

Indholdsfortegnelse

Krudttønden i baghaven	005
Hvad kan man bruge Historien til?	006
Idealisme og pragmatisme	008
Bør vi investere? Bør vi investere nu?	010
Pyramiderne	012
Kosova og vores forhold til serberne	013
Slobodan Milošević	016
Krav til en analyse	017
Åben dialog	018
Kort: Nutidens Albanien og dets naboer	021
Den illyriske historie	022
Romerne erobrer Illyrien	025
Slavisk indvandring og byzantinsk sammenbrud	028
Vestgoterne	028
Den sláviske invasion	028
Konstantinopel	029
Slaget på Solsortesletten 1389	032
Stefan Lazarević	037
Manøvrering	044
Gjergj Kastrioti = Skanderbeg	046
Serbisk udvandring	057
Ali Pasha af Tepelena	058
Kara Mahmud Bushati	059
Osman Pasha Pasvanoglu	060
George Byron besøgte Ali Pasha	062
Edward Lear - den nysgerrige englænder	068
Æresordet	075
Prizren 1878	075
Den kulturelle bevægelse	076
Udvandring til Amerika	081

For at få sidetallene til at passe 'digitalt' er forside og kolofonside placeret bagest i PDF-udgaven; i en *printet* udgave kan de være placeret forrest [2010]

Balkan-krigene og 1' Verdenskrig	083
Ungtyrkerne	083
Albansk oprør	085
1' Balkankrig	086
Franz von Jessen på hest gennem Albanien	087
2' Balkankrig, sommeren '13	092
1' Verdenskrig	094
<i>Kort: Nutidens Albanien</i>	098
Ahmet Zogu: Bajraktar, konge og flygtning	099
Græske og italienske krav	099
Ahmet Zogu	100
Fan Noli-regeringen. Ahmet Zogu's sejr	102
Italiensk engagement	103
Jugoslavisk sondering hos Mussolini	104
Italiensk magtovertagelse	106
2' Verdenskrig	107
Italiensk angreb på Grækenland	107
Modstandsbevægelsen opstår	107
Kosova-spørgsmålet	107
Balli Kombëtar. Befrielsesfronten	108
Kampe gennem '43 og '44. Befrielsen	109
Kosova's befrielse	110
Skismaet i '48	110
Paradigmeskifte	111
<i>Niccolò Machiavelli</i>	112
Skæbnen	113
Integration frem for besættelse	114
Machiavellisme?	114
Fyrstens opgaver	115
Brug af leje- og hjælpetropper	115
Machiavelli's projekt	117
Ahmet Zogu og Machiavelli	118
Enver Hoxha: Først var der 10, så ..	120
Den jugoslaviske fase 1944-48	120
Den russiske fase 1948-61	123
Den kinesiske fase 1961-78	128

Tilbageblik	129
Farlige spørgsmål ... ?	134
Mother Teresa	136
Paranoia og selvbedrag	139
Reelle trusler?	140
Mehmet Shehu's endeligt	142
Billeder fra en isoleret fortid	144
Udviklingsmålene	144
Alia og Berisha: Fra bunkere til pyramider	148
Sali Berisha's afhopninger	149
Ismail Kadare's afhopning	150
Enten-eller	151
Sali Berisha's valg af en bi-polær strategi	152
Pyramideselskaberne	153
Albanerne må med i et økonomisk samarbejde	154
Afledningsmanøvren Leka Zogu	155
En <i>islamisk</i> fase?	156
Statskup?	157
Ny forfatning	158
Azem Hajdari: En mand med forbindelser	161
Hvem var Azem Hajdari?	161
Drabsforsøg i '97	162
Blodhævnreglerne	163
Opgør i Den Uafhængige Fagbevægelse	165
Egyptiske terrorister	166
EUs engagement	168
Eksempel på PHARE-projekt	169
<i>Kort: Nutidens Kosova</i>	174
Kosova	175
Kosova som selvstændig stat?	175
Et kompromis er nødvendigt	177
Modsætningerne blandt Kosova-albanerne	177
UCK	178
FARK	179

Betydningen for Albanien	180
<i>Efterord</i>	181
<i>Faktaboks: Albanien</i>	185
<i>Faktaboks: Kosova</i>	187
<i>Ord og begreber</i>	189
<i>Albansk sprog</i>	193
Danske sprogforskere	195
Musikken, sangen og dansen	197
<i>Kronologisk oversigt</i>	198
<i>Henvisninger</i>	208
<i>Stikordsregister</i>	217

Krudttønden i baghaven

Den albanske historie - og hele Balkans historie - er en kompleks sag. Der har været uro og store omskiftelser - og ikke mindst dette århundrede har været en tung, blodig og dystert affære: Albanien og Kosova¹ er blevet stærkt berørt af Balkan-krigene i begyndelsen af århundredet, af 1' Verdenskrig og af 2' Verdenskrig. Dertil kommer de omfattende uroligheder og drab i de senere år, for slet ikke at tale om kampene i Kosova i foråret '98 og frem.

Hvis man skal undgå de værste uhyrligheder i fremtiden - og måske endda have tingene til at udvikle sig i en bedre retning, er der *meget* man må gøre. Dét er først og fremmest et anliggende for albanerne selv - men det også op til os andre, ikke så meget fordi vi skal blande os i andre landes anliggender, hvis de ikke selv ønsker det² - men fordi udviklingen i Albanien og det øvrige Balkan påvirker os andre.

Påvirkningen sker indirekte, men også meget direkte: I de senere år er der kommet mange flygtninge og legale og illegale gæstearbejdere til de europæiske lande, og dette belaster den økonomiske udvikling³.

Jeg er ikke modstander af at der er en legal trafik af gæstearbejdere - en sådan trafik kan være til betydelig fordel for alle parter, hvis det sker på fornuftige vilkår - men det er ikke *helt* rimeligt at der skal bruges så

1 Serberne taler om *Kosovo*, albanerne om *Kosova*. Jeg har *ikke* taget stilling til noget som helst ved at skrive *Kosova*. Hvad jeg måtte mene fremgår af teksten - ikke af stavemåden. Ordet *Kosova* er afledt af det serbiske *kos* som betyder *solsort*. I dagens albansk hedder en *solsort* *një mëllënjë* [njø mø-løn-jø], hvorimod *kos* betyder *yoghurt*.

Kosovo udtales med tryk på 1' stavelse, *Kosova* med tryk på 2'.

2 Siden Helsinki-aftalen fra '75 er det dog et internationalt anliggende hvis et land overtræder menneskerettighederne.

3 Der er fx mange albanske gæstearbejdere og immigranter i Grækenland og Italien. I november '98 oplyste den albanske arbejdsminister Kadri Rrapi at han regner med at der er ca. 150.000 albanere i Italien, hvoraf ca. 85.000 på legal vis (ifølge *Albanian Economic Tribune* 12.11.1998). Statsminister Majko talte ca. samtidig om de ca. 500.000 albanere der for tiden opholder sig i Grækenland (ifølge *Albanian Economic Tribune* 13.11.1998) Selv om det er problematisk at mange albanere er flygtet fra Albanien og Kosova i de senere år kan man ikke fortænke dem i at have gjort det, hvad enten de har haft politiske, sikkerhedsmæssige eller økonomiske grunde.

mange ressourcer på at bistå flygtninge der er kommet op til os og på at bistå de nødstedte på Balkan, når problemerne i dén grad er menneskeskabte og ikke beror på naturkatastrofer. Menneskeskabte problemer burde man kunne undgå. Men nøden er der, og så må der selvfølgelig alligevel gøres noget.

Mange ressourcer anvendes nu til at dæmme op - og mange ressourcer skal i de kommende år anvendes til at genopbygge store dele af økonomien og infrastrukturen på Balkan. De samme ressourcer kan ikke så godt bruges andre steder, hverken hos os selv - eller ude i verden hvor der jo flere steder er nok så store problemer.

Selv om det var nødvendigt at FN og NATO gik ind i Bosnien-Herzegovina, kan jeg godt forstå at den daværende generalsekretær for FN, Boutros Boutros-Gali var lunken. Han fandt at konflikten i det gamle Jugoslavien var en rigmands-konflikt og var tilbageholdende med initiativer⁴.

Man kan næppe kalde Albanien og Kosova rige samfund, selv om der er en del naturressourcer - tværtimod har Albanien været ét af de fattigste i Europa, for tiden muligvis endda det fattigste, og Kosova var - i det gamle Jugoslavien - den mest tilbagestående del.

Hvad kan man bruge *Historien* til?

På en måde handler denne bog om hvad man kan bruge historien til og hvad man ikke kan bruge den til.

Efter min opfattelse bør man *altid* være tilbageholdende med at bruge historien som en art facitliste - dvs til at *bevise* hvad der er rigtigt og forkert. Historie i sig selv beviser ikke noget som helst - der skal menneskelige vurderinger til, og de vil altid være nogle man *selv* er ansvarlig for.

Det er svært at være ansvarlig for hvad der måtte være sket i fortiden - derimod er man ansvarlig for hvad man *selv* gør. Nu - og i fremtiden.

⁴ Ifølge Carl Bildt i *Uppdrag Fred* (jf *Henvisninger*), s. 51.

Hvis historien imidlertid *kunne* bevise noget, kunne man komme til dén konklusion at Skåne skulle tilbage til Danmark. Ligeledes Danelagen i England. Og de områder vi har solgt, fx Estland og De Vestindiske Øer.

Som oftest vil man vælge på en ganske særlig og fordelagtig måde, når man søger at finde sine beviser og landets *sande* størrelse. Men man kunne jo lade helt være med at lede efter *beviser* ud fra dén betragtning at det er grundlæggende absurd!⁵

Lader man *ikke* være, skulle man være parat til at skrive hele verdenshistorien om og føre alle folkeslag tilbage til de "rigtige" steder - og til at smide alle dem væk, som er kommet "senere". Uanset al bevisførelse - videnskabelig begrundet eller ej - forekommer hele denne måde at tænke på at være aldeles urimelig⁶.

At man giver afkald på at bruge historien til *bevisførelse* skulle dog nødvendig betyde at man kastede historien bort - eller at man ikke længere ville forske i den.

Ud over at det er spændende at studere historien og at prøve at fortolke den ud fra det kildemateriale der findes, så kan man lære meget selv når man ikke bruger historien som facitliste. Under alle omstændigheder er vores egen historie grundlaget for *hvor* vi står i dag og for *hvordan* vi står. Det mest interessante i dén sammenhæng er måske ikke de store begivenheder som de økonomiske, sociale og kulturelle *strukturer* der hele tiden er under udvikling.

I almindelighed gør man klogt i at gøre sig sådanne strukturer bevidst. Jo mere bevidst man er, desto mindre er risikoen for at sådanne strukturer - fx i skikkelse af sædvaner og sociale og økonomiske mønstre - sætter sig igennem bag om ryggen på én. Jo mere bevidst man er, desto mere kan man forholde sig til dem og evt ændre dem.

Historisk udvikling består i at der uafbrudt udvikler sig uligheder og ubalancer, som den ene eller anden part vil gøre sit til at skærpe eller

5 Christine von Kohl & Wolfgang Libal siger noget tilsvarende i deres *Kosovo. Balkans gordiske knude*, udsendt af *Det Udenrigspolitiske Selskab* i 1992. Se omtalen i *Henvisninger*.

6 Det falder uden for rammerne at diskutere de egenartede og komplekse forhold i Mellemøsten, og derfor vil jeg ikke kommentere etableringen af staten Israel.

svække. Uligheder fører til uro og ændringer, og da der altid vil opstå nye uligheder, vil en struktur kun kunne være stabil i en periode - så vil der dukke en anden op.

En given ulighed eller struktur kan opretholdes i en periode med militær styrke og evt i form af en indkapsling, men begge dele vil koste mange ressourcer og meget opmærksomhed og i mellemtiden kan der evt ske noget *helt* andet, fx at ydre magter eller kræfter udnytter situationen.

Balkan-historien giver massevis af eksempler på disse påstande.

Pt. kan man heldigvis konstatere at det er lykkedes at holde konflikten i Kosova "inden for murene"⁷. Man kan håbe på at dette også vil lykkes i den kommende tid, men det er ikke helt umuligt at der én eller flere parter i konflikten som vil ønske at eskalere krisen - som vil ønske at involvere verdenssamfundet på en mere dramatisk måde.

Idealisme og pragmatisme

Hvis historien "viser" noget er det, at man skal passe *utrolig* på med at have en fast idé om hvad der er *rigtigt* for menneskeheden.

Idealisme og idéer kan være en god ting og er helt sikkert en nødvendighed - men på den anden side må man konstatere at der er begået mange uhyrligheder under en *idealistisk* overskrift - ikke mindst i de sidste 100 år. Hvis vi holder os til Europa kunne man tænke på udviklingen i Rusland fra begyndelsen af århundredet og frem - og man kunne tænke på udviklingen i mellemkrigstiden i Tyskland. Men man kan også tænke på forholdene i Albanien og Kosova - også her er det sket at idealismen har spillet en problematisk rolle.

Idealisme og kynisme er undertiden sider af samme sag. Jeg var ved at skrive *hensynsløshed* i stedet for kynisme, men ordet er ikke så rammende, for i realiteten er der tale om at hensynet til andre mennesker eller andre grupper viger for et *andet* og *overordnet* hensyn - hensynet til *den store sag*.

⁷ Som Astrid Fischer også var inde på i et indlæg i DRs *Orientering* engang i slutningen af '98.

Mine egne idéer om hvad der er *rigtigt* er blevet begrænset som årene er gået. Ligesom mange andre tror jeg i dag mere på *tolerance og gensidig hjælp* end på at jeg selv (og andre) har ret, for det er sket flere gange at jeg - bagefter - har kunnet se at jeg havde taget fejl. Den slags erfaringer maner til tilbageholdenhed mht at prædike noget som helst - også mht at prædike nødvendigheden af storstilede selvopgør, hvis de går ud på noget andet end bedre at forstå dét man selv har været en del af.

Modsat *idealismen* kunne man sætte *pragmatismen*, ofte forbundet med en *relativisme*. Her tænker jeg på dem der ikke vil vedkende sig at have en ideal opfattelse, men som vil *have tingene til at glide*. Nu kan det være at der "nedenunder" alligevel gemmer sig forskellige ideale opfattelser. Men den rene form for pragmatisme er ikke noget at stræbe efter. Principielt - hvis man kan bruge dét ord i denne sammenhæng - er der tale om den *rene* effektivitet, den *rene* teknik som kan bruges i næsten hvilken som helst sammenhæng: Den *rene* saglighed.

Man kunne nok finde en del eksempler på problematisk pragmatisme og problematisk saglighed fra den danske hverdag. Men pragmatisme har kunnet findes i stor skala og på højt niveau i de østeuropæiske lande, herunder i Albanien. Man har *villigt* - vil jeg tro - ladet sig bruge i en totalitær sammenhæng, og man har ofte været med til at holde "systemet" oppe i en meget længere periode end man var "tvunget" til af forskellige omstændigheder - alt sammen for selv at opnå noget eller for at "overleve".

Til en vis grad er pragmatisme måske en god ting. I hvert fald har man ofte rost det danske embedsværk for ikke at være *politisk*, men for at være *sagligt* og for ikke at føre sin egen politik på tværs af Folketinget. Det er ganske vist en karakteristik der i de senere år har været til diskussion, særligt naturligvis mht de ledende embedsmænd⁸.

8 Jf embedsværkets problematiske rolle i *Tamil-sagen*, i *Thule-sagen* og i flere andre sager. Det karakteristiske for disse sager er imidlertid at det politiske niveau var bevidst om sagens sammenhæng lige fra begyndelsen, og hvor der nok kan rejses kritik mod embedsværket for følgagtighed, men hvor den afgørende kritik må rejses mod den *politiske* ledelse. Bemærk i øvrigt Carl Bildt's betragtninger over det amerikanske militærs *politiske* rolle i hans bog *Opdrag Fred* (jf *Henvisninger*).

Der er givetvis tilfælde hvor en embedsmand har ført sin egen politik mod regeringen og Folketinget, fx da den daværende leder af Politiets Efterretningstjeneste i en god sags tjeneste og for en sikkerheds skyld gemte data - der skulle have været slettet - i depot på den danske ambassade i Washington. Jeg tror der trods alt er tale om et

Jeg tror vi skal være glade for at det ikke har været nødvendigt at udskifte hele den administrative ledelse hver gang der er sket en ændring på det politiske niveau. Lad så være at de *grundlæggende* modsætninger mellem de borgerligt og de socialdemokratiske ledede regeringer har været til at overse. At de fleste af de politiske partier i Danmark er konsensusorienterede er en stor styrke for systemets stabilitet og er muligvis en forudsætning for at der kan ske en smidig tilpasning til de mere fundamentale økonomiske og sociale ændringer der vil ske i de kommende år, hvad enten disse ændringer har interne danske eller ydre årsager. Man kunne sige at vi har fundet *vores* måde at manøvrere på.

Konklusionen på dette er overordentlig kedsommelig: Det gælder om at holde tungen lige i munden - om at være afbalanceret. Her altså om at finde kursen mellem *idealismen* og *pragmatismen*.

Der er samfund der er meget længere fra denne midterkurs end det danske er. Min hensigt med disse linier er ikke at rose os selv, men at prøve at fastholde noget som er centralt, og som vi bør gøre noget - en hel del endda - for at fastholde på en dynamisk måde.

Bør vi investere? Bør vi investere nu?

Situationen på Balkan er temmelig forskellig fra situationen i Danmark - og vil også være det i overskuelig tid fremover, men der vil ikke være meget mening i at foreslå albanerne (eller serberne) at blive som os - endsige at *forlange* det af dem. Derimod er der en del mening i at forlange af dem at de indgår i en *bred* og *åben* dialog, at de indgår aktivt og konstruktivt i det europæiske samfund, og at de gør noget helt *fundamentalt* for at løse deres konflikter på en langt mere åben og demokratisk måde end det hidtil har været tilfældet.

I et naivt øjeblik kunne man ønske sig at alle kræfter kunne samles om at fremme samfundets behov, men eftersom politik går ud på at fremme *dé* interesser man er valgt til at varetage kunne et sådant ønske også synes at være en anelse selvmodsigende, men idéen i et åbent demokrati er ikke desto mindre at acceptere og gå ud fra at der er forskellige legitime interesser, og at det derefter drejer sig om at samle sig om kompromiser og ikke om ensidigt at fremme sine egne eller sin

undtagelsestilfælde. Men ligegyldigt hvad det er - så er det i det mindste kommet for en dag, takket være en fri presse.

gruppens interesser. Det er dén kunst man ikke kan endnu i Albanien eller Kosova, men man er nødt til at lære den for ellers vil den ene store befolkningsgruppe være holdt uden for indflydelse i den ene situation, og den anden gruppe være holdt uden for i den anden, og begge vil de blot vente på at komme tilbage og foretage de nødvendige omlægninger. Et sådant system vil fundamentalt set være ustabil.

Vi andre har imidlertid også forpligtelser. Vi *kunne* sige at eftersom albanerne er så lille et folkefærd - og eftersom der er så meget indbyrdes kævl og strid, så var det måske mere rationelt at forsøge at indkapsle dem end at investere i en positiv udvikling - i hvert fald indtil videre. Det samme gælder med hensyn til Kosova - hvor forholdene er beslægtede med forholdene i Albanien og forbundne med dem, men samtidig har deres egen karakter.

Der er brug for megen hjælp, især en hjælp der kan virke strukturelt og positivt opbyggende - og som også kan håndtere forskellige miljøspørgsmål. Miljøproblemerne er temmelig påtrængende, da dén industri som findes tilbage bygger på stærkt forældet teknologi. Spørgsmålet er blot om tiden er moden til at der gives hjælp ud over den mere simple og jordnære for at sikre overlevelsen - eller om ressourcerne for tiden ville være spildt og derfor bedre anvendt andetsteds.

Specialarbejderforbundet véd at en investering næsten kan være helt omsonst. Knap havde man - og med økonomisk støtte fra anden side - etableret et fagforeningscenter i Vlora, før urolighederne brød ud i sommeren '97 og centeret blev brændt ned - muligvis i skuffelse over ikke at finde omsættelige værdier dér?

Det er svært at vide hvad der er det rigtige, men jeg tror alligevel - selv om jeg kan tvivle på at det kan give resultater på *kort* sigt - at det er det klogeste allerede nu at satse på en positiv udvikling i samarbejde med dem i Albanien der er oprigtigt interesseret og som viser vilje og evne til at påvirke forholdene positivt. En tilsvarende konklusion er EU kommet til, idet man i disse år har investeret en del midler i opbygningen af den elementære infrastruktur.

Det er meget sandsynligt at det vil vare et aneligt antal år, før den albanske økonomi har fundet en hensigtsmæssig form og er kommet op i et niveau der muliggør et handelsmæssigt samkvem på rimeligt

afbalancerede vilkår⁹. Men det er særdeles tydeligt at albanerne ikke kan komme dérhen uden betydelig hjælp udefra - såvel finansielt som organisatorisk - og på en ganske anden måde end der har været "tradition" for i mellemkrigstiden med det italienske engagement og i efterkrigstiden hvor man skruede sig ind i en spiral og på mange måder afmonterede sine muligheder for at få en egentlig udvikling i gang.

Albanerne må "tage fra" i betydelig grad, men det vil de formentlig også gøre hvis der kan opstilles realistiske, perspektivrige og forpligtende samarbejdsprojekter med dem på det økonomiske plan, men også på det organisatoriske og uddannelsesmæssige plan og mht at udvikle bæredygtige demokratiske strukturer.

Hvad der her er sagt mht Albanien kan også siges om forholdene i Kosova omend med forskellige modifikationer. Også her er man kommet i en situation hvor udviklingsspiralen er indadrejet - men af ganske andre grunde end i Albanien. Også her vil det være nødvendigt med en massiv indsats - over for serberne og Kosova-albanerne - for at få vendt udviklingen.

Pyramiderne

Det er meget karakteristisk at noget af det "første" der skete efter at Hoxha-styret faldt sammen var at der dukkede en række pyramideforetagender op - de såkaldte Ponzi-spil (se s. 191). Foretagender som enhver kunne sé måtte være en slags luftkasteller fordi den lovede forrentning var *mistænkeligt* høj. Hvordan skulle det måske kunne lade sig gøre at få så stort et afkast på "naturlig" måde? Det vidste albanerne udmærket - de var vant til at man ikke kunne plukke pengesedler af træerne og at et udbytte kun kunne komme efter et hårdt slid - men de var åbenbart desperate og opsatte på at komme

9 I dén sammenhæng kunne man måske minde om at vi danskere ikke har meget at prale af endnu mht at få etableret en bæredygtig økonomi og social struktur i Grønland i samarbejde med grønlænderne.

Forholdene kan selvfølgelig ikke sammenlignes direkte, for den grønlandske befolkning er meget lille osv. osv., og situationen i Albanien og Kosova er formentlig *meget* mere kompleks - og også langt mere omfattende.

På dén baggrund er det ekstra bemærkelsesværdigt og trist at grønlænderne og vi ikke er kommet længere med at etablere en bæredygtig økonomi og med at få styrket det lokale initiativ.

først. De var indstillet på at tage en chance¹⁰. Men hvis pyramideinvesteringerne var en slags medicin for den enkelte familie, så forværrede den unægtelig sygdommen for hele samfundet - og for de fleste af familierne, mange flere end dem der havde investeret.

Det er meget beklageligt at så mange har mistet deres sparepenge eller tabt de penge der med møje og besvær var indtjent som gæstearbejdere i Europa. Og det er sørgeligt at høre om de mange der har omsat deres kapital - fx i husdyr - i investeringer i sådanne foretagender eller som har været ude at lånt penge til formålet. Men hele affæren - og albanernes betydelige vanskeligheder med at få redet trådene ud bagefter¹¹ - er et tegn på at der skal gøres noget meget afgørende for at få etableret et mere "normalt" forhold til økonomi, så man kan komme væk fra at gøre desperate ting og fra at acceptere at dén form for adfærd er en acceptabel adfærd.

Et vigtigt spørgsmål er i hvilket omfang ledende politikere var indblandet i pyramideselskaberne? Og hvis de var det - hvad deres grunde så har været? De - lige som alle andre - måtte have indset at selskaberne ville brase sammen i løbet af et stykke tid; ellers har de demonstreret en vidtgående mangel på økonomisk indsigt. Men måske kalkulerede de med at "noget" ville ske? Måske håbede de på at man i tide kunne fremskaffe yderligere kapital og på dén måde finansiere illusionen om store økonomiske fremskridt og dermed sikre sin egen magtbasis? (Se desuden s. 153).

Kosova og vores forhold til serberne

Historien viser muligvis også at man gør klogt i ikke at lade *tingene udvikle sig* sådan som de fx gjorde det i Bosnien-Herzegovina eller som de på det seneste har gjort det i Kosova. Verdenssamfundet - her i høj grad EU og NATO - må påtage sig en forpligtelse til at sikre at de mest elementære menneskerettigheder bliver respekteret - men egentlig må man også stille krav om at man søger at få løst fundamentale konflikter for at undgå at de skal blive endnu værre.

10 Lige som det var tilfældet med en del danskere der for nogle år siden spekulerede i anparatsfinansieringer og skattefradrag.

11 Sagen er i '98 ved at blive undersøgt nærmere - bl.a. med hjælp fra revisionsfirmaet Deloitte & Touche.

For nogle år siden beskrev to forskere Kosova-konflikten som “*et skoleeksempel på konfliktløsning, manglende internationalt præventivt diplomati og fraværet af en konfliktløsningsstrategi*”¹². Beskrivelsen er sørgeligt dækkende også for perioden siden da - og peger på at verdenssamfundet har en stor del af ansvaret for at konflikten kom derhen hvor den gjorde i '98.

Menneskerettigheder er ikke noget der er selvindlysende eller som automatisk bliver respekteret. De kommer *kun* hvis der arbejdes for dem.

Hvad EU og NATO har foretaget sig ift Kosova-konflikten er ikke kun begrundet med et hensyn til menneskerettighederne, selv om disse også har spillet en rolle, men i nok så høj grad fordi konflikten måtte inddæmmes.

Hvad EU og NATO og andre kræfter gør må hele tiden holdes under opsigt og under diskussion, også selv om dét der gøres netop er for at fremme menneskerettighederne.

Tilsyneladende kunne en sådan diskussion føre til at indsatsen mod den serbiske ledelse blev forsinket eller svækket på anden vis. Men løbende diskussion og kritik er ikke desto mindre en *nødvendighed* - og ikke en luksus. Senere i bogen kommer jeg ind på hvad beslutninger i lukkede miljøer kan føre til, så her vil jeg nøjes med at sige at man også kan lære af historien at det er klogt at have så stor en åbenhed og så stor en offentlig dialog som muligt (jf s. 139).

Der er fare på færde når dialogen indskrænkes, når grænserne spærres - og når aviser lukkes som de er blevet det i Serbien i efteråret og vinteren '98. Det går umiddelbart ud over den frie meningsdannelse, men det går også ud over det pågældende styres egen dømmekraft. Jo mindre dialog, desto større er risikoen for at magthaverne kommer til at træffe irrationelle beslutninger - hvad der har betydning for det pågældende samfund, men sandsynligvis også for os andre.

12 Jan Øberg og Håkan Wiberg i *Storm over Balkan*, s. 55. Bogen udkom i '94. (Jf *Henvisninger*).

Det forekommer indlysende at gå ind for økonomisk boykot for at tvinge den nuværende serbiske ledelse til at opfylde kravene om tilbagetrækning og autonomi i Kosova. Det forekommer måske også rimeligt at sætte ind med bombeangreb hvis det serbiske styre ikke vil give sig - således som det var på tale i efteråret '98. Men risiciene er temmelig store - og aktioner af dén art kan meget nemt give bagslag.

Under visse omstændigheder kan *boykot* føre til en yderligere korrumpation af det pågældende samfund. Kan man fx ikke længere få de varer man ønsker sig på legal vis, vil der dukke folk op der udnytter denne situation - og som undertiden vil bruge gangsteragtige metoder og etablere en ny økonomisk struktur bag om den vedtagne. Der er en del observatører der mener at der i Serbien, Albanien, Kosova, Montenegro og flere andre steder har udviklet sig en mafia som følge af boykotten mod Serbien - og tidligere som følge af våbenembargoen mod Bosnien-Herzegovina m.fl.. Så selv om der kan være mange gode grunde til at bruge økonomiske midler i det aktuelle serbiske tilfælde, så er der en risiko for at resultatet bliver meget uheldigt. Hvis man vil bruge boykot må man sørge for at holde situationen under opsyn og sikre sig at der ikke kommer uheldige bivirkninger i et uacceptabelt omfang.

Muligvis er faren for at der udvikler sig en mafia særlig stor i et samfund der har været eller stadig er meget totalitært eller lukket¹³ og dette understreger betydningen af at der insisteres på en åben dialog og på at der satses på et fremadrettet samarbejde.

Dertil kommer at boykot - i det mindste i en periode - er medvirkende til at stabilisere dét styre man ville ramme. Ofte kan det nemlig lykkes for lederen dér at vende situationen til sin fordel og fx nu *legitimt* forfølge dem der internt ville kritisere hans dispositioner.

Hvis der skal være nogen rimelighed i at bruge *bomber* må man være sikker på at man rammer på en hensigtsmæssig måde og ikke i flæng. Dette skal jeg ikke gå dybere i da min militære ekspertise er begrænset, men man skal ikke true med at bruge bomber, hvis man

¹³ Hvor tæt en sammenhæng der er er vanskeligt at sige. Men i midten af december '98 pågreb det danske politi en bande der smuglede hårde narkotiske stoffer til Danmark - så vidt vides fra Balkan. Blandt dem var en albaner med oprindelse i Kosova. - Måske kan denne hændelse ses som endnu en illustration af at ukontrollerede og ubalancerede forhold andre steder i Europa kan få nederdrægtige konsekvenser i vores eget "smørhul". Kriminalitet har ikke samme bevægelsesmønstre og grænser som almindelig handel og økonomisk samkvem.

ikke er parat til at bruge dem eller ikke mener de vil få en positiv og positiv militær og politisk effekt. Frem for alt må denne type af bombing ikke virke som terrorbombning, for så ville den miste enhver positiv effekt i det pågældende land - men også i "baglandet". Tingene må være tænkt godt igennem og man må have sine kort og sit "bagland" i orden - for ledere som Slobodan Milošević og andre med ham er rigeligt skarpsindige, herunder til at se hvornår man skal bøje af og hvornår det ikke er nødvendigt. Hvornår man fra vestlig side blot sender varm luft ud.

Desværre virker det sandsynligt at den nuværende ledelse i Serbien - med Slobodan Milošević i spidsen - først bøjede sig og åbnede for egentlige forhandlinger i Bosnien-Hercegovina fordi der på et afgørende tidspunkt *blev* angrebet med flybomber og med artilleri (august 1995). Måske var Dayton-aftalen ikke blevet til noget hvis ikke der var blevet brugt magt i dette omfang og på dette tidspunkt?

Det er ikke forbavsende at serberne er blandt de tungeste kritikere af det amerikansk-britiske bombardement af Irak i december '98,- men det er dog tænkeligt at bombingerne indirekte kan få en vis betydning for den videre udvikling for processen i Kosova, men det er også muligt at de albanske oprørere kan få noget forkert ud af dem.

Slobodan Milošević

Det er nemt for os i Vesten at komme til at opfatte en person som Slobodan Milošević som renlivet skurk, - og formentlig er der et vist element af sandhed i en sådan vurdering, for han har uden tvivl et betydeligt ansvar for mange af de rædselsvækkende ting der er sket på Balkan i de seneste år, - men en sådan opfattelse hjælper ikke på ret meget og får ikke udviklingen til at gå en fornuftig vej.

Der er dem der mener at Milošević ikke har kunnet handle *meget* anderledes hvis han skulle kunne opretholde sine magtpositioner - men i hvert fald har han handlet ganske analogt til hvad der i århundreder har været sædvanligt på Balkan.

Uanset disse vurderinger har han en væsentlig tilslutning i sit “bagland” - og han har vist et sandt mesterskab i at manøvrere mellem modsatrettede interne kræfter - og mellem forskellige ydre kræfter¹⁴.

Krav til en analyse

Det ligger uden for denne bogs rammer at komme nærmere ind på de aktuelle forhold i Serbien, men hvis man vil forstå dem - og i øvrigt også forholdene i Albanien og Kosova - må man analysere forholdene fra mange sider på én gang for om muligt at finde ud af hvordan de forskellige kræfter overhovedet *kan* agere (og reagere).

Det kan måske være hensigtsmæssigt når man træder op over for et tv-publikum at fremstille forholdene forholdsvis éndimensionalt - undertiden handler det jo også om at skaffe sig den fornødne tilslutning i sit eget bagland til at gøre dét man mener der skal gøres, og her kræves ofte et “præcist” budskab.

En analyse der skal kunne bruges til noget der på én gang er fornuftigt og bæredygtigt et stykke ud i fremtiden må have fat i *hvilke* betydningsfulde kræfter der er og hvordan forholdet er mellem dem - især må der sigtes på at identificere de kræfter der har en positiv tilgang til problemerne og som samtidig har et vist potentiale til at løse dem. Der må stikkes dybere end man normalt gør (og end jeg gør i denne oversigtsbog).

Når man forsøger at analysere hvorfor nogle bestemte magthavere - fx Slobodan Milošević - handler som de gør må man inddrage forskellige strukturelle og historiske aspekter, men det er ikke sikkert at der altid er en *direkte* kobling. Struktur, historie, personlighedsmæssige forhold osv. sætter sig igennem i større eller mindre omfang - typisk som handlemønstre eller som en “aktionsradius” - men bliver altid modificeret af de konkrete omstændigheder. Derfor må en analyse både indfange det strukturelle og de mere aktuelle og konkrete omstændigheder.

14 Se fx beskrivelsen i Carl Bildt's *Uppdrag Fred* (jf *Henvisninger*).

Åben dialog

Det kan være at vi i Danmark mener vi er ærligt bekymrede over udviklingen på Balkan, herunder i Albanien og Kosova - men egentlig har vi - og vores beslutningstagere - en betydelig materiel interesse i at der ikke bliver rørt afgørende ved balanceforholdene.

Hvis der imidlertid skal kunne ske en fornuftig udvikling skal der nok røres ved nogle af disse balanceforhold. Når det kommer til stykket vil vi opdage at vi selv er medvirkende til at der hele tiden står en krudttønde i baghaven som "nogen" under uheldige omstændigheder kan komme til at antænde, for der vil *altid* være ubalancer - og nogle der vil forsøge at ændre radikalt på situationen. Balkan-historien har *talrige* eksempler på sådanne ubalancer og på dramatiske forsøg på at ændre dem.

Måske er det meget naivt at forestille sig at store ændringer i fremtiden kan ske på fredelig demokratisk vis, men på den anden side er det her at vi andre er nødt til at insistere - evt med skrappe midler, og evt over for flere parter end én.

Hvis vi ikke træder tydeligt frem vil der hele tiden være kræfter der vil prøve grænser af. Der vil ikke være meget mening i at bebrejde dem dét moralsk eller at bebrejde dem at de er uansvarlige - for de tænker selv i helt andre baner og har en ganske anden forestilling om hvad der er moral, ansvarlighed og nødvendighed - og de finder formentlig derudover at deres handlinger støttes af at man af og til *kan* skaffe sig en bedre situation ved at bruge våben. Men der kan være noget mening i at vi andre på rimeligt *effektiv* vis sikrer at der bliver bedre muligheder for at føre åbne dialoger og for at der kan udvikle sig et økonomisk og socialt samarbejde på tværs af hidtidige skel.

Man kan sige meget om den jugoslaviske stat som faldt fra hinanden i slutningen af 80'erne og begyndelsen af 90'erne på grund af dybe nationale og økonomiske modsætninger og problemer. Man kan rejse meget kritik af de forskellige aktører - både af dem der ønskede selvstændighed og af dem der ønskede at fastholde en statsdannelse som ikke hang sammen. Men under alle omstændigheder forekommer det mig at være en virkelig tragedie at Tito's forsøg på at få de forskellige parter til at opgive *opgøret* - og på at få de forskellige nationale kræfter til at arbejde i samme retning - i dén grad mislykkedes. Når så stor en indsats og så stor en satsning mislykkedes

i den sidste ende, er der grund til dyb eftertanke og næppe grund til særlig optimisme.

Et officielt billede fra '70-erne. Det er nemt at se at billedet er en opstilling - og at "maleren" har forsøgt at træde i Rembrandt's fodspor, da han ville vise at albanerne var et arbejdsomt og konstruktivt folk, og at man var gode til at diskutere problemer og muligheder med hinanden. Kunststykket i de kommende år må bestå i at blive mindst lige så arbejdsomme som dengang og endnu mere konstruktive - men frem for alt må dialogen udvikles.

Skal der gøres noget må det bestå i hårdt arbejde for at genoptage og udvikle dialogen og et økonomisk, politisk og kulturelt samarbejde tværs over grænserne. Der kan ikke gives garantier, men hvis situationer med undertrykkelse, boykot, artilleribeskydning, etablering af mafia-økonomi osv. skal undgås er det denne vej der skal betrædes igen - helst af så mange som muligt og over så bred en "front" som muligt.

Der er ingen grund til at tvivle på at der er *mange* albanere der heller end gerne vil bruge deres kræfter på at arbejde konstruktivt for at komme videre og for at genopbygge samfundet i henholdsvis Kosova

og selve Albanien. Spørgsmålet er om det kan lykkes for dem at holde de destabiliserende kræfter under kontrol - og henad vejen få overbevist disse kræfter om at de også må arbejde positivt med.

Ud over at deltage i investeringer i den økonomiske infrastruktur bør der - lige som det har været forsøgt flere gange før - investeres i uddannelsesstrukturen i Albanien og Kosova, fordi der mangler kvalificeret arbejdskraft på alle niveauer, og fordi denne mangel næppe bliver mindre af at mange af dem der har fået en uddannelse allerede er emigreret eller vil prøve at komme til det.

Situationen i både Albanien og Kosova er i dag overordentlig vanskelig - og man kunne godt fristes til at tænke pessimistisk. På den anden side kan man glæde sig over at de gamle, meget dybe modsætninger der har været mellem Danmark og Sverige og mellem Danmark og Tyskland har opløst sig i et bredt samarbejde på både det økonomiske og politiske plan.

I betragtning af de store ideologiske og militære udladninger der har været mellem tyskerne og os i de sidste 150 år - og i betragtning af at det kun er ca. 60 år siden vi blev besat - er det et godt eksempel på at konflikter *kan* løses, evt på en anden måde end de er formuleret. For os var det ikke nemt - tænk blot på den uro der var om det sønderjyske spørgsmål i 1920 hvor kongen gik for vidt og måtte stoppes - men resultatet blev ikke desto mindre det heldige og måske også paradoksale at demokratiet blev stærkere. De konstruktive kræfter overvandt de andre.

For albanerne - også dem i Kosova - vil det blive svært, og den opgave de står over for er - mildt sagt - respektindgydende. De har brug for al den sympati de kan få, men det vil være et stort og konstruktivt bidrag til en positiv udvikling, hvis Det Demokratiske Parti i Albanien - som repræsenterer en meget stor del af befolkningen - besinder sig og beslutter sig for at gå aktivt ind i et åbent samarbejde om at opbygge det albanske samfund - og hvis de militante kræfter i Kosova følger de råd som de har fået fra den vestlige verden og fra den albanske regering om at indgå et samarbejde om at etablere et moderne selvstyre inden for Jugoslaviens grænser.

Man må ønske albanerne større held end de har haft i kong Zog's regeringstid og i Hoxha-tidens indelukkede samfund.

Kort: Nutidens Albanien og dets naboer (se også kortet s. 98). Bedre kort kan findes på internettet - se *Henvisninger*. Herunder også specialkort over Kosova. Dette kort og kortet på s. 98 er lavet ved hjælp af *PC Globe® Maps 'n' Facts*, 1993, og et billedbehandlingsprogram.

Den illyriske historie

Man ved det ikke nøjagtigt, men det er muligt at nutidens albanere nedstammer fra de illyriske folk der boede på Balkan i Oldtiden - formentlig fra omkring 1500 f.Kr. Illyrien var væsentligt større end det nuværende Albanien - fx må man henregne Kosova, men også det nuværende Bosnien-Hercegovina til Illyrien.

Til forskel fra de andre folk på Balkan er albanerne det eneste som synes at have bevaret visse illyriske træk - men dette er næppe tilstrækkeligt til at sætte "lighedstegn" mellem illyrerne og albanerne¹⁵.

Om albanerne - illyrere eller ej - altid har boet ud mod Adriaterhavet er omdiskuteret. Den danske sprogforsker Holger Pedersen mente fx at de var rykket sydover fra et område syd for Donau (jf s. 195).

En anden dansk sprogforsker, Kristian Sandfeld, nævner at oprindelsen evt kan have været *thrakisk* - men han udelukker ikke en illyrisk oprindelse. Han mener at mange ord der har med søfart og fiskeri at gøre er låneord og at albanerne derfor under alle omstændigheder må være kommet fra et sted inde i landet¹⁶. Denne opfattelse er man skeptisk over for i Albanien - at dømme efter en artikel af Mahir Domi. Han konstaterer at der er *mange* ord i gammelt

Gravsten for Lepidia, som formentlig var en illyrisk kvinde. Stenen er fra ca. 1' århundrede f.Kr. Stenen er fundet ved Durrës. Foto i *Shqiperia Arkeologjike*, Tirana's Universitet 1971.

¹⁵ På det sidste har jeg læst en positiv omtale af et nyere værk om Illyrerne - nemlig John Wilkes: *The Illyrians*, Oxford ca. 1995 - som samler forskningen om illyrernes historie op.

¹⁶ Se Kristian Sandfeld: *Balkanfilologien. En Oversigt over dens Resultater og Problemer*, Kbhvn. 1926, s. 85.

albansk der vedrører havet, sejlads og havets sø- og planteliv og mener at alle disse ord er tegn på at albanerne (= illyrerne) har været et kystfolk - måske ikke "hele tiden" men så i længere tid end Sandfeld formoder¹⁷.

Illyrerne var organiseret i forskellige stammer og var sandsynligvis et hyrde- eller nomadefolk som drev får og geder omkring alt efter græsningsmulighederne¹⁸. Om de har haft "faste" territorier eller græsningsområder vides ikke, men det er meget sandsynligt. Store dele af Balkan - i særdeleshed omkring det nuværende Albanien - var utilgængelige bjergområder og andre dele var lavtliggende sumpområder, så eksistensmulighederne var begrænsede. Det er først her i det 20' århundrede at man for alvor er begyndt at udtørre sumpområderne.

Nogle af illyrerne blev bofaste og gav sig til at udvinde og udnytte forskellige metaller - fra tidlig tid kobber - og samtidig eller senere igen gik de til søs.

Når albanske "historier" indledes med illyrerne har det en særlig hensigt ud over den simple og naturlige at fortælle om dem der boede i området i Oldtiden. Man vil gerne bevise at man har *ret* til hele det område der i dag bebos af albanere og at "man" har været der før "de andre". Desuden vil man gerne bevise at man i *lang* tid har været et kulturfolk.

Denne måde at bruge historien på begyndte allerede i slutningen af sidste århundrede hvor den havde en indlysende begrundelse i at man ville manifestere sig som et folk og siden også som en selvstændig nation. På dét tidspunkt var der temmelig mange der accepterede eller tilmed var tilfredse med at være en del af det osmanniske imperium - så derfor sigtede den historiske bevægelse i høj grad mod at bevidstgøre den lunkne eller modvillige del af befolkningen om at der var andre og bedre fremtidsmuligheder end de udstukne. Til dét formål havde man brug for en *lang* historie som rakte længere bagud end til

17 Jf Mahir Domi: *The Formation of the Albanian Language* i: *Albania Today* nr. 1/1983. Kritikken af Sandfeld fremgår ikke direkte, men af sammenhængen.

18 Sprogforskeren Carsten Høeg beretter i *Blandt græske nomader* fra 1922 (jf *Henvisninger*) om et mere moderne hyrdefolk - sarakatsanerne - der boede i Epirusområdet og som han besøgte. Han skriver at han vil antage at albanerne - i hvert fald for en del - har været et nomadefolk, oprindelig formentlig et halvt jæger-, halvt agerdyrkerfolk (s. 11).

1400-tallet, hvor området blev erobret af osmannerne. I dag behøver man ikke at trække historien op med et sådant formål, for det er da mere indlysende og overbevisende at tage *udgangspunkt* i hvordan befolkningssammensætningen er nu.

Men selv om man med en vis sikkerhed kan sige at der er en forbindelse mellem illyrerne og albanerne kan eller bør det ikke bevise nogen ret (se herom s. 6 ff.). Og om man er et *kultursamfund* må helt og holdent bero på hvordan man opfører sig *i dag*.

I det 6' og 7' århundrede f.Kr. var der hellenere fra Korinth og Kérkyra der bosatte sig i Illyrien og grundlagde byer som Epidamnos (ca. 625 f.Kr. - senere kaldet Dyrrhacchion og senere igen Durrazzo og Durrës) og Apollonia (lidt før 600 f.Kr. - oprindeligt kaldt Pojan). Byerne blev opbygget som andre græske byer og var beskyttet med mure. Der findes en del bygningsrester bl.a. i Apollonia¹⁹, der var anlagt hvor floden Vjosa munder ud i Adriaterhavet - ca. 20 km nord for Vlora. I Apollonia var der også en "skole" eller et lærdomssæde og på sit højeste har der været måske 50.000 indbyggere. Det er svært at sige noget om det samkvem som måtte have været mellem grækerne og illyrerne, men det er meget sandsynligt at man handlede med hinanden. De græske kolonier synes imidlertid at være "faldet sammen" efter et par århundreder - i Apollonia's tilfælde muligvis fordi Vjosa's udmunding havde flyttet sig.

Illyrerne og naboerne i Makedonien havde ofte store uoverensstemmelser og flere af de makedonske konger var i krig med illyrerne - Filip 2' erobrede et område fra dem, mens hans forgænger Perdikkas var mere uheldig, for han faldt i et slag med dem 359 f.Kr.

Nogle af illyrerne blev - ligesom andre af Adriaterhavets kystfolk - skibsbyggere eller søfolk - og man mener at den romerske galej -

19 Jeg besøgte Apollonia i '70-erne og kunne dér se rester af græske bygningsværker, men også skulpturer og genstande som amforæer og smykker.

liburnæen - var en illyrisk opfindelse²⁰. Illyrerne var ikke kun fredelige søfolk, men i høj grad berygtede som sørøvere.

Romerne erobrer Illyrien

Sørøverierne blev så generende for Romerne at de i 228 f.Kr. tvang illyrerne - der på det tidspunkt blev regeret af dronning Teuta²¹ - til at opgive sørøveriet og til at give sig ind under det romerske herredømme, men det har nok spillet en stor rolle at Romerne havde udviklet en strategisk interesse i at få politisk og økonomisk kontrol over Balkan.²²

Omtrent samtidig - og sikkert af tilsvarende grunde - undertvang Romerne sig Messapierne, en illyrisk stamme der boede i området omkring det nuværende Brindisi²³, - altså i Italien lige over for Albanien. Messapierne havde formentlig en vis forbindelse med de illyrere der boede på den albanske kyst og studiet af dem kan være med til at belyse den albanske forhistorie.

20 Liburnæen er en lille, let og hurtig galej med to rækker årer og med kun én roer pr. år. Der var kun 40-60 roere. I kejsertiden blev liburnæen standardskib i den romerske flåde - jf. Charles Freeman: *Romernes verden*, Gyldendal, Kbhvn. 1995, s. 29. Navnet stammer fra *Liburnium* - som betegnede det adriatiske kystområde ud for det nuværende Albanien. Freeman's bog kan anbefales hvis man ønsker en oversigt over Romerrigets udvikling og indretning.

21 Navnet *Teuta* bruges også i dag i Albanien. Teuta var enke efter kong Agron. Også dette navn ses nuomstunder. At navnene også bruges i dag er dog ikke noget historisk bevis på en direkte forbindelse mellem illyrerne og albanerne - det er mere sandsynligt at der ligger en politisk-kulturel tanke bag.

22 Forlaget *Sfinx* har i '97 udgivet *Hvad Middelhavet gemmer*, der både fortæller om geologiske forhold, om skibsbygning og skibstrafik i Oldtiden og Middelalderen og om hvad marinarkæologien kan bidrage med i dag. Desværre står der næsten intet i bogen som direkte kan belyse albanske forhold. *Sfinx* udgiver foruden bøger også et tidsskrift af samme navn med artikler om Middelhavsområdets arkæologi og tidlige historie. Man har for nylig åbnet en hjemmeside, men den er ikke særlig spændende endnu. Adressen er: www.hum.aau.dk/dk/sfinx - der vil efter det oplyste senere blive mulighed for at lokalisere gamle artikler. God idé!

23 Messapierne var flygtet til Italien fra grækerne (dorerne) omkring 1200-1100 f.Kr. Der findes nogle få indskrifter på messapisk.

Det illyriske kongerige vedblev at bestå indtil 168 f.Kr., hvor kong Genthios blev fanget og riget opdelt i tre mindre riger for at gøre det nemmere for Romerne at beherske området. Det romerske herredømme var ikke alene politisk, men også økonomisk og produktionsmæssigt - og man indførte efterhånden de produktionsformer i landbruget som man brugte i Italien - og koloniserede alle former for håndværk og handel og gav sig til at opbygge et brugbart vejnet. Illyrerne var der også i denne tid - men som et stærkt undertrykt folk²⁴.

Den mest berømte vej er Via Egnatia²⁵ der blev anlagt med udgangspunkt i Dyrrhacchion (Durrës) - med stikvej til Apollonia - i perioden 148 - 130 f.Kr., dvs samtidig med at man erobrede hele Makedonien. Vejen førte nemlig hertil og videre til Byzans²⁶. Anlægget af Via Egnatia viser at Romerne havde en væsentlig strategisk interesse i at kontrollere området, militært såvel som økonomisk og politisk. Der var skibsforbindelse mellem Dyrrhacchion og den italiske side hvor Via Appia gik ud til havet ved Brindisi, tidligere Brundisium - hvor der var en naturhavn.

Cæsar havde i øvrigt Illyrien som provins i 58 f.Kr. efter et konsulat og iværksatte et felttog mod sin rival Pompejus i 48 f.Kr. der gik fra Durrës til Farsalos i Thessalien - hvor Pompejus blev endeligt besejret. Derefter forfulgte Cæsar Pompejus til Egypten og mødte Kleopatra men det er en helt anden historie selv om Egypten vil dukke op mere end én gang i denne bog.

Det er karakteristisk for Romeriget - og muligvis én af grundene til dets styrke - at man søgte at integrere mange af de undertvungne folk i riget, og at man ofte gav dem romersk borgerret. Dette var også

24 Dette afsnit bygger bl.a. på Skënder Anamali's indlæg - *Transformation processes in Southern Illyria (1st - 4th century)* - på *The Second Colloquium of Illyrian Studies*, der blev holdt i Tirana i 1985.

25 Måske hed den sådan fordi den lå over for Egnatia (nu Fasano) i Italien - midtvejs mellem Bari og Brindisi. Her gik Via Appia (også) ud til havet. Det romerske vejnet på Balkan var i funktion helt op til 1300-tallet hvor det blev udvidet og forbedret for at fremme handelen. [En bedre forklaring kan være at den blev bygget af en prokonsul af navnet E.?.]

26 I perioden op til 330 var navnet Byzans, fra 330 til 1926 Konstantinopel og fra da af Istanbul. Navnet Istanbul er dog - ifølge nogle kilder - blevet brugt i et vist omfang allerede fra omkring midten af 1400-tallet. Istanbul kommer fra det græske *eis tēn polin* = i byen, jf *Storm over Balkan*, s. 99 (jf *Henvisninger*).

baggrunden for at flere af illyrisk afstamning kunne blive kejsere, således Claudius 2', Aurelian, Diocletian og ikke mindst Konstantin den Store (kejser fra 312 til 337). Også Justinian 1' regnes for at være illyrer. Konstantin forenede kejserriget, men var med til at lægge grunden for den senere opsplitning i det Østromerske og det Vestromerske Kejserrige (fra 395). I 324 grundlagde Konstantin Konstantinopel.

Slavisk indvandring og byzantinsk sammenbrud

Perioden fra Romertiden og frem til Middelalderen er *meget* dunkel - især mht hvad der skete med illyrerne.

Vestgoterne

Hele Balkanområdet blev stærkt påvirket af store folkevandringer - først af Vestgoterne som efter tilladelse af den romerske kejser havde levet som fredelige bønder nær Donau, men som nu blev forjaget af hunnerne og derfor trak mod syd. Mens de boede ved Donau var de blevet kristne²⁷.

På Balkan kom de i kamp med Romerne og tilføjede dem - takket være et effektivt rytteri - et eftertrykkeligt nederlag i slaget ved Hadrianopolis²⁸ i 378. Allerede omkring 400 havde de imidlertid forladt Balkan og var kommet til Italien hvor de en tid besatte Rom. Kort forinden var Romerriket blevet delt i et Vestromersk og et Østromersk rige og den vestromerske centralmagt var ved at gå i indre opløsning parallelt med at landet mere og mere blev opløst i mindre, selvforsynende enheder. Efter det italienske "eventyr" gik Vestgoterne videre og endte i Sydfrankrig og Nordspanien hvor de blandede sig med befolkningen dér.

Man forsøgte naturligvis at sikre sig ved at bygge fæstninger på Balkan, men det hjalp i den sidste ende ikke meget - og slet ikke da de indre uoverensstemmelser i Det Byzantinske Rige voksede.

Den sláviske invasion

Efter den vestgotiske invasion fulgte i de næste århundreder nye voldsomme invasioner - sidst af forskellige sláviske folkeslag i 600-tallet. Ud over omfattende ødelæggelser indebar invasionerne også grundlæggende samfundsmæssige ændringer fordi den udbredte klassiske latinske landbrugsorganisation - *latifundiet* - der var baseret på at man ejede mange slaver - faldt omkuld, fordi de der drev det -

27 Wulfila var biskop for dem omkring 340 og oversatte biblen til gotisk.

28 Senere Adrianopolis eller Adrianopel - og nu: Edirne.

slaverne - enten flygtede eller blev dræbt.

Der var mange fra de "nye" sláviske folkeslag der - i modsætning til goterne - bosatte sig på Balkan. Kroaterne mod nord - og serberne længere mod syd. Først bosat levede de i en vis forståelse med det østromerske rige.

Hvad der skete med illyrerne i denne periode er meget uvist, og der er mange antagelser om hvad der kan være sket. En udbredt teori i Albanien går ud på at illyrerne i nord blev udryddet måske bortset fra nogle få som trak op i de utilgængelige bjerge, mens illyrerne mod syd - dvs i Epirus-området - overlevede som en selvstændig etnisk gruppe²⁹. Men måske trak nogle af de illyriske stammer over mod det nuværende Rumænien? Det sidste kunne passe med at der findes nogle ejendommelige overensstemmelser mellem rumænsk og albansk sprog³⁰.

Også tiden fra 900 til 1200 var urolig. Vestromerne blev overvundet - ikke af italienerne fra nord, men af normanniske riddere som i lang tid spillede en betydelig rolle i Syditalien og i visse områder i Albanien.

I en periode omkring år 900 havde bulgarerne - oprindelig en tyrkisk stamme - underlagt sig serberne og havde lagt deres hovedstad i Ohrid, dvs ganske tæt på Albanien.

Konstantinopel

Omkring år 1000 var Konstantinopel den vigtigste og den største by i hele Europa³¹ - tilsammen boede der måske ½ mio. mennesker dér, mens der på samme tid boede 1/10 heraf i Paris. Konstantinopel havde også en række af de institutioner der var nødvendige for at få riget til at

29 Hvordan og hvornår adskillelsen mellem gegerne og toskerne er kommet i stand har jeg ingen formodning om, men måske er de ikke blevet "adskilt" - måske har de altid været forskellige stammer, omend med store ligheder i det overleverede sprog.

30 Én af dem der har forsket i dette er professor Kristian Sandfeld (jf ovenfor og s. 194).

31 Tidsskriftet SFINX udsendte i 1984 et udmærket særnummer om byen. Man kan heri få et indtryk af byens meget sammensatte historie og af dens arkitektur. Desuden kan man læse om arkitekturen i Ulya Vogt-Göknil & Henri Stierlin (ed): *Architecture of the World: Ottoman Turkey*, Benedikt Taschen Verlag, trykkeår ikke angivet, men forordet er fra 1965.

fungere - fx et universitet hvor mange af rigets høje embedsmænd blev uddannet.

Kort før 1100 var Konstantinopel i krig med tyrkerne og tabte stort, for man havde negligeret behovet for militær sikring og i stedet brugt midlerne på civil udvikling i form af byggeri - og på at holde hof. Nederlaget til tyrkerne var en vigtig grund til at militæret fik en stærkt voksende betydning i de følgende år - så vidt at den politiske magt nu udsprang af den militære og ikke omvendt. De gamle økonomiske og sociale strukturer blev også voldsomt forandret - på en måde lige som andetsteds i Europa, idet centralmagten efterhånden blev svækket og godsejermagten tilsvarende forøget. Men dét der var behov for i de følgende århundreder - hvis man skulle overleve som selvstændig politisk og økonomisk magt - var måske at man fastholdt en betydelig central magt, men dette var der på den anden side næppe mulighed for - økonomisk eller socialt.

I Norditalien havde byerne fået større og større økonomisk betydning, i Firenze bl.a. med grundlag i forskellig form for produktion - væverier m.v. - men også i bankiervirksomhed, i Venezia med en meget omfattende handel på tværs af politiske grænser som grundlag³². Det var også de handelsmæssige interesser der fik byen til at engagere sig stærkt i Konstantinopel og til at bistå kejserriget og byen med at bekæmpe normannerne, men man tog sig godt betalt - for i 1082 opnåede man betydelige handelsmæssige privilegier i Konstantinopel.

Da man ikke vedblivende kunne få det i Konstantinopel som man ville, entrerede man med paven og korsfarerne om at lægge vejen forbi i 1203 - hvad der hverken gik stille eller civiliseret af. Byen blev i vidt omfang plyndret og hærget og det græske kejserrige faldt sammen for en tid. I stedet blev der dannet et latinsk kejserdømme under navnet *Romania*.

Det græske kejserrige blev retableret omkring 1260 - hvor Genova var trådt ind for at støtte de græske interesser mod Venezia. Få år efter - i 1266 - erobrede den franske Charles af Anjou Sicilien fra normannerne; dette gjorde han dog ikke alene med sine egne styrker - men med betydelig hjælp fra norditalienske byer, som derved fik forøget deres

³² *Inter-national handel* ville ikke være det helt rigtige ord, eftersom der ikke var tale om nationer i nutidens forstand.

politiske og økonomiske magt i denne del af Middelhavet - og op i Adriaterhavet.

Slaget på Solsortesletten 1389

En af de mest omtalte begivenheder i den albansk-serbiske historie er slaget på *Kosova-sletten (Solsortesletten)* nordvest for Priština [Prishtina] - dér hvor floden Lab løber ind i floden Sitnica - i sommeren 1389³³.

Der findes ikke meget autentisk dokumentation - de fleste kilder er senere eller endda væsentlig senere end selve slaget. Derimod findes der adskillige udsagn og "vidnesbyrd" som har en bestemt politisk hensigt.

Slaget var hverken "begyndelsen" eller "slutningen", men dog en begivenhed som har fået skelsættende betydning - ikke alene for serberne, men indirekte også for albanerne. Og det er næppe forkert at betragte slaget som en begivenhed der viste at osmannerne var ved at sætte sig godt fast som en afgørende magtfaktor på Balkan.

Serberne havde - senest under kong Lazar - haft forhåbninger om at danne et stærkt serbisk rige der kunne overtage magten efter det byzantinske styre i Konstantinopel. Omkring år 1300 - dvs nogle år før - havde det serbiske kongerige erobret hele det nordlige af Albanien - inkl. Kosova - mens den midterste del hørte til Konstantinopel.

I 1340 hørte hele Albanien til det serbiske rige, og Stefan 4' Dušan der havde et udmærket samarbejde med albanerne kaldte sig *konge af Serbien, Albanien og kysten*.

På denne tid foretog osmannerne³⁴ adskillige indfald, og som der står i en gammel krønike: *de oversvømmede os som en græshoppesværme*³⁵.

33 15.6.1389 efter gammel tidsregning, 28.6.1389 efter ny. Stedsangivelsen er efter serbiske kilder.

34 Osmannerne = ottomanerne = tyrkerne. Betegnelsen *osmannerne* - er efter sultan Osman 1', som omkring år 1300 grundlagde Det Osmanniske Rige (efter Selçukerne).

35 Dette kapitel bygger for en del på en krønike som er omdiskuteret, men ikke desto mindre er noget af det bedste kildemateriale, der kendes fra perioden. Det drejer sig om en - meget rosende - biografi over kong Lazars efterfølger, Stefan Lazarević († 1427), forfattet omkring 1431 af én af den græsk-ortodokse kirkes skribenter, Konstantin fra Kostenec, født omkring 1380 i Bulgarien. Han kom muligvis til Serbien i 1408, evt 1410 og har selv mødt Stefan Lazarević. Biografien blev skrevet på opfordring - men efter at den blev færdiggjort ved man i dag ikke mere om Konstantin's liv. Biografien regnes som

I begyndelsen af 1300-tallet erobrede de flere græske byer i Lilleasien og var nu godt på vej med at sætte sig fast i Europa.

Slaget må have været forberedt grundigt fra begge sider eftersom begge hære var blevet styrket med hjælpetropper. Det er ikke til at sige hvor mange der deltog i slaget - men måske var der omkring 30.000 mand på hver side. Osmannerne - under Sultan Murad - medbragte *kristne* hjælpetropper fra vasaller han allerede havde skaffet sig i Makedonien, Epirus og Thessalien, mens Lazar havde fået støtte fra en koalition af bosniere, kroater og albanere.

Der nævnes ikke i kilderne noget sikkert eller præcist om den albanske deltagelse, men det er tænkeligt at Gjergj Balsha (på serbisk Durad Balsha) og Demeter Jonima var blandt de ledende³⁶. Djon Kastrioti - Skanderbeg's far - nævnes også af nogle som én af de albanske deltagere, om han faktisk deltog er ikke til at sige i dag³⁷. Derimod er det sandsynligt at Lek Dukagjin fra Lesha-området ikke deltog, eftersom han på dét tidspunkt var tyrkisk vasal³⁸. Ifølge nutidige serbiske skrifter boede der ikke mange albanere i Kosova på dette tidspunkt - og de albanere der er nævnt lige ovenfor deltog næppe i slaget fordi de boede på dé kanter, men fordi de var leje- eller hjælpetropper.³⁹

ét af Middelalderens litterære hovedværker. Krøniken blev udgivet på dansk i 1975 af professor, dr. Gunnar Svane, Århus Universitet, i serien *Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse*. I Gunnar Svanes grundige indledning redegøres for at krøniken ikke er bevaret som original, men i form af to håndskrifter fra det 15. århundrede. Gunnar Svane gennemgår også den politiske udvikling i perioden og supplerer med solide noter til de enkelte afsnit i krøniken.

36 Jf Stefanaq Pollo & Arben Puto: *The History of Albania*, s. 57 (jf *Henvisninger*), Navnene *tyder* på hhv. albansk og græsk (evt græsk-albansk) oprindelse. Jeg har pt. ikke nærmere viden om oprindelsen.

37 Om ham skriver Wolfgang Libal i *Balkan* - vist nok med Fan Noli's Skanderbeg-biografi som kilde at han - i religiøs henseende - var en typisk albaner. Han var ikke fanatisk tilhænger af nogen religion, men valgte dén der på et bestemt tidspunkt var den mest fordelagtige. Han var romersk-katolsk omkring 1407 hvor han var i alliance med Venezia; græsk ortodoks fra 1419 til '26 hvor han støttede Stefan Lazarević; muslim fra 1430 til '38 som sultan Murat 2's allierede - og så igen romersk-katolsk fra 1438 til sin død i '43 hvor han samarbejdede med Venezia og Dubrovnik.

38 Jf Stefanaq Pollo & Arben Puto: *The History of Albania* (jf *Henvisninger*), s. 56. Bemærk at der er flere end én Lek Dukagjin.

39 Jf bl.a. Hugo Roth: *Kosovo Origins*, kapitel 8 (jf *Henvisninger*).

Uroš Predić: *Jomfruen på Kosovo*. Jomfruen giver vand til en såret og udmattet serber, der støtter sig på en falden tyrk; en af de meget sene skildringer. Uros Predic var virksom omkring år 1900 som national og historisk maler. På det nationale museum i Beograd findes hans *Flygtninge 'ra Hercegovina*.

Begge hærførere mistede livet. Sultan Murad blev dræbt lige før slaget af Miloš Obilić, en serbisk adelsmand der havde skaffet sig adgang til ham - muligvis ved at give sig ud for én der ville tilslutte sig osmannerne.

I krøniken hedder det lidt anderledes: *“Mens krigerne kæmpede indbyrdes foran hærene, var der en vis såre velbyrdig mand, hvem hans misundere havde bagtalt og fremstillet som forræder mod sin herre [kong Lazar]. For at vise sin troskab og samtidig sin tapperhed ventede han på en gunstig lejlighed og styrtede så hen i retning af selve den store hærfører [sultanen], som om han var på flugt, og man gjorde da også plads for ham. Men da han var kommet nær, greb han pludselig til våben og stødte sværdet i selve den stolte og frygtelige*

*selvhersker. Her faldt han også selv for deres hånd.*⁴⁰

Krøniken peger på et aspekt som siden har spillet en vis rolle i den serbiske historieskrivning og i den politiske brug af Slaget på Solsortesletten: *Forræderiet og den lunkne støtte*. I det mindste står der i en nyere fremstilling at der var nogle af kong Lazar's hjælpetropper der var mistænkeligt længe om at komme tilstede og placere sig - her nævnes bl.a. fyrsten i Nordalbanien Gjergj Balsha.⁴¹

Også den anden hærfører døde som sagt. Kong Lazar blev fanget af osmannerne og halshugget efter slaget - ligesom flere af hans adelsmænd. Det skete vel at man bar sig sådan ad efter et slag, men skyldtes muligvis at Murad var blevet dræbt? Bagefter blev kongens lig udleveret til serberne og balsameret.

Slaget og de osmanniske erobringer fik (ifølge nogle kilder) adskillige af dem der boede i Serbien og Bosnien til at søge væk - undertiden endda ved at sælge sig eller sine som slaveri⁴². Men hvis dét har været tilfældet har det måske især haft økonomiske årsager?

Murad blev efterfulgt af sønnen Bayezit Yildirim som lod sin bror Yakub henrette som ansvarlig for at attentatet på far'en kunne ske. Men dermed udnyttede han også situationen til at forbedre sine egne muligheder for at få og fastholde magten, og der er mange eksempler fra osmannisk historie på at den ene sultan-arving skaffede sig af med de andre arvinger for at sikre magtens enhed. Man stillede de andre "*til Allah's rådighed*".

Når serberne tabte slaget har det nok haft betydning at adskillige af dem var iført tunge rustninger og kun kunne bevæge sig til hest, mens osmannernes hær mest bestod af letudrustet og letbevægeligt infanteri der ikke var tyngt af panser og plade, men den egentlige årsag var dog ikke militær, snarere politisk.

40 Krøniken, s. 88.

41 Jf Alex N. Dragnich and Slavko Todorovich: *The Saga Of Kosovo*, s. 203 (jf *Henvisninger*).

42 Ifølge Gunnar Svane's bemærkninger til *krøniken*, s. 185. Gunnar Svane omtaler sammesteds at man i Dubrovnik var involveret i "lyssky handel med galejslaver" - men betegnelsen "lyssky" er muligvis udtryk for en senere tids vurdering?

I årene op til slaget var Det Byzantinske⁴³ Rige blevet stærkt svækket af indbyrdes uenighed og borgerkrig - og dertil kom at der ofte var krig mellem Balkan-landene, hvor de enkelte parter "placerede" sig afhængig af de aktuelle muligheder. I 1330 stod serberne over for bulgarerne og grækerne - og vandt over dem. Få år efter var serberne og bulgarerne blevet forligt, hvorefter bulgarerne og grækerne kæmpede med hinanden. Og forligtes. Senere endnu deltes det bulgarske rige som følge af indbyrdes uenighed - og i '40-erne udbrød der borgerkrig blandt grækerne, hvad der åbnede for tyrkerne - for den ene part tilkaldte dem, og i første omgang satte de sig fast på Gallipoli. Den byzantinske kejser Andronikus 3' havde allerede i '36 benyttet sig af tyrkiske lejetropper for at undertvinge sig dem der boede i det nuværende albanske område og som havde gjort oprør mod kejserriget.⁴⁴

Den politiske situation var ustabil i denne sidste periode i det byzantinske rige - og denne ustabilitet var en altafgørende forudsætning for osmannernes erobringer - og for den efterfølgende magtfordeling på Balkan.

Nogle få år senere - i '45 - lykkedes det for den serbiske konge Stefan⁴⁵ Dušan at erobre Makedonien og Albanien - bl.a. byerne Ohrid, Berat og Vlora som alle havde fæstninger⁴⁶ - og at trænge ind i det nuværende Grækenland. I de følgende år foretog Dušan sig mange ting der viste at han søgte at træde ind i rækken af byzantinske kejsere: Han lod sig krone til serbisk kejser, han udstedte en lovebog der indeholdt mange byzantinske træk og han fastholdt byzantinsk administrationspraksis i de områder han havde erobret.

43 På dette tidspunkt bestod Det Byzantinske Rige bl.a. af Thrakien, Makedonien, Thessalien, Epirus og mange øer i Ægæer-havet.

44 Machiavelli skriver: *"Kejseren af Konstantinopel [ikke sultanen, men den byzantinske kejser] sendte, for at værgе sig mod naboerne, 10.000 tyrker ind i Grækenland. Da krigen var afsluttet, nægtede de at drage bort igen; og det var begyndelsen til Grækenlands trældom under de vantro. Den, der altså ikke på nogen måde ønsker at sejre, kan benytte hjælpetropper, da de er langt farligere end lejetropper"* (kap. 13). Disse hændelser fandt sted i midten af 1300-tallet og gav osmannerne mulighed for at få et "udgangspunkt" i Europa, nemlig i området ved Gallipoli. Det er ikke Machiavelli der vil lære osmannerne noget - han har tværtimod taget ved lære af dem. Se i øvrigt s. 112.

45 Navnet *Stefan* betyder egentlig den kronede. Stefan L. blev født i 1377 og regerede fra 1393 til sin død i 1427.

46 Durrës blev ikke erobret, men overtaget af Venezia i 1392.

Men det serbiske rige var ikke solidt nok; der var dybe uoverensstemmelser mellem magthaverne indbyrdes - og også med de andre fyrster på Balkan - og i flere tilfælde var der tilmed uro i bondebefolkningen.

I '64 blev kæmpede grækerne og bulgarerne for sidste gang med hinanden - inden de osmanniske erobringer. Gunnar Svane skriver i den forbindelse: "*[krigen] vidner klart om de kristne staters kortsynede politik og manglende evne til at organisere et fælles forsvar*".⁴⁷

Nogle makedonske fyrster forsøgte at stoppe osmannerne i '71, men led et omfattende nederlag ved floden Marica vest for Edirne - og dette slag var muligvis dét der for alvor åbnede for de afgørende osmanniske erobringer på Balkan, i hvert fald måtte flere af småfyrsterne ved denne lejlighed give sig ind under sultanen.⁴⁸

Slaget på Solsortesletten betød ikke at det serbiske rige ophørte med at eksistere, tværtimod. Det fik status som en vigtig tyrkisk vasalstat og måtte betale tribut og stille hjælpetropper - og tilmed blev kong Lazar's datter Olivera gift med Bayezit Yildirim - hun indgik i hans harem - og kom til at spille en fremtrædende rolle. En anden datter, Mara eller Marija, var gift med Vuk Branković fyrste fra Kosova.

Stefan Lazarević

Kongemagten blev i de første år efter slaget i '89 administreret af Lazar's enke Milica, men blev så overtaget af sønnen Stefan Lazarević omkring '93 - samme år som osmannerne første gang erobrede Shkodra.

Osmannerne måtte opgive denne by igen pga en alliance mellem Venezia og Gjergj eller Durad Balsha (d. 1403). Durad Balsha blev i '86 gift med Jelena, der var søster til Olivera og Mara. Giftermål i fyrsteslægter var dén gang et vigtigt politisk middel til at underbygge og bekræfte gode forbindelser. Dén måde kong Lazar's tre døtre blev gift - dvs med to fyrster i området og med den osmanniske sultan - er karakteristisk for tiden og for det serbiske riges politiske betyding.

47 Krøniken, s. 29.

48 Se bl.a. Karsten Fledelius i *Storm over Balkan*, s. 170-171 (jf *Henvisninger*).

Stefan Lazarević deltog i disse år flere gange i krige på osmannisk side, bl.a. i det vigtige slag ved Nikopol i Bulgarien i '96, som endte med at en forenet vesteuropæisk hær blevet slået - og at fangerne bagefter blev henrettet⁴⁹.

Kong Lazar's "første" svigersøn, Vuk Branković fra Kosova, gift med Mara eller Marija, havde holdt sig fri af osmannerne og bevaret magten over Kosova frem til '97 hvor han blev overvundet - han døde siden i fangenskab. Stefan Lazarević blev - som følge af deltagelsen ved Nikopol - belønnet med at Kosova blev lagt ind under hans eget domæne.

I '98 deltog Stefan Lazarević i et felttog denne gang mod bosnierne, som dog mislykkedes - muligvis bl.a. som følge af en mindre end helhjertet støtte fra hans side.

Stefan Lazarević blev opfattet som en vigtig fyrste, men undertiden også som en fyrste man ikke kunne være sikker på. Denne opfattelse havde mange serbiske adelsmænd - men også den tyrkiske sultan, som Stefan Lazarević af og til stod på overordentlig god fod med, til andre tider var i konflikt med⁵⁰.

Det ser ud som om Stefan Lazarević forsøgte at *manøvrere* og at sikre sig størst muligt indflydelse ved at indgå skiftende alliancer - i første del af sin regeringsperiode især med tyrkerne, senere mere med ungarene - og hele tiden med større eller mindre dele af det serbiske adelsskab⁵¹.

49 dvs at osmannerne opførte sig som efter slaget på Solsortesletten.

50 Omkring 1398-99 formulerede sultan Bayezit Yıldırım en række retningslinier for Stefan Lazarević som ifølge krøniken er formuleret særdeles venskabeligt, fx flg. passage: "*Så længe jeg endnu er i live, skal du beflitte dig på at knuse dine stormænd og underlægge dem din vilje, for ellers kan du til sin tid intet opnå, hvor gerne du end vil. Desuden skal du med omsorg ophøje andre, hvad enten de er af ædel byrd eller fattige, og gøre dem skikkede til at herske sammen med dig. Men alle bagtalere og deres lige skal du nedstyre.*" (s. 96). Retningslinierne viser en del om den osmanniske ledelsesteknik.

51 Noget ganske tilsvarende gjorde byen Dubrovnik i lange tider. Carl Stief beskriver - i *Renæssancen i Dalmatien*, Kbhvn. 1968, s. 7 og s. 31 - hvordan byen kom overens med henholdsvis Venezia, ungarene og tyrkerne og på den måde kunne bevare sin frihed og sine handelsmuligheder i mange hundrede år. Dubrovnik blev ved Wienerkongressen indlemmet i Østrig.

Stefan Lazarević besøgte fra omkring 1400 flere gange den tysk-ungarske kong Sigismund⁵² i Budapest, bl.a. fordi den ungarske kong var interesseret i en alliance. Kong Sigismund havde i '95 havde været én af initiativtagerne til den forenede vesteuropæiske krig mod tyrkerne (og deres vasaller), der endte med nederlaget ved Nikopol.

Når Stefan Lazarević havde muligheder for at manøvrere til *anden side* beroede det på at osmannerne var blevet afgørende svækket på østflanken, i Asien. Her havde mongolerne - under Timur Lenk⁵³ - indledt en eroblingskrig på osmannernes bekostning, og i 1402 tabte sultan Bayezit Yildirim slaget ved Ankara. Han blev tilmed fanget af Timur Lenk, ført omkring og døde sidenhen i dette fangenskab, men om han begik selvmord eller blev myrdet vides ikke i dag. Man skønner at Timur Lenk stod med omkring 140.000 mand mod sultanens 85.000, men den betydelige talmæssige forskel blev styrket yderligere af at Timur Lenk's tropper var væsentligt mere pålidelige end sultanens.

Stefan Lazarević og hans bror Vuk Lazarević deltog i slaget som vasaller for og dermed som forbundsfæller til Bayezit Yildirim, og mens nogle af de anatolske tropper skiftede side under kampen og flere af tyrkerne (bl.a. den senere sultan) trak sig ud - så forblev serberne længe som støtter for Bayezit Yildirim, men forgæves. Til sidst trak også serberne sig bort. Krønikeskriveren Konstantin ikke alene nævner, men *fremhæver* den serbiske loyalitet - og det er bemærkelsesværdigt.

Efter Bayezit Yildirim's nederlag blev sønnen Süleiman sultan. Han roses for at være forstandig - men kritiseres dog for omfattende drikkeri⁵⁴. Süleiman stod i perioden efter slaget ved Ankara på god fod med kejseren i Konstantinopel, hvad også Stefan Lazarević gjorde. Stefan Lazarević opnåede tilmed den hæder at blive udnævnt til despot, et ord der på den tid ikke var et skældsord som i dag - måske var der tale om en slags betaling for at sikre sig hans støtte.

52 Sigismund blev ungarsk konge i -87 og kronet til kejser i Budapest 1412. Stefan Lazarević deltog i kroningen. I '33 blev Sigismund også kejserkronet i Rom.

53 Timur Lenk var tyrk fra Uzbekistan. Født 1336, død 1405. Mongolsk vasal, men tog efter mange stridigheder magten over mongolerne. Han var umådeligt grusom, men også kulturelt bevidst. Navnet *Timur* betyder Jernmanden. Timur Lenk's rige faldt sammen ½ århundrede efter hans død da det nok havde en vis bæredygtighed, men dog i høj grad hvilede på hans personlige magt.

54 Krøniken, s. 107.

Omtrent samtidig allierede kong Sigismund sig med Stefan Lazarević og gav ham '03 status som vasal, hvad der til hans død også gav ham magten over Beograd. Stefan Lazarević kom i disse år længere og længere væk fra sit osmanniske "standpunkt", og i november '02 var det endda kommet til kamp - slaget ved Gracanica - hvor Stefan Lazarević besejrede tyrkerne, mens broderen Vuk Lazarević tabte til de tyrkiske hjælpetropper der blev ledet af hans nevø Durad Branković, søn af Vuk Branković.

Herefter kom det til stridigheder mellem brødrene Lazarević. Vuk søgte større magt på Stefan's bekostning og har tilsyneladende også opnået så stor støtte fra den serbiske adel, at Stefan ikke fandt det muligt at foretage et egentligt, eventuelt væbnet, opgør med sin bror. I stedet gav han sig og accepterede en deling af landet.

Det var ikke kun mellem serberne der var broderstridigheder. I perioden '09 til '13 var der alvorlige stridigheder om den osmanniske trone, hvor Stefan Lazarević støttede den ene bror, Musa Çelebi - mod sultan Süleiman og hans talrige støtter: Grækerne, Durad Branković - og Vuk Lazarević som havde skiftet side efter en kortvarig forsoningsperiode med broderen. Süleiman vandt slaget, men tabte spillet for han blev fanget af Musa's tropper og kvalt. Det lykkedes i forbindelse med slaget for Musa at fange Vuk Lazarević og at henrette ham for forræderi, og Stefan Lazarević overtog straks hans landområde i fuld overensstemmelse med Musa og fik på den måde genforenet de serbiske lande.

Det lykkedes imidlertid ikke Musa at sikre roen. Forskellige rejste sig mod ham. Durad Branković, som var kommet overens med sin onkel Stefan Lazarević⁵⁵, støttede med en serbisk styrke Musa's bror Mehmet og var med til at sikre dennes sejr i '13⁵⁶. Musa blev fanget - og druknet i floden Iskar i Bulgarien.

55 Senere - i 1426 - indgik Stefan Lazarević en aftale med ungarene som bl.a. skulle indebære at nevøen, Durad Branković, skulle anerkendes som Stefan Lazarević' efterfølger.

56 Mehmet 1' var sultan fra 1403 (ene-sultan fra '13) til '21.

Nogle år senere - omkring '21 - søgte Stefan Lazarević at ekspandere ind i det albanske område, og det lykkedes ham at skaffe sig et større stykke. I krøniken fremstilles det lidt indirekte på denne måde:

“På denne tid [april '21] kom også hans [Stefan Lazarević] nevø Balsha, herren til Albanien. Han følte, han snart skulle dø, eftersom han havde været syg længe; han døde da også her. [Despoten] traf med stor værdighed og samtidig med sorg de nødvendige forholdsregler og lod ham begrave. Ved passende lejlighed samlede han hele sin hær og drog op til albanerne. Disse kendte hans meget gavmilde højre [hånd], og da de så ham, flokkedes de hurtigt om ham med glæde. Han overtog da dette land [fmlt. især området omkring Shkodra], efter at det kun var kommet til kamp ved nogle enkelte borge. Men da han nåede frem til Shkodra, måtte han belejre den, for venezianerne var kommet til. Man førte fredsforhandlinger. [Stefan] sendte vojevoden Vitko til venezianerne og vendte selv tilbage, efterladende en lille hærstyrke til at belejre borgen. Derpå kom han hjem”.⁵⁷

Efter Stefan Lazarević' død i '27⁵⁸ faldt Beograd tilbage til ungarene, og efterhånden mistede det serbiske rige magt, indflydelse og betydning. Det var blevet udsat for angreb fra flere sider, fra bosnisk side, men også fra osmannisk - men en vigtig faktor var givetvis indbyrdes uenighed.

Man kan se af det foregående at den endelige osmanniske erobring af Konstantinopel i 1453 ikke kom af *ingenting*, men skyldtes at Det Byzantinske Rige var faldet sammen indefra, at de der boede i området ikke kunne samle sig og (ikke mindst) at der havde udviklet sig en stærk magtfaktor - den osmanniske - som havde evne og vilje til at overtage magten i området. Alt blev fremmet af at Det Byzantinske Rige selv tilkaldte osmannisk hjælp i de interne stridigheder.

Erobringen af Konstantinopel forhindrede ikke at handlen med Norditalien senere kunne retableres. Først var Venezia på banen, senere Firenze, men den væsentligste handelspartner blev formentlig Genova. En del år senere fik franskmændene betydelige koncessioner, hvad der betød at en væsentlig del af magten, den der havde med udenrigshandelen at gøre, kom til at ligge hos fremmede interesser.

⁵⁷ Krøniken, s. 142

⁵⁸ Han døde barnløs og er begravet i klosterfæstningen Manasija.

Foto fra Konstantinopel; postkort fra omkring 1910 (fundet på Frimærkemessen i Forum november 1998). Billedet er stærkt retoucheret. Billedet forestiller Agia Sophia, der blev bygget i 500-tallet. Efter osmannernes erobring af Konstantinopel i 1453 blev kirken omdannet til moske og blev efterhånden forsynet med minareter. Kirken blev således et af Osmannerrigets magtsymboler. Under Kemal Atatürk blev kirken omdannet til museum for både den kristne og den muslimske kirke.

De forskellige folk - og ikke mindst deres ledere - forholdt sig forskelligt til den gradvise osmanniske magtovertagelse. Enkelte forsøgte i en periode at gøre direkte modstand, andre valgte side til fordel for osmannerne - men temmelig mange, bl.a. de ledende serbere skiftede side efter hvor de så de største fordele.

Religionen spillede naturligvis en rolle i det politiske og militære spil, men på en måde mere for de vesteuropæiske kræfter end for de osmanniske. Osmannerne var ikke egentligt missionerende - fx tillod de etablering af klostre, bl.a. i Kosova -, mens vesteuropæerne flere gange brugte religiøse argumenter når de skulle samle sig mod osmannerne.

Efter at osmannerne - ledet af Mehmet 2' Fatih⁵⁹ - havde sat sig fast⁶⁰ i bl.a. det serbiske og det albanske område kom det til konverteringer og større eller mindre grad af integrering i Det Osmanniske Rige. Over et stykke tid konverterede flertallet af albanerne, ikke fordi de blev tvunget til det, men fordi de havde økonomisk og anden fordel af det. Skattetrykket var i øvrigt oftest mindre under osmanniske herredømme end det var i henholdsvis det byzantinske eller det serbiske rige.

Det er karakteristisk for Det Osmanniske Rige at man søgte at forhindre at der dannede sig en arveadel. Til gengæld udviklede der sig en betydelig embedsadel og selv om stillingerne ikke var arvelige var der alligevel en vis tendens til at næste generation i de indflydelsesrige familier også kunne komme til "fadet".

I princippet var jorden i Det Osmanniske Rige sultanens ejendom. Han delte den ud - ofte på livstid, men ikke for evigt - til forskellige embedsmænd og militærfolk. Der var grænser for hvor stort et område eller len man kunne få tildelt. Systemet blev kaldt *timar*-systemet⁶¹.

⁵⁹ *Fatih* = *Erobreren*. Mehmet levede fra 1430 til '81 og var sultan fra '51.

⁶⁰ 1459 undertvang osmannerne den sidste selvstændige serbiske "lomme": Smederevo. Albanien blev erobret 1478, Bosnien omkring 1460-62 (visse dele først 1520-28) og Hercegovina 1483.

⁶¹ Man kan bl.a. læse om det i *Politikens Verdenshistorie*, bd. 10, s. 138 ff. I en senere udgave af denne bog vil jeg gå dybere i spørgsmålene om jordfordeling og om bøndernes forhold i den osmanniske tid og senere.

Manøvrering

Evnen til at *manøvrere* - som er tydelig i Middelalderen - kan man genfinde adskillige gange i den senere Balkan-historie. Dette maner måske til mere end sædvanlig forsigtighed når man søger at bedømme et historisk forløb ud fra datidens eller en senere tids kilder, fordi disse kilder ofte er præget af en *aktuel* vurdering - herunder af manøvreringerne.

Manøvrering er ikke alene en Balkan-specialitet eller noget som kun albanerne og serberne har dyrket. Det er en ganske sædvanlig ting i den politiske verden - men måske er manøvrering særlig vigtig i et tilfælde som det albanske pga landets beskedne størrelse og dets nære geografiske tilknytning til de forskellige omgivende lande.

Den albanske frihedshelt, Skanderbeg (se næste afsnit) havde en lang karriere bag sig som højtstående osmannisk og muslimsk officer, før han så muligheden for at løsrive sig og for på forskellig måde at skaffe sig manøvrerum som selvstændig fyrste - i hvilken forbindelse han også konverterede tilbage til kristendommen.

Den senere så berømte Ali af Tepelena (se s. 58 ff.) var til at begynde med uafhængig græsk eller albansk høvding, nogle kaldte ham røverhøvding, men efterhånden fik han større og større magt, blev en trussel for osmannerne og derpå købt af dem - de gav ham bl.a. titel og embede som pasha. Til sidst søgte han at etablere sig som selvstændig fyrste over et stort albansk område fra Janina i syd til et stykke godt op i det nuværende Albanien, hvad der nedkaldte osmannernes vrede over hans hoved - og kostede ham livet.

Man kunne endvidere nævne Ahmet Zogu der forsøgte at skaffe sig frihed ved at samarbejde med italienerne - men så at sige brækkede halsen på det (jf s. 100).

I nutiden kan man finde samme fremgangsmåde hos Enver Hoxha der ledede Albanien fra 2' Verdenskrig og frem til sin død i '85 (se s. 108 ff.). Hoxha gjorde dog noget andet end flere af de andre: Han lukkede dørene eftertrykkeligt efter sig. Når han havde skiftet til en ny samarbejdspartner "sørgede" han på det nærmeste for at han - eller man - ikke kunne vende tilbage til den gamle; i det mindste blev det aldrig aktuelt - og han sørgede ligesom i Middelalderen for at skille sig af med de vigtigste af sine interne modstandere.

Hoxha's "efterfølgere" har også fundet ud af at skifte standpunkt: Sali Berisha var et fremtrædende medlem af den albanske elite under Hoxha-regimet, fx var han sekretær for partikomiteen på det lægevidenskabelige fakultet på Universitetet i Tirana, men han fandt det klogt at skifte hest og blev i en periode den første demokratisk valgte præsident.

Fatos Nano har været statsminister i to omgange, først i overgangsperioden i '91 - siden som afløser for Berisha's regering fra '97 til han trak sig tilbage i september '98 (ind imellem havde Berisha fængslet ham) - og af hans officielle curriculum fremgår det klart at han har tjent sine sporer i Hoxha-perioden, bl.a. som økonom i Elbasan og at han er blevet uddannet bl.a. på Instituttet for Marxisme-Leninisme.

Der er ikke meget mening i "at pege fingre" - og det er heller ikke meningen med disse linier - i stedet er meningen at trække dét op som forekommer mig at være rimeligt nok inden for visse grænser: At man *må* udvikle sig, at man *må* skifte standpunkt når forholdene ændrer sig.

Gjergj Kastrioti = Skanderbeg

Når osmannerne havde underlagt sig et område benyttede de forskellige metoder til at sikre sig at de "gamle" fyrster var - og forblev - loyale. En var at tage sønner af fyrsterne som gidsler. Der var tale om et stærkt våben - og det var mént som et stærkt våben - men det var en metode som ikke virkede ensidigt, men som indebar store muligheder for at sønnerne kunne få en høj position i Det Osmanniske Rige⁶².

Engang omkring 1414 måtte Djon Kastrioti, der nogen tid efter slaget på Solsortesletten var blevet osmannisk vasal, overlade sine tre sønner, hvoriblandt Gjergj Kastrioti - som på det tidspunkt var 9 år - til osmannerne⁶³. Gjergj Kastrioti blev ført til Adrianopel og uddannet som sipahi, dvs som ryttersoldat. Dette var ikke en helt usædvanlig karriere, og det var i hvert fald ikke noget der kun skete for Gjergj Kastrioti. Mange drenge fra Albanien, Bosnien og andre områder blev i årenes løb udvalgt af osmannerne for at de kunne blive uddannet som soldater eller administratorer. Hvis drengene ikke i forvejen var muslimer, var de nødt til at konvertere - og dette gjaldt også for Gjergj Kastrioti. Metoden gik under navnet devshirmë og er beskrevet af Ivo Andric⁶⁴ i begyndelsen af romanen *Broen over Drina*.

På et tidspunkt - muligvis tidligt - skiftede Gjergj Kastrioti navn til *Skander*, enten fordi han selv eller hans familie valgte det - eller mere

62 Måske kunne man betragte det som en parallel til dét system af *patroner* og *klienter* som omtales andetsteds?

63 Fremstillingen bygger bl.a. på Stefanq Pollo og Arben Puto's *The History of Albania* (s. 68 ff). Pollo og Puto bygger igen på Marinus Barletius der skrev om Skanderbeg i begyndelsen af 1500-tallet. Pollo og Puto mener imidlertid at der er grund til at være noget kritisk over for Barletius' fremstilling og nævner også - men med tilsvarende kritisk distance - den albanske forfatter Fan Noli's opfattelse. Ifølge Fan Noli var Skanderbeg ikke gidsel, men vasal som først på et senere tidspunkt gjorde tjeneste hos osmannerne. Pollo og Puto ender med at fastholde "gidsel"-teorien, men sådan at Gjergj Kastrioti var gidsel over et par omgange og at han ind imellem var i Albanien. Pollo og Puto's bog synes at være meget solid og godt underbygget, men er også i forskellige sammenhænge præget af dén tid den er skrevet i - Hoxha-perioden. Både i sit valg af "synsvinkler" og pointer - og i sit ordvalg. I afsnittet om Skanderbeg er der nogle anakronismer, fx når der s. 77 tales om "*Skanderbeg and his closest comrades*".

64 Ivo Andric (1892-1975) var selv født og opvokset i byen Višegrad som bogen handler om.

sandsynligt fordi osmannerne gav ham navnet. Under alle omstændigheder er navnet ikke tilfældigt valgt. *Skander* (*Skender*) eller *Iskander* (*Iskender*) er den tyrkiske udgave af navnet Aleksander, og der er givetvis tale om at Gjergj Kastrioti er blevet opkaldt efter den *makedonske* hærfører Aleksander den Store. Med dette navn har man - Gjergj Kastrioti selv, hans familie eller osmannerne - villet udtrykke at de militære ambitioner måtte være høje.

Gjergj Kastrioti avancerede i årenes løb og deltog i flere osmanniske felttog og fik i '38 i forbindelse med at han skulle fungere som en slags distriktsguvernør i Kruja-området titlen beg⁶⁵, som var en titel for fremstående medlemmer af embedsadelen - måske især den militære embedsadel. Deraf kommer så dét navn han siden er blevet kendt under: *Skanderbeg*⁶⁶.

Han fik ikke stillingen og titlen uden videre, for hans nærmeste overordnede stolede ikke på hans loyalitet og advarede sultanen mod at udnævne ham. Sultanen ignorerede næppe advarslerne aldeles, men besluttede sig alligevel for en udnævnelse - måske for at "købe" sig til loyalitet - og hvis dette er rigtigt var det ikke så usædvanligt endda.

65 Der findes andre skrivemåder som *beu* (albansk) eller *bey* (tyrkisk).

66 Albanerne kalder ham *Skënderbeu*. På dansk / engelsk bruges almindeligvis *Skanderbeg* - og derfor har jeg valgt denne skrivemåde.

GJERGJ KASTRIOTI SKENDERBEU

KONJAK

KOMBINATI USHOIMOR ALI KELMENDI TIRANE
KANTINA EVERES

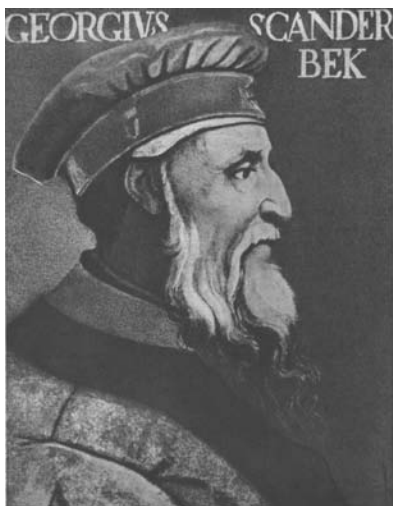
05^e AGROEXPORT TIRANE
PRODUCE OF ALBANIA

40°

Der findes mange idealiserede billeder af Skanderbeg, dem kan vi springe over her. På denne mærkat er der slået to fluer med et smæk. Dels ved at lade de gyldne dråber bære Skanderbeg's navn, dels ved at lade fabrikken hedde Ali Kelmendi. Ali Kelmendi var en af de ideologiske fædre for det albanske kommunistparti. Han levede i lang tid i eksil i Frankrig og døde der i 1939.

Cognac'en var rimelig god - dog ikke lige når man havde åbnet den, men efter et par års yderligere lagring. Mon den laves endnu? En mere almindelig drik er raki'en - en brændevin der er beslægtet med den serbiske šljivovica, som laves på blommer; raki'en laves vist på flere forskellige frugter.

Efter måske knap 30 år i osmannisk tjeneste - hvoraf noget af tjenesten fandt sted i Albanien - fandt Skanderbeg at tiden var moden til at skifte side eller til at bekende kulør. Dette skete givetvis efter lange overvejelser og efter solide sonderinger til forskellig side⁶⁷ og i øvrigt også efter at der havde været forskellige oprørsforsøg inden da, som dog ikke var lykkedes, bl.a. i perioden '29-'35, hvor Skanderbeg's far, Djon Kastrioti, skal have deltaget.

Maleri i Firenze ad Christophano De Aktissimo - efter tegning af Gentile Bellini som mødte Skanderbeg.

Ifølge nogle fremstillinger forlod Skanderbeg sammen med andre albanske ledere og deres tropper den osmanniske hær under et felttog mod ungarene⁶⁸ - dvs mens han var tilkaldt som vasal - og forsøgte derefter at samle så mange af de albanske fyrster som muligt i et regulært oprør mens osmannerne var stærkt engageret "til anden side" og måtte sunde sig på de nederlag de havde lidt i forskellige træfninger. I forbindelse med sit brud med osmannerne konverterede Skanderbeg tilbage til barnetroen, den romerske katolicisme. Om dette har haft ideale eller religiøse grunde eller om det har beroet på én eller anden form for politisk kalkulation er ikke

til at vide i dag.

Det var ikke helt nemt at forene de albanske fyrster, for flere af dem så en betydelig risiko for at miste indflydelse ved en sådan forening. Flere af dem så tværtimod en fordel i at være loyale mod osmannerne, fordi osmannerne gav dem mulighed for at "manøvrere" forholdsvis selvstændigt - og fordi de næppe tænkte "nationalt". Men i betragtning af at Skanderbeg havde et vist held til at begynde med - bl.a. fordi

67 Pollo og Puto henviser til forskellige samtidige vidnesbyrd.

68 Ungarerne under Johannes Hunyadi havde gjort oprør i '42 støttet af den katolske kirke.

mange af de osmanniske embedsmænd og militærfolk (sipahi'er) var flygtet fra Albanien - og fordi osmannernes nederlag til ungarnene efterhånden var blevet kendt - lykkedes det at samle flere og flere.

28. november '43 udråbte Skanderbeg Albanien som selvstændigt fyrstedømme og højste Kastrioti-familiens flag, med den to-hovede ørn, over borgen i Kruja⁶⁹ (nutidens flag med samme ørnebillede kan ses på s. 185). Denne dag er siden blevet Albanien's nationaldag; det var selvsamme dag republikken blev udråbt i 1912 - og tillige dén dag som forfatningen blev underskrevet af præsident Rexhep Mejdani i 1998.

Skanderbeg samlede de fleste af de albanske fyrster til et møde i Lezha i marts '44 og overbeviste dem om - selv om der var betydelige modsætninger mellem dem indbyrdes - at det var muligt at opnå selvstændighed - og at der var fordele ved det. Man enedes nu om at hver enkelt fyrste fortsat skulle råde i sit eget område og at man havde ret til at træde ud (hvad flere siden benyttede sig af), men også om at man skulle gå sammen i en politisk union - Den Albanske Liga - og om at samle og udruste en fælles hær med Skanderbeg som leder. Skanderbeg blev således nok et samlingspunkt med relativ stor magt og indflydelse, men ikke som en øverste fyrste eller konge, der havde den overordnede magt i området.

Lezha hørte på dette tidspunkt til Venezia og man havde med omhu valgt dette sted fordi det lå uden for Gjergj Kastrioti's eget område og indflydelse - og fordi man var interesseret i at være på god fod med venezianerne, der jo var en betydelig sømagt og som havde en række besiddelser på den østlige side af Adriaterhavet.

Skanderbeg gik til opgaven med at organisere den nye hær med stor iver og samlede i løbet af nogle måneder mellem 8 og 10.000 mand. De fleste var fodfolk bevæbnet med spyd, lanser og sværd, men en vis del var let kavaleri. Man brugte endnu ikke kanoner. Midt om sommeren kom det til sammenstød med en osmannisk hær, der var rykket ind i Albanien i nærheden af Ohrid-søen⁷⁰ - dvs ad Via Egnatia. Skanderbeg lokkede osmannerne i en fælde og sejrede - og det lykkedes også at slå de følgende angreb i '45 og '46 tilbage. Osmannerne vandt i samme

69 Ifølge Pollo og Puto . Den to-hovede ørn kendes i mange andre sammenhænge på Balkan og i Det Osmanniske Rige. Men albanerne mener den er "deres" og betegner deres land som ørnenes land.

70 På dette tidspunkt var osmannerne og ungarnene ved at slutte fred.

periode en betydningsfuld sejr ved Varna i Bulgarien, hvor osmannerne udslettede den kristne, ungarske hær⁷¹.

Udviklingen bekymrede i stigende grad Venezia fordi man frygtede for at byens magt og indflydelse skulle blive svækket, fordi man mistænkte Den Albanske Liga - og Skanderbeg selv - for at ville søge at erobre de venezianske besiddelser - og fordi man havde tanker om at udvide sit område. Da fyrsten over Danja døde rykkede venezianerne ind for at overtage hans område førend Skanderbeg kunne være der, hvad der også lykkedes for dem. Den venezianske besættelse førte til en - uafgjort - krig mellem Venezia og albanerne i '47-'48, men situationen blev forværret betydeligt for Skanderbeg og hans allierede da osmannerne atter gik til angreb. Skanderbeg forsøgte nu at komme overens med Venezia, men det mislykkedes - og i stedet kom det til et slag nær Drin i juli '48 hvor det dog lykkedes at slå den venezianske hær. I oktober kunne der forhandles en fred, men den betød at albanerne - dog mod en vis compensation - måtte give afkald på stridens æble: Danja.

Efter slaget ved Drin vendte Skanderbeg sig mod osmannerne - som dog fik held til at erobre fæstningen Sfetigrad (Kodjadjik).

Ungarerne forberedte sig ihærdigt på et fornyet angreb på osmannerne - og noget tyder på at der har været tæt forbindelse mellem den ungarske leder, Johannes Hunyadi, og Skanderbeg i dén anledning - men før Skanderbeg kunne komme til Solsortesletten på Kosova hvor ungarerne skulle passere stod der 18. oktober '48 et slag, som ungarerne tabte til Đorđe Branković - lederen af osmannernes serbiske vasaltropper - og dette nederlag førte til at ungarerne var ude af billedet i nogle år.

I maj '50 samlede osmannerne en usædvanligt stor hær, måske på omkring 100.000 mand, for at erobre Kruja og for at slå albanerne omkuld. Osmannerne fulgte den sædvanlige vej fra Makedonien - ad Via Egnatia og ind gennem Shkumbini-dalen - men de blev uafsladeligt angrebet af små let-bevæbnede guerilla-enheder. Osmannerne nåede dog Kruja og gav sig til at belejre og beskyde fæstningen - mens

71 Ifølge *Politikens Verdenshistorie* bd. 10, s. 126. Sammesteds står at sultan Murad havde en serbisk kone: Mara Branković. I så fald den anden Mara Branković i denne historie - og muligvis som den første fra Kosova?

Skanderbeg angreb osmannerne udefra og søgte at forhindre deres forsyninger i at nå frem. Da det blev vinter måtte osmannerne trække sig tilbage - og man regner med at de havde mistet 20.000 mand. Tilbagetrækningen var et betydeligt militært og politisk nederlag for osmannerne, men det betød ikke at de var "slået" - tværtimod.

Foto fra Bosphorus-strædet nær ved Konstantinopel; postkort fra omkring 1910 (fundet på Frimærkemessen i Forum november 1998). Billedet er stærkt retoucheret. Borgen i forgrunden er *Rumeli Hissari* som blev anlagt på den europæiske side af Bosphorusstrædet i samme periode som Konstantinopel blev erobret af osmannerne -og der hvor strædet er smallest. Allerede i slutningen af 1300-tallet var der anlagt en borg *Anadolu Hissari* på den asiatiske side. Borgens arkitektur er formentlig karakteristisk for borgbyggeri på Balkan i Middelalderen.

Det var i øvrigt temmelig sjældent at det i Middelalderen kunne lykkes en angriber at erobre en borg. Hvis det skete skyldtes det oftest særlige forhold - fx at angriberen fik støtte fra én inden for murene eller at belejrerne fik held til at afbryde vandforsyningen. I det store og hele var forsvarsværkerne meget stærkere end angrebsvåbnene - men det ændrede sig efterhånden som kanonerne kom til og som Middelalderen "tonede ud".

Osmannerne angreb jævnligt i de følgende år - men var også aktive på andre fronter. I '53 erobrede de således Konstantinopel - bl.a. ved hjælp af en stor kanon, bygget af europæere, der bedrog sit til at den svages-

Ludvig Holberg udgav i 1739 et historisk værk der skulle tjene til opbyggelse og heri skriver han om Skanderbeg. Han fortæller at han bygger på albaneren Marinus Barleti [= Barletius] der havde udgivet en biografi i Venezia allerede i begyndelsen af 1500-tallet. Barleti's biografi bliver nuomstunder taget med mange forbehold. Holberg's bog hed: *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, især Orientaliske og Indianske sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchii Maade.*

Skanderbeg var efter Holberg's målestok den største helt man kan tænke sig, fordi det lykkedes ham som en sand Christi Stridsmand at slå adskillige osmanniske hære på trods af at han selv kun havde en ganske lille hær.

Fra Holbergs historie følger her et lille afsluttet stykke om osmannernes erobring af Sfetigrad:

“Amurath [=Murad] tog sig strax for at beleire den vigtige Stad Sfetigrad, men Besætningen forsvarede sig med en utroelig Tapperhed, saa at mange 1000 Tyrker derfor bleve opofrede, og, medens Beleiringen varede, angreb Scanderbeg med sin flyvende Krigshær Tyrkerne nu paa een, nu paa en anden Maade; og, da en Tyrkiske Anfører, nemlig Feribassa i en Træfning udfordrede ham til en Eenekamp, fældede Scanderbeg ham med det første Hugg.

Omsider da Amurath merkede, at han med Magt ikke kunde vinde Staden, søgte han ved Løfter om store Gaver og Belønninger at lokke nogle af Indbyggerne til at forraade den; og saasom der altid findes onde Mennesker, der opofre Ære og Troeskab for Penge, saa lod en af Soldaterne sig underkiøbe til at gjøre de andre oprørske, hvilket han og udvirkede, og det paa saadan Maade. Han vidste, at Dabrenserne, hvoraf Besætningen mestendeels bestoed havde den Overtroe, at de heller lode sig omkomme, end beqvemme sig til at drikke af det Vand, som noget ureent var kasted i. Nu var i Staden kun een eeneste Brønd, som forsynede alle med Vand. Derudi lod han om Natten kaste en død Hund, hvilket da man om Morgen blev var, opvakte der saadan Tumult blant Soldaterne, at man frygtede for Oprør. Commendanten blev derover heel forskrækket, lod dem sammenkalde, søgte ved en grundig Tale at stille dem til Freds, og derpaa selv føyede sig til Brønden, og i deres Paasyn udtømmede en heel Skaal Vand, hvorudi han blev efterfuldt af de andre Officerer og Borgerne. Men Soldaterne lode sig deraf ikke bevæge, men sagde, at de heller vilde døe, end smage saadant Vand. Her var derfor intet andet Middel til at redde sig selv og samtlige Indbyggere, end ved betimeligen at slutte en Accord med Sultanen, hvilket og skeede, og Staden blev derpaa overgivet. Ved Stadens Overgivelse raadede Sultanens Søn Mahomed sin Fader at bryde Contracten, og at hævne sig over Indbyggerne, der havde tilføyet ham saa stor Skade. Men den gamle Sultan vilde derudi ikke følge hans Raad, men holdt hvad som lovet var. De fleeste af Borgerne forlode dog Staden, og søgte Boeliger andensteds. Blant dem, som bleve tilbage, var Forræderen, hvilken blev rigeligen begaved; men, som han kort derefter forsvandtes, og blev ikke meere seet, meenes der, at Amurath selv lod ham tage af Dage. Efter Sfetigrads Erobring begav Amurath sig med sin overblevne Magt til Adrianopel igien, efterat han paa dette Tog havde tilsatt over 30.000 Mænd.”

Citeret efter Albanien nr. 2/1986 (tidsskrift udgivet af Venskabsforeningen Danmark-Albanien).

te del af forsvarsmuren brød sammen og derfor gav mulighed for indrykning og erobring.

Skanderbeg tog undervejs forskellige initiativer som havde til hensigt at styrke albanerne i kampene med osmannerne - og som umiddelbart drejede sig om forholdene i hæren, men de havde dog også en vis politisk betydning. Det ser ud som om en række af initiativerne var inspireret af hvad han havde lært mens han selv var i osmannisk tjeneste, fx når han lagde vægt på at den enkelte leder skulle være kompetent og pålidelig og mindre vægt på om en militær leder var af den rette familie.

Hvad der var årsag eller virkning er svært at sige, men flere fremstående fyrster trak sig i '50 ud af Ligaen, bl.a. Dukagjin fra Nordalbanien, som endda gik så vidt at han sluttede ensidig fred med sultanen. Også Gjergj Arianite trak sig ud dette år, men han kom til en forståelse med Skanderbeg, hvad der også viste sig i at Skanderbeg blev gift med Arianite's datter Donika i '51. Alliancen holdt dog ikke længe, for Arianite skiftede hest igen og manøvrerede sig over til at tage det venezianske parti.

Efter at osmannerne havde trukket sig midlertidigt tilbage i '50 stod Skanderbeg og albanerne relativt ene. Ungarerne var ganske vist ved at ruste sig igen, men var muligvis ikke stærke nok - og få år senere, i '57, døde Skanderbeg's forbundsfælle Johannes Hunyadi.

Venezia var man på kant med, og der var indre uoverensstemmelser mellem de albanske fyrster. I denne situation indgik Skanderbeg en aftale med Alphonso, kongen af Napoli (marts '51), som havde stormagtsambitioner. Dermed blev Skanderbeg vasal under kongen, men til gengæld skulle kongen yde militær bistand til Skanderbeg, både med fodfolk og artilleri. Dette blev aktuelt ved en offensiv der skulle rettes nedad mod Berat - men offensiven mislykkedes og førte til nederlag fordi osmannerne - bistået af én af de frafaldne albanske fyrster (Moise Golem) - "pludselig" dukkede op med 40.000 mand på "den forkerte side".

Der var flere og flere fyrster - også nogle af dem der var i familie med Skanderbeg eller som havde været blandt hans tætteste forbundsfæller - der svingede tilbage til osmannerne, og blandt dem var to af hans nevøer: Gjergj Balsha og Hamza Kastrioti. Undertiden greb disse frafaldne endog til våben mod Skanderbeg.

På et vist plan drejede kampene med osmannerne sig om at etablere et selvstændigt, kristent Albanien - på et andet plan var kampene blot udtryk for indre uoverensstemmelser - akkurat som det i Stefan Lazarević' tid var tilfældet i det serbiske rige.

Skanderbeg var ikke slået endnu, selv om der på dét tidspunkt - omkring '57 - stod ca. 80.000 osmanniske soldater mod hans. Skanderbeg havde betydeligt held med et overraskelsesangreb i september, hvor han slog osmannerne og tog Hamza Kastrioti og mange andre til fange.

1460 indgik Skanderbeg - på osmannisk initiativ - en tre-årig våbenhvile med osmannerne, hvad der gav ham mulighed for at bistå kongen af Napoli (Ferdinand) i et indre italiensk opgør. Han deltog i nogle slag i 1461 i Italien og vandt også sejr.

Osmannerne forsøgte sig - på trods af våbenhvilen - med nogle angreb i '62 som dog ikke var synderligt vellykkede, og det førte til at osmannerne og Skanderbeg i '63 forlængede aftalen, men nu for en ti-årig periode. At der var tale om "rent diplomati" og "manøvrering" er der ikke tvivl om, for Skanderbeg var samtidig alvorligt og aktivt engageret i forberedelserne i et korstog mod tyrkerne, der dog løb ud i sandet da den egentlige initiativtager, pave Pius 2', døde i '64.

På dette tidspunkt var alt ved at falde fra hinanden i Albanien. Landet - som i forvejen havde en vanskelig økonomisk situation - var gennem flere år blevet hærget af uafbrudt krig og plyndring, og mange albanere var derfor draget til Syditalien.

1466 gik osmannerne under sultanens personlige ledelse påny til angreb efter flere mindre forsøg, denne gang med omkring 150.000 mand og igen ad Via Egnatia. Formålet var formentlig at udslette Skanderbeg direkte og indirekte ved at føre en egentlig udryddelseskrig. Endnu flere albanere flygtede - mens Skanderbeg tog udenlands for at skaffe hjælp, bl.a. fra den nye pave, men forgæves.

Og få år efter døde så Skanderbeg af feber i januar '68. Hans kone Donika, sønnen Gjon og mange andre flygtede til Napoli - og mange bosatte sig i Calabrien eller på Sicilien⁷².

72 Hvor man stadig kan finde albanske efterkommere.

Lek Dukagjin der var allieret med Venezia fortsatte modstanden mod osmannerne - men Venezia og osmannerne enedes om en fredsaftale nogle år senere - i '79 - hvor Venezia måtte opgive flere af sine besiddelser, Durrës dog først i 1501. Efter nogle år - med større og mindre kampanjer; bl.a. ledet af Gjon Skanderbeg - fik osmannerne fuldstændig kontrol med Albanien.

Det er ikke svært at forstå hvorfor albanerne opfatter Skanderbeg som deres største frihedshelt, og der er dertil adskillige inden- og udenlandske historikere som fremhæver hans militære dygtighed og snilde. Men det lykkedes ham ikke at *fastholde* den politiske enighed som var nødvendig for at sikre uafhængigheden af osmannerne - og den militære magt og de øvrige ressourcer osmannerne rådede over var trods alt for overvældende.

Epoken mundede ud i en omfattende økonomisk og social katastrofe, for landet var aldeles udmarvet og tusindvis var flygtet. Det er denne flugt der senere er blevet kaldt den albanske *exodus*, og denne *exodus* fik eksil'et i Italien - *diaspora*'en - som resultat. Både *exodus* og *diaspora* er udtryk der oprindeligt stammer fra Det Gamle Testamente; *exodus* betegner israelitternes udvandring fra Egypten⁷³, mens *diaspora* betegner det ufrivillige ophold uden for Israel. Skal analogien holde er det sidste begreb mere velvalgt end det første.

Der var også i de følgende århundreder oprør mod osmannerne, men de førte først til noget henimod slutningen af 1800-tallet. Albanerne blev nu mere og mere integreret i Det Osmanniske Rige, selv om der var flere af bjergstammerne eller bjergklanerne der blev ved med at leve et forholdsvis selvstændigt liv.

Til integrationen hørte at osmannerne ofte benyttede sig af albanske soldater til at undertvinge andre, og at der var mange albanere der fik betydningsfulde funktioner i Det Osmanniske Rige - man regner med at en fjerdedel af storvesirerne - sultanens statsministre - har været af albansk oprindelse i perioden fra Skanderbeg's død og frem til slutningen af 1600-tallet⁷⁴.

73 2' Mosebog kapitel 13.

74 Størst betydning havde storvesiren fra slutningen af 1500-tallet og godt 2 århundreder frem.

I 1600-tallet var der flere fra familien Këprili⁷⁵ der nåede denne post. Først Muhammed Këprili (f. 1585, d. 1661 - storvesir fra 1656) som blev kaldt til posten efter at have været en succesfuld guvernør i Syrien; og derefter sønnen Ahmed Këprili (f. 1630, d. 1678 - storvesir fra 1661) der også havde sin første store post i Syrien. Nævnes skal også en nær slægtning - svogeren Kara Mustafa Pasha der var en betydelig hærfører - der blev sat i spidsen for angrebet på Wien i 1683. Han blev henrettet bagefter som følge af nederlaget.

Nederlaget var medvirkende til at flere af osmannernes byer faldt for "vestlige" angreb, således Buda og Beograd, men osmannerne kom sig - midlertidigt - og gennemførte heldige modangreb under ledelse af den sidste visir fra Këprili'erne: Mustafa Këprili (storvesir fra '89 til han faldt i et slag i '91).

I det lange løb blev balancen forrykket til habsburgernes fordel og i '99 blev der indgået en fredsaftale i Karlowitz, som gav habsburgerne store gevinster i Kroatien, Ungarn, Transylvanien og Slavonien, mens Venezia fik magten over Peloponnes og det meste af Dalmatien - som ligger nord for Montenegro. Få år efter blev også dele af Serbien afstået til habsburgerne, men herefter var grænsen mod det habsburgske rige i nogenlunde ro i henved 200 år - dvs frem til 1878.

⁷⁵ Barbara Jelavich (jf *Henvisninger*) staver således: *Köprülü*. *Salmonsens Konversationsleksikon* skriver *Köprili*. Jeg har hidtil set forgæves i albanske materialer. Tilsyneladende kan man se rester af familiens byggerier, jf s. 143 f. i Ulya Vogt-Göknil & Henri Stierlin (ed): *Architecture of the World: Ottoman Turkey*, Benedikt Taschen Verlag, trykkeår ikke angivet, men forordet er fra 1965.

Serbisk udvandring

Serbere. Tegning i Oscar Schneider: *Naturhistorisk-Geografisk Type-Atlas*. Kbhvn. 1881.

Det osmanniske angreb på Wien i 1683 mislykkedes som nævnt og var medvirkende til at serberne i '89 gjorde oprør - og til at habsburgerne gik ind i det osmanniske område, men da habsburgerne kort efter måtte trække sig tilbage igen fandt den græsk-ortodokse kirkeleder, patriarken i Peć, og mange af hans tilhængere i Kosova at det - i betragtning af deres aktive deltagelse i oprøret - var klogest at flygte ind i dét der blev den serbiske del af habsburgernes *Militärgrenze*⁷⁶ - et område som

habsburgerne holdt i permanent undtagelsestilstand og som tjente som stødpude mod de osmanniske områder. Det var næppe tanken at flugten skulle vare permanent - man håbede tværtimod på at komme tilbage til Kosova, men det skete kun for nogle enkelte. De fleste andre forblev i *Militärgrenze*-området og blev efterhånden en del af dette områdes faste befolkning.

Flugten - og én der fandt sted 50 år senere efter endnu en krig mellem Østrig og Osmannerriget (1736-39) - betød at Kosova blev drænet for serbere. Det forladte område blev overtaget af albanere, og deres efterkommere har boet der lige siden.

Denne udvandring og dens forudsætninger har været diskuteret ihærdigt i mange år mellem serberne og albanerne i Kosova, for efter serbernes opfattelse har de aldrig givet afkald på Kosova, mens Kosova-albanerne mener at de har ret til området, dels på grund af bosættelse siden den illyriske tid - dels på grund af at de udgør langt den overvejende del af befolkningen i dag.

⁷⁶ Det nuværende Vojvodina der ligger nord for Beograd.

Ali Pasha af Tepelena

Ali Pasha af Tepelena. Fra *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*. Tirana 1985.

En af de store, men også omstridte skikkelser i albansk historie er Ali fra Tepelena. Han blev født i 1741 - og døde i 1822 netop som den græske frihedskrig begyndte⁷⁷. Han er et glimrende eksempel på dobbeltheden i Det Osmanniske Rige - og i de albanske stormænds måde at træde op på: Man kunne være overens i nogle perioder, i andre var man derimod i konflikt.

Hans far Veli Bey af Tepelena der var en fremtrædende mand døde i '54 da Ali var 14, men han efterlod sig ikke noget. Moderen - Khanko - dannede så en regulær bande og opdrog Ali i røvergerningen; men da overgangen mellem at være legal og illegal var forholdsvis flydende kunne Ali senere gøre tjeneste hos nogle af de osmanniske pashaer - og blive gift med datteren af én af dem i '68.

Ali var en mester i at intrigere, i at udnytte de store uoverensstemmelser der var mellem de forskellige albanske herremænd og fyrster, og i at eliminere modstandere. Ali fik større og større poster og indflydelse, og til sidst - i '99 - blev han udpeget af sultanen til at være den øverste osmanniske pasha i området.

Også hans sønner fik høje poster i Det Osmanniske Rige - måske hjulpet af Ali Pasha's gode forbindelser med franskmændene, men også af at han betalte solide bestikkelsespenge til "rette vedkommende".

Ali undertvang sig mange af godsejerne i sit område - og tog iblandt gidsler fra deres familier, sådan som det var sædvane når man skulle sikre sig.

⁷⁷ Krigen varede fra '21 til '29 og endte med at Grækenland blev selvstændigt. Der har lige siden været konflikt med tyrkerne.

Ali Pasha søgte i stigende grad at opnå uafhængighed af det osmanniske styre og havde planer om at etablere et selvstændigt konge- eller fyrstedømme som skulle omfatte det meste af det nuværende Albanien og det nordlige af Grækenland. Han var i den anledning flere gange i forbindelse med England og med Napoleon's Frankrig - og forsøgte især efter Napoleon's nederlag og dannelsen af Den Hellige Alliance i '15 at komme overens med russerne.

Kara Mahmud Bushati

Ali Pasha var ikke den eneste der på dén tid søgte at opnå uafhængighed af Det Osmanniske Rige. En anden var Kara Mahmud Bushati⁷⁸ fra Shkodra der havde et betydeligt held til at "holde sig fri" af osmannerne og som forsøgte at etablere et albansk fyrstedømme med basis i det nordlige Albanien og med store dele af Kosova og Montenegro under sig.

Kara Mahmud Bushati byggede videre på hvad hans far Mehmet Pasha Bushati allerede havde opnået i perioden fra omkring 1757 takket være støtte fra klanerne i området. Men i '78 var det lykkedes osmannerne at myrde far'en, Mehmet Pasha Bushati, med gift.

Lige som med Ali Pasha af Tepelena var der perioder hvor Kara Mahmud Bushati stod på god fod med osmannerne og bestred høje poster. På et tidspunkt, mens osmannerne var i krig med østrigerne, fik han endog tilbud om at blive visir - hvad han afslog fordi han mente at han i så fald ikke havde tilstrækkelig mulighed for at manøvrere frit og selvstændigt. Sultanen fandt det så klogere i stedet at foretage et militært opgør og omdirigerede nogle tropper, der var engageret i krigen med østrigerne, mod Kara Mahmud Bushati der måtte retirere til fæstningen Rozafat i Shkodra i august '87. Det lykkedes Kara Mahmud at klare belejringen og at gøre så stærke udfald at osmannerne blev tvunget til at trække sig tilbage.

Kara Mahmud forsøgte at få politisk støtte hos østrigerne, men blev svigtet af dem - og af flere af sine egne der formentlig hellere så en forsoning med Konstantinopel, hvad det også kom til i første omgang.

⁷⁸ Kara er tyrkisk for sort.

Men konflikten brød snart ud igen, nogle af Kara Mahmoud's forbundsfæller svigtede ham og hans yngste bror flygtede til Konstantinopel. Konflikten drejede sig væsentligst om politisk uafhængighed, selv om der muligvis også var økonomiske aspekter - for Kara Mahmoud syntes at være interesseret i at udvide handelen mod vest og at styrke den albanske økonomi, hvad der kunne rejse problemer for den handel som Konstantinopel kontrollerede.

Sultanen sendte igen i '93 en hær imod ham, men Kara Mahmoud gentog kunststykket fra '78 - forskansede sig i Rozafat, foretog et udfald og jog osmannerne bort.

Senere allierede han sig med franskmændene for i forståelse med dem at undertvinge sig Montenegro. Dette mislykkedes - og Kara Mahmoud faldt i baghold og blev dræbt i '96.

Osman Pasha Pasvanoglu

Omkring århundredskiftet skabte en vis Osman Pasha Pasvanoglu betydelig uro. Til at begynde med formede hans liv sig næsten som Ali Pashas. Også hans far var blevet dræbt af osmannerne, og også *han* levede en tid som røver. Senere tjente han en 5 års tid i den osmanniske hær, men sprang fra, genoptog det selvstændige liv og angreb jævnlige steder i det nuværende Serbien. Han stod ikke alene, men fik betydelig støtte fra forskellige godsejere og andre som ønskede uafhængighed af osmannerne. Blandt dem der støttede ham var officerer der havde forladt den osmanniske hær eller som var kommet i et modsætningsforhold til sultanen, således som det var tilfældet med janitsjernerne⁷⁹.

Janitsjernerne forsøgte i '97 et angreb på Beograd og blev støttet af Osman Pasha, men selv om angrebet mislykkedes førte det til sejr i anden omgang.

Ali Pasha af Tepelena var én af dem osmannerne sendte imod Osman Pasha Pasvanoglu - og Ali Pasha fik ham trykket tilbage til fæstningen i

⁷⁹ Janitsjernerne var én af sultanens vigtigste hærafdelinger. Den bestod af soldater som var udtaget af osmannerne - evt som krigsfanger eller som gidsler. Janitsjernerne tilhørte en privilegeret gruppe i det osmanniske samfund og blev belønnet med jordejendom på livstid. Se *Stikordsregistret*.

Vidin omkring '98, men osmannernes kampagne faldt alligevel sammen, fordi de var for voldsomt engageret på andre fronter, således i Egypten - og det endte med at Osman Pasha Pasvanoglu blev osmannisk pasha over Vidin og i den egenskab kunne "holde sig fri" indtil sin død i '07.

Ali Pasha af Tepelena havde siden '88 kontrolleret Janina som var en betydningsfuld by i økonomisk henseende og derfor en vigtig brik i hans selvstændiggørelse. Men i samme takt som han frigjorde sig blev han selvfølgelig et større og større problem for osmannerne, selv om de i lange perioder affandt sig med ham fordi de var hårdt trængt i det græske område - og også brugte ham i forskellige kampagner mod Osman Pasha Pasvanoglu og i '93 (delvis) mod Kara Mahmoud Bushati.

Ali Pasha var ikke kun et problem for osmannerne, han var også et betydeligt problem for andre - og der var mange albanske klaner og fyrster der forsøgte at bekæmpe ham. Han fik imidlertid splittet modstanderne - og nedkæmpede med stor ihærdighed en kristen klan i Suli-bjergene på Epirus. Efter flere års kampe måtte suli'erne overgive sig, men de fik dog løfte om at de frit kunne rejse til Korfu. For Ali Pasha var der imidlertid tale om en krigslist - da først suli'erne havde forladt deres befæstninger massakrerede han dem brutalt.

I '20 besluttede sultanen sig for at Ali Pasha skulle elimineres og derfor udnævnte han en efterfølger, som Ali Pasha på sin side forsøgte at få myrdet - dog uden held. Sultanen sendte en hær imod Ali Pasha og indledte belejring af Janina. Sultanens hær bestod bl.a. af en styrke fra Shkodra under kommando af pashaen dér: Mustafa Pasha Bushati.

Det lykkedes Ali Pasha at klare belejringen i halvdanet år, selv om han tidligt havde mistet støtten fra det meste af sin egen hær, fra sine tidligere forbundsfæller og også fra sine sønner⁸⁰. I '22 fik osmannerne løst problemet. Khurshid Pasha - der havde erstattet den første efter-

80 Ali Pasha brugte en ganske anden fremgangsmåde end Bushati'erne i Shkodra. Mens Bushati'erne - der langt hen ad vejen benyttede sig af indre alliancer - sørgede for at belønne lederne med ejendomsbesiddelser og opbyggede en feudal klasse, beholdt Ali Pasha selv de erobrede ejendomme og satsede mere på betalte embedsmænd end på andre godsejere. Godsejere kunne have en materiel basis for at selvstændiggøre sig, mens embedsmænd var afhængige af fyrsten. I en vis henseende var han mere moderne når han støttede sig på et "embedsværk", men i det lange løb var hans magtbasis ikke solid nok.

følger - snød Ali Pasha, som jo ellers kendte trickene selv, og fik ham myrdet i et kloster ved Janina-søen. Hans hovede blev hugget af og ført til Konstantinopel, hvor det blev udstillet i overensstemmelse med sædvanlig statsskik. Ali Pasha's sønner blev også dræbt - og hans døtre solgt⁸¹.

Nogle år efter gik osmannerne videre "i programmet", samlede nogle hundreder af de albanske stormænd i Monastir - og myrdede flertallet af dem. Hermed havde osmannerne i bogstaveligste forstand fjernet en væsentlig del af "toppen" i det albanske samfund og dermed også muligheden for at der var nogen i Albanien der i de nærmeste år kunne anfægte Det Osmanniske Rige ved at træde op som nationale ledere.

Derefter var det Mustafa Pasha Bushati's tur. Han måtte forskanse sig i Rozafat, men havde ikke samme held eller dygtighed som i sin tid Kara Mahmoud Bushati. Efter nogle måneder måtte han overgive sig - hvorefter osmannerne foretog en række politiske, økonomiske, administrative og militære ændringer - der bl.a. indebar at Albanien blev opdelt på en ny måde og at der blev fastlagt en centralistisk styrelsesstruktur. En række af de albanske fæstninger brudt ned - skatteopkrævningen blev overtaget af osmanniske embedsmænd og der blev indført en langvarig og tvungen værnepligt. Der fortælles ganske vist om forskellige oprørsforsøg - således ét i Shkodra i '35 - men de blev alle slået ned.

Perioden frem til dette tidspunkt var i høj grad præget af Bushati-familiens og Ali Pasha's - temmelig forskellige - forsøg på selvstændiggørelse, men begge forsøg mislykkedes i den sidste ende og var en vigtig baggrund for at sultanen og osmannerne satte sig hårdt igennem i de følgende år. På en måde endte perioden derfor i en katastrofe for albanerne, og det blev ulige vanskeligere for dem at selvstændiggøre sig i den næste periode.

George Byron besøger Ali Pasha

Ali Pasha var ikke ukendt i omverdenen og er beskrevet af forskellige forfattere. Én af dem er den engelske digter George Byron, der besøgte ham i Janina i 1809 - Byron var på dén tid var ca. 21. Som man kan se

81 De sidste oplysninger bygger især på Johannes Østrup's artikel om Ali Pasha i *Salmonsens Konversationsleksikon* - jeg har ikke set dem bekræftet i andre fremstillinger. Dog antyder Edward Lear noget lignende i sin *Journals of a Landscape Painter*.

af Byron's beskrivelse er der ikke tale om en næsegrus beundring af en "enkel" romantisk helt - men om en fascination af det *anderledes* og sammensatte, det stærke, grusomme - og gæstfri. Gæstfriheden er tilsyneladende ikke særegen for Ali Pasha - det er Byron's erfaring at det er en udbredt skik.

Byron's brev er også interessant ved at det giver oplysninger om den aktuelle situation og om albanernes klædedragt:

Prevesa, November 12, 1809

My dear Mother,-- I have now been some time in Turkey: This place is on the coast, but I have traversed the interior of the province of Albania on a visit to the Pacha. I left Malta in the Spider, a brig of war, on the 21st of September, and arrived in eight days at Prevesa. I thence have been about 150 miles, as far as Tepaleen, his Highness's country palace, where I stayed three days. The name of the Pacha is Ali, and he is considered a man of the first abilities: he governs the whole of Albania (the ancient Illyricum), Epirus, and part of Macedonia. His son, Vely Pacha, to whom he has given me letters, governs the Morea [Peloponnes], and has great influence in Egypt⁸²; in short, he is one of the most powerful men in the Ottoman empire. When I reached Yanina, the capital, after a journey of three days over the mountains, through a country of the most picturesque beauty, I found that Ali Pacha was with his army in Illyricum, besieging Ibrahim Pacha in the castle of Berat. He had heard that an Englishman of rank was in his dominions, and had left orders in Yanina with the commandant to provide a house, and supply me with every kind of necessary gratis; and, though I have been allowed to make presents to the slaves, etc., I have not been permitted to pay for a single article of household consumption.

82 Mehmet Ali (1769-1849) var pasha i Egypten fra 1805. Osmannerne havde sendt Mehmet Ali til Egypten for at bistå i kampen mod franskmændene, der havde erobret Alexandria i 1798. Franskmændene mistede flåden ved Abukir - og måtte forlade landet i 1801. Mehmet Ali og hans albanske tropper gjorde imidlertid oprør mod osmannerne og satte statholderen på porten. I 1805 udnævnte sultanen ikke desto mindre Mehmet Ali til pasha. Siden bekæmpede han - sammen med mamelukkerne - englænderne - og moderniserede hæren og flåden i europæisk retning - og grundlagde det dynasti som regerede frem til begyndelsen af 1950'erne.

I rode out on the vizier's horses, and saw the palaces of himself and grandsons: they are splendid, but too much ornamented with silk and gold. I then went over the mountains through Zitza, a village with a Greek monastery (where I slept on my return), in the most beautiful situation (always excepting Cintra, in Portugal) I ever beheld. In nine days I reached Tepaleen. Our journey was much prolonged by the torrents that had fallen from the mountains, and intersected the roads. I shall never forget the singular scene on entering Tepaleen at five in the afternoon, as the sun was going down. It brought to my mind (with some change of dress, however) Scott's description of Branksome Castle in his Lay, and the feudal system. The Albanians, in their dresses, (the most

Lord Byron klædt som albansk stormand. Dragten fik han under sit besøg hos Ali Pasha. Byron blev født i 1788 og blev berømt for sine værker og berygtet for sit private liv. Ham kan man læse meget om i leksika og litteraturhistorier. Han døde af feber i 1824 i Missolonghi, Grækenland, hvor han opholdt sig som frivillig i grækernes oprør mod osmannerne; han havde overtaget ledelsen af 500 albanere der havde mistet deres høvding. Maleriet er af Thomas Phillips.

magnificent in the world, consisting of a long white kilt, gold-worked cloak, crimson velvet gold-laced jacket and waistcoat, silver-mounted pistols and daggers,) the Tartars with their high caps, the Turks in their vast pelisses and turbans, the soldiers and black slaves with the horses, the former in groups in an immense large open gallery in front of the palace, the latter placed in a kind of cloister below it, two hundred steeds ready caparisoned to move in a moment, couriers entering or passing out with the despatches, the kettle-drums beating, boys calling the hour from the minaret of the mosque, altogether, with the singular appearance of the building itself, formed a new and delightful spectacle to a stranger. I was conducted to a very handsome

apartment, and my health inquired after by the vizier's secretary, a-la-mode Turque!

The next day I was introduced to Ali Pacha. I was dressed in a full-suit of staff uniform, with a very magnificent sabre, etc. The vizier received me in a large room paved with marble; a fountain was playing in the centre; the apartment was surrounded by scarlet ottomans. He received me standing, a wonderful compliment from a Mussulman, and made me sit down on his right hand. I have a Greek interpreter for general use, but a physician of Ali's named Femlario, who understands Latin, acted for me on this occasion. His first question was, why, at so early an age, I left my country?--(the Turks have no idea of travelling for amusement). He then said, the English minister, Captain Leake, had told him I was of a great family, and desired his respects to my mother; which I now, in the name of Ali Pacha, present to you. He said he was certain I was a man of birth, because I had small ears, curling hair, and little white hands, and expressed himself pleased with my appearance and garb. He told me to consider him as a father whilst I was in Turkey, and said he looked on me as his son. Indeed, he treated me like a child, sending me almonds and sugared sherbet, fruit and sweetmeats, twenty times a day. He begged me to visit him often, and at night, when he was at leisure. I then, after coffee and pipes, retired for the first time. I saw him thrice afterwards. It is singular, that the Turks, who have no hereditary dignities, and few great families, except the Sultans, pay so much respect to birth; for I found my pedigree more regarded than my title.

To-day I saw the remains of the town of Actium, near which Antony lost the world, in a small bay, where two frigates could hardly manoeuvre: a broken wall is the sole remnant. On another part of the gulf stand the ruins of Nicopolis, built by Augustus in honour of his victory. Last night I was at a Greek marriage; but this and a thousand things more I have neither time nor space to describe....

I am going to-morrow, with a guard of fifty men, to Patras in the Morea, and thence to Athens, where I shall winter. Two days ago I was nearly lost in a Turkish ship of war, owing to the ignorance of the captain and crew, though the storm was not violent. Fletcher yelled after his wife, the Greeks called on all the saints, the Mussulmans on Alla; the captain burst into tears and ran below deck, telling us to call on God; the sails were split, the main-yard shivered, the wind blowing fresh, the night

setting in, and all our chance was to make Corfu, which is in possession of the French, or (as Fletcher pathetically termed it) 'a watery grave.' I did what I could to console Fletcher, but finding him incorrigible, wrapped myself up in my Albanian capote (an immense cloak), and lay down on deck to wait the worst. I have learnt to philosophise in my travels; and if I had not, complaint was useless. Luckily the wind abated, and only drove us on the coast of Suli, on the main land, where we landed, and proceeded, by the help of the natives, to Prevesa again; but I shall not trust Turkish sailors in future, though the Pacha had ordered one of his own galliots to take me to Patras. I am therefore going as far as Missolonghi by land, and there have only to cross a small gulf to get to Patras.

Fletcher's next epistle will be full of marvels. We were one night lost for nine hours in the mountains in a thunderstorm, and since nearly wrecked. In both cases Fletcher was sorely bewildered, from apprehensions of famine and banditti in the first, and drowning in the second instance. His eyes were a little hurt by the lightning, or crying (I don't know which), but are now recovered. When you write, address to me at Mr. Strane's, English consul, Patras, Morea.

I could tell you I know not how many incidents that I think would amuse you, but they crowd on my mind as much as they would swell my paper, and I can neither arrange them in the one, nor put them down on the other, except in the greatest confusion. I like the Albanians much; they are not all Turks; some tribes are Christians. But their religion makes little difference in their manner or conduct. They are esteemed the best troops in the Turkish service. I lived on my route, two days at once, and three days again, in a barrack at Salora, and never found soldiers so tolerable, though I have been in the garrisons of Gibraltar and Malta, and seen Spanish, French, Sicilian, and British troops in abundance. I have had nothing stolen, and was always welcome to their provision and milk. Not a week ago an Albanian chief, (every village has its chief, who is called Primate,) after helping us out of the Turkish galley in her distress, feeding us, and lodging my suite, consisting of Fletcher, a Greek, two Athenians, a Greek priest, and my companion, Mr. Hobhouse, refused any compensation but a written paper stating that I was well received; and when I pressed him to accept a few sequins, 'No,' he replied; 'I wish you to love me, not to pay me.' These are his words.

It is astonishing how far money goes in this country. While I was in the capital I had nothing to pay by the vizier's order; but since, though I have generally had sixteen horses, and generally six or seven men, the expense has not been half as much as staying only three weeks in Malta, though Sir A. Ball, the governor, gave me a house for nothing, and I had only one servant. By the by, I expect Hanson to remit regularly; for I am not about to stay in this province for ever. Let him write to me at Mr. Strane's, English consul, Patras. The fact is, the fertility of the plains is wonderful, and specie is scarce, which makes this remarkable cheapness. I am going to Athens, to study modern Greek, which differs much from the ancient, though radically similar. I have no desire to return to England, nor shall I, unless compelled by absolute want, and Hanson's neglect; but I shall not enter into Asia for a year or two, as I have much to see in Greece, and I may perhaps cross into Africa, at least the Egyptian part. Fletcher, like all Englishmen, is very much dissatisfied, though a little reconciled to the Turks by a present of eighty piastres from the vizier, which, if you consider every thing, and the value of specie here, is nearly worth ten guineas English. He has suffered nothing but from cold, heat, and vermin, which those who lie in cottages and cross mountains in a cold country must undergo, and of which I have equally partaken with himself, but he is not valiant, and is afraid of robbers and tempests. I have no one to be remembered to in England, and wish to hear nothing from it, but that you are well, and a letter or two on business from Hanson, whom you may tell to write. I will write when I can, and beg you to believe me,

Your affectionate son, BYRON

Edward Lear - den nysgerrige englænder

Albanien var i betragtning af beliggenheden ud til Adriaterhavet næppe helt ukendt for vesteuropæiske sø- og handelsfolk, men det var temmelig få der i 1800-tallet rejste inde i landet. En af dem var den engelske forfatter og maler Edward Lear der besøgte Albanien og Epirus i '48 og '49 - og som udgav sine rejseskildringer et par år senere.

Skildringerne er "lige ud ad landevejen" - realistiske og ganske uden omsvøb - og de er meget læsværdige den dag i dag.⁸³

Hus fra egnen omkring Kukës i det nordlige Albanien. Indgangen sidder højt og forsynet med trappe som kunne fjernes, hvis det var nødvendigt at beskytte sig mod angreb -fx under blodhævnfejder (se s. 163). Af samme grund er der stort set ikke vinduesåbninger i jordplanet. Huset kunne rumme hele familien og forråd til længere tid. Dette hus er formentlig bygget i 1800-tallet. En lignende byggestil kendtes fx i det gamle Rusland. I *Politikens Verdenshistorie* bd. 8, s. 88 og 215 kan man se tegninger af sådanne byggerier i Novgorod. Også i de italienske byer byggede man tit husene sådan at de kunne rumme både familie, tjenestefolk og forråd og dermed kunne tjene som beskyttelse mod andre familier. Billedet er fra *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Tirana 1985.

Lear's rejse foregik på et tidspunkt, hvor der var betydelig politisk uro i Europa, men én af de ting der virkelig optog sindene på de kanter var *koleraen*. For at undgå at den skulle spredes vidt omkring var der oprettet karantænestationer forskellige steder⁸⁴ - Lear måtte selv besøge en sådan

⁸³ En anden nysgerrig englænder besøgte Albanien i begyndelsen af 1900-tallet, nemlig antropologen Edith Durham (f. 1863, d. 1944). Hun har skrevet flere bøger om Albanien, især den berømte *High Albania* (1909), som handler om forholdene i området ved Shkodra. Jeg vil inddrage Edith Durham's undersøgelser i næste udgave af denne bog [indgår i *Albanske Studier*]

⁸⁴ H.C. Andersen skriver i *En Digters Bazar* om sin Balkan-rejse omkring 1840. Han kom gennem Konstantinopel, sejlede op ad Donau og besøgte Rumelien og Bulgarien - på trods af de uroligheder der var dér. Han kom ikke nær til Albanien. På vejen måtte han gennem den obligate karantæne som var til bønder og "ikke bedre vante Reisende,

efter sin første rejse i Albanien.

Edward Lear rejste temmelig beskedent. - Han kunne sagtens have overnattet hos bey'erne og de fremstående familier i langt højere grad end han gjorde, men han foretrak at bo på herbergerne - den lokale *han* - for ikke at blive indviklet i for meget selskabelighed. En *han* var ofte indrettet med stald i stueetagen og soverum på 1' sal. Mange *han*'er var dog temmelig fæle og kunne ikke bruges. Bygningerne var i almindelighed slidte og godt beskidte - kun i sjældne tilfælde var de rene.

Der var ofte noget at se og høre på: De andre gæster opførte sig som var de hjemme - spiste, snakkede og sang - og et sted var der en *dervish* der dansede på en ejendommelig måde, - én der havde været efter Lear. Og så var der kyllingerne og hønsene der fór omkring og lavede dén ravage de kunne.

Lear medbragte så lidt oppakning som muligt - noget kogegrej, tæpper, lidt tøj, ris, karry, cayennepeber - og kinin, for det var ikke altid man kunne købe hvad man havde brug for selv om der var livlig handel på de store basarer i byerne - og et vældigt leben også. På en måde svarede hans levevis ganske til albanernes - også de levede enkelt.

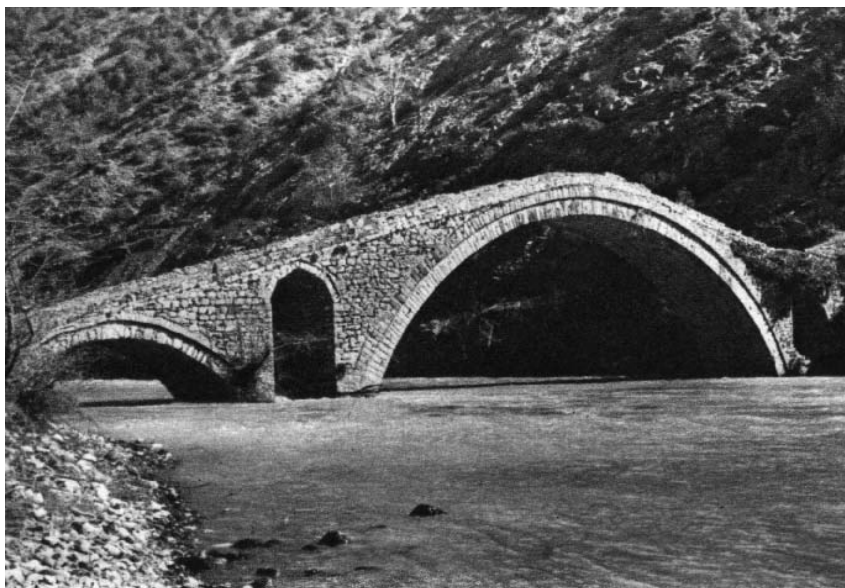
Ét sted var *han*'en så grufuld at han tog mod det venlige tilbud fra en græsk præst om at overnatte under hans tag og tage til takke med hans mad. Lear var glad for tilbuddet, for han troede det drejede sig om samme slags gæstfrihed som han havde mødt i det sydlige Italien. Men nej - der skulle betales og endda rigeligt.

Edward Lear (1812-1888). Tegner og forfatter. Tegnedes først - med stor dygtighed - fugle, senere også landskaber. Udgav i 1846 rejsebøger fra Italien og sin første samling af de nonsensvers - limericks - han er blevet så berømt for. Versene udkom først under pseudonym. Lear besøgte mange lande, Albanien både i 1848/49 og i 1856/57. Nogle hævder at han skulle være af Dansk afstamning, men det er formentlig en dansk barnepige der spøger.

næsten alle Stuer var med Brolægning; Føden aldeles forfærdelig, Vinen endnu værre, om den kunde det" (fra *Mit Livs Eventyr* ved H. Topsøe-Jensen, Kbhvn. 1951, bd. 1, s. 245). H.C. Andersen fordrev bl.a. tiden med at klippe silhuetter.

Ud over den græske præst mødte Lear fra tid til anden enkelte vesteuropæere der havde slået sig ned i Albanien for at skaffe sig et levebrød dér - der var en italiensk apoteker, der var en tysk læge - og så var der en del handelsfolk af forskellig nationalitet - og nogle af dem fungerede som vice-konsuler for forskellige lande. Men der var også dem der var sendt i eksil, således en rapkæftet capuchinermunk - som Lear havde truffet tidligere - han var i mellemtiden blevet sendt over Adriaterhavet. Sur var han under alle omstændigheder på både paven og albanerne - ikke mindst på de kristne af dem. Men hans gensynsglæde var stor da han til sin forbløffelse opdagede Edward Lear der kom ham i møde uden for det lille kloster: *O, possibile! Sì: - è il Signor Odoardo!*

Broen over Shkumbini ved Miraka-Librazd. Broen er omkring 300 år gammel.

Rejsen gik ad Via Egnatia fra Monastir - i Makedonien - til Ohrid⁸⁵ og derfra videre gennem Shkumbini-dalen til Elbasan⁸⁶. Så mod nord til

85 I Ohrid fik Lear en særligt velsmagende ørred - akkurat som jeg selv mange år senere smagte en lignende god fisk i Pogradec - på den anden side søen.

86 El-basan er vist et tyrkisk navn. I Romertiden hed byen Scampi[s].

Tirana, Kruja og Shkodra, hvor han vendte mod syd og red til Durrës, Apollonia og Vlora. I 2' omgang kom han til Janina, hvor Ali Pasha af Tepelena havde hersket.

Hvis man ikke ville gå var der kun én måde at rejse på, nemlig til hest - og det var dét Lear gjorde ledsaget af en tjener og ofte også af en lokal vejviser. Vejene var ganske forfærdelige - især når det havde regnet og de var mudret godt til - og broerne over de forskellige floder og vandløb var ikke lige velholdte. Han har ikke rosende bemærkninger om det tyrkiske vejvæsen, og noget tyder på at Romerne var mere energiske dengang de anlagde Via Egnatia - og at tyrkerne også havde været det i den første del af "deres" tid på Balkan⁸⁷. Men man kunne stort set kun komme frem ad disse dårlige veje - især i bjergområderne som ellers ville være ganske ufremkommelige. I et af bjergpassene kom man uendelig langsomt igennem ad den smalle vej for der var stor trafik - og vejen var delvis spærret af en død okse. Da Lear's heste ikke for noget i verden ville passere før oxen var fjernet, måtte Lear, tjener og vejviser bakse med at få kadaveret væk så man kunne fortsætte.

Han roser derimod de lokale guvernører - bey'erne - for deres store høflighed og imødekommenhed. Nogle af dem var ganske velorienterede og havde måske været i Vesteuropa - som pasha'en i Monastir der ligefrem havde studeret i Cambridge; men de fleste af dem kendte ikke så meget til hvad der skete ude omkring og derfor stillede de Lear alle mulige spørgsmål, såvel mere indsigtsfulde som helt naive om hvordan det nu var at dampmaskiner lød. Lear måtte til bey'ens store fornøjelse gentage lydene mange gange - også næste dag hvor han kom for at sige farvel.

Bey'erne var også ganske velvillige når det drejede sig om Lear's ønske om at tegne hvad han havde lyst til. *Tegn De blot vores fæstning* - sagde én af dem - *Vores sultan er gode venner med Deres konge*. Lear end ikke tænkte på at svare at han ikke havde til hensigt at spionere: *Hvis jeg havde benægtet det, så var bey'en da først blevet overbevist om at jeg virkelig var spion*.⁸⁸

87 Tyrkerne gjorde til at begynde med en del ud af infrastrukturen ved at anlægge mange broer og et aneligt antal *han'er*. Se fx *Politikens Verdenshistorie*, bd. 10, s. 141.

88 Jeg kan ikke helt fri mig for dén tanke at der *kunne* være et mere skjult formål med Lear's rejse end blot at se og aftegne landskabet, selv om dette skjulte formål næppe var egentligt militært, men i givet fald bredt politisk? Måske var der nogle på højere sted der havde lagt mærke til Lear's *overordentlig* gode iagttagelsesevne og som ønskede at gøre brug af den på et område som var vanskeligt tilgængeligt og hvor man muligvis savnede

Og så var bey'erne som sagt meget nysgerrige og inviterede gerne Lear til omfattende spisninger, kaffedrikning og rygning på vandpibe for at man kunne lære hinanden at kende. Kun i få tilfælde spiste man ved et bord - i langt de fleste sad man med bøjede ben på gulvet og spiste med fingrene. Lear var ikke særlig trænet i hverken det ene eller andet - og ved en enkelt lejlighed kom han til at vælte hele opdækningen så at mad og fad røg til alle sider. Ikke en mine fortrak tyrkerne - men de talrige tjenere kom løbende til, fjernede hele katastrofen og satte skyndsomst en ny anretning frem.

En typisk tyrkisk dinér var ganske kaotisk ift sædvanlig vesteuropæisk standard - mener Lear. Men man kunne måske sige at tyrkerne sørgede for at variere retterne sådan at de støttede eller kontrasterede hinanden - at man fx indskød pauser med noget sødt mellem retter af helt anden art?

Der blev drukket alkohol - men aldeles mådeholdent - og "alle" blev på et tidspunkt enige om at lave en uskyldig *practical* med bey'ens vagtkommandør. Man bildte ham ind at det var helt sædvanligt at blande champagne med porter ... - han så dog ikke ud til ligefrem at *værd-sætte* denne cocktail, men ned kom den.

Lear fremhæver ikke albanerne for overdreven renlighed. Der var ganske vist en postmester der var i bad da han ellers skulle udlevere friske heste, men i almindelighed lagde man sig til at sove med det samme uden at skifte tøj - og gik straks i gang næste morgen uden videre. Når man skulle spise fik man dog - især i de finere huse - en kande vand til at skylle fingrene med.

Bey'erne stillede en gendarm til rådighed til at beskytte Lear når han ville tegne scenerierne i byerne - og dét var der god grund til. Nogle af albanerne troede at han ville tegne alle ting - for sultanen - inden selvsamme sultan ville sælge dem til russerne som ikke var populære

tilstrækkeligt med informationer. Den britiske regering havde ganske vist enkelte steder en vicekonsul og måtte derfor formodes at have nogle informationer i forvejen. Men en vicekonsul var sjældent engelsk, men derimod en lokal - fx en italiensk købmand.

Et - beskedent - indicium for tanken er at Lear gjorde sig stor umage for at komme *helt* vejen rundt. I løbet af de to måneder som den første rejse varede besøgte han næsten alle de større byer. Hvis han *kun* havde til formål at tegne kunne han have nøjedes med en del mindre og alligevel have fået et glimrende udbytte. Om der var et skjult formål eller ej - så er Lear's beretning meget værdifuld - og synes at være både pålidelig og sympatisk. Den slags spionage må man nærmest have sympati for - ikke mindst fordi resultaterne af den blev udgivet og dermed gjort bredt tilgængelige.

på dé kanter. Men de fleste af dem mente at han gav sig af med *djævelskab* når han kunne eftergøre virkeligheden så livagtigt. *Shaitan!* - råbte de: *Djævel!* De lokale muslimske præstefolk og dervish'er i grøn turban var efter ham fordi de fandt at dét han gjorde var i modstrid med Koranen's lære om ikke at tegne mennesker og på dén måde træde i Allah's fodspor.

Lear kom måske ikke helt så tæt på albanerne som han gerne ville - for han forstod ikke sproget hvad han ærgrer sig over - omend der var nogle der kunne italiensk - men han iagttog dem omhyggeligt og beskrev dem i sine notesbøger. Én af de ting han hæftede sig ved var den forskellige klædedragt hos gegerne i nord og hos toskerne i syd. I syd gik mændene klædt i hvidt med grå kapper - også skørterne var hvide - og på hovedet bar de hvide filthuer - mens man mod nord gik med fez, violet eller rød frakke, sort jakke - og kilt. Undertiden var kappen pyntet med pelsværk og guldtråd. Kvinderne var ofte klædt i mørke farver, evt med hvidt skørt under den blå dragt.

Men en anden ting - der var nok så vigtig for Lear - var kvindens rolle. Alle kvinder var tilslørede - muslimer eller kristne - og ofte var de tungt belæsset, mens husherren eller bror'en tog sig af at *føre sig* og af at ryge pibe - gerne siddende på sin hest. Lear spurgte noget harmfuldt sin tjener hvordan det kunne være at man behandlede kvinderne på dén måde. Tjeneren var aldeles overrasket - dvs over Lear's spørgsmål, men tog sig dog tid til - omhyggeligt og pædagogisk - at forklare dét der for ham var helt naturligt: Kvinderne var langt bedre til at bære gods omkring end heste og æsler - og hvis man manglede muldyr (som man gjorde mod syd) måtte kvinderne *tage fra*. Hvem ellers?

Giftermål blev indgået på sædvanlig måde - og manden og kvinden kendte ikke altid hinanden før brylluppet, i hvert fald ikke noget videre. Det var forældrene der arrangerede det nødvendige. Måske blev ægteskabet tåleligt - måske ikke. Manden kunne undertiden, hvis han ellers var velstående nok, skaffe sig endnu en kone - og endnu én, hvis de første blev for gamle. I ét tilfælde var talen om en mand der muligvis ville forstøde sin kone - og dét undrede konens slægtinge, for det eneste der var i vejen med hende var at hun var ved at blive døv.

Lear fik fortalt om slægtsfejderne - og der var ikke tale om en fjern virkelighed, for han hørte selv en kvinde sørge højlydt over drabet på sin mand. Anledningen til fejderne kunne være forskellig, men han for-

tæller om et tilfælde af utroskab, hvor kvinden var blevet dræbt af den krænkede ægteemand, mens hendes elsker nåede at flygte. Lear undrede sig nu over at elskeren var vendt tilbage og at ingen rørte ham - men forklaringen var igen enkel nok. Den kræn-kede havde dræbt elskerens far i stedet. *Ja men - hvad havde faderen dog gjort?* spurgte Lear. *Niente! Ma sempre ci vuol qualcheuno ammazzato in queste circostanze; e così, abbiám preso il padre.* *Ingenting* - lød svaret - *men én eller anden måtte dræbes, og så blev det far'en.* Regnskabet skulle afsluttes.

Udsnit af en Lear-tegning fra Monastir i Makedonien.

Lear hørte også om Byron - som han selv har læst grundigt - og mødte endda én der havde været med ham i Missolonghi. Men da hans historier syntes at være en anelse for vidtløftige skrev han dem ikke ned. Erindringen levede både om Byron - og om Ali Pasha af Tepelena som på dé kanter mest blev opfattet som tyran.

Mændene i nord - og dé mænd i syd der var i statens tjeneste - måtte bære våben ... og dét gjorde de: Alle gegere med respekt for sig selv var kraftigt bevæbnet. Men toskerne havde fået våbenforbud pga revolter

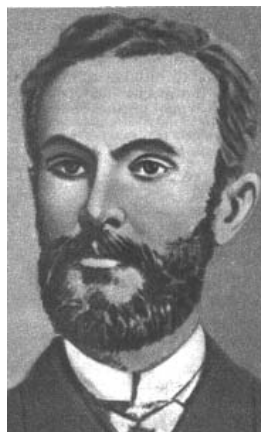
mod de tyrkiske guvernører. Lear omtaler et oprør i det nordvestlige⁸⁹ under ledelse af en Zulíki, der imidlertid var blevet slået ned - og det aldeles brutalt. De albanske herremænd der *måske* havde været indblandet var blevet sendt i eksil, mens de menige oprørere enten var blevet dræbt, indrulleret i hæren eller sendt til galejerne i Konstantinopel. De der var blevet tilbage havde fået pålagt endnu hårdere skatter end tidligere.

⁸⁹ Måske i den nordvestlige del af toskerlandet?

Æresordet

Prizren 1878

Prizren i Kosova blev i 1878 mødestedet for repræsentanter for de forskellige albanske områder. Repræsentanterne samledes om at bekræfte hvad man allerede havde drøftet forinden på forskellig vis - at det nu var tiden hvor man måtte forsøge at skaffe sig selvstændighed inden for Det Osmanniske Rige. Dette var ikke så usædvanligt, for i de omliggende lande havde der allerede længe været arbejdet kulturelt og politisk - og kæmpet militært for at sikre eller opnå vidtgående selvstændighed - og formentlig handlede ønsket om albansk autonomi også om at få mulighed for at holde sig uden for striden mellem osmannerriget og de andre Balkanlande.

Sami Bey Frashëri fra
Fjalori Enciklopedik
Shqiptar, Tirana 1985.

Sultanen valgte i første omgang at være henholdende over for albanerne i betragtning af at han var stærkt engageret ift bulgarerne, serberne og montenegrinerne⁹⁰, men da der udbrød væbnet oprør i Albanien slog sultanen hårdt ned - og de ledere der kunne findes blev sendt til Lilleasien.

Der var forskellige oprørsforsøg i de følgende år og frem til Balkan-krigene, men de albanske interesser var meget sammensatte - dog sådan at godsejerinteresserne vejede tungest. Godsejerne ønskede ikke fundamentale ændringer af samfundsordenen, men at sikre sig at de hver især kunne have størst mulig magt og indflydelse. Så at sige det samme standpunkt som godsejerne havde haft gennem flere hundrede år.

⁹⁰ Serbien (selvstændig siden '30) og Montenegro havde erklæret krig mod osmannerne - og der var oprør i gang i Herzegovina ('75) og Bulgarien ('76).

Den kulturelle bevægelse

En væsentlig del af den politiske bevægelse var den kulturelle som i høj grad kom til at hvile på albanere der boede uden for Albanien - som havde fået forskellig form for uddannelse og som i flere tilfælde havde eller havde haft betydningsfulde embeder i den osmanniske statsforvaltning.

Blandt dem kan nævnes brødrene Frashëri som på forskellig vis fik stor betydning for udviklingen af den nationale selvbevidsthed. Abdyl Frashëri som var én af lederne af Prizren-bevægelsen blev fanget og dødsdømt, senere blev dommen dog ændret til livsvarigt fængsel. Han blev løsladt i '85 og døde i sit eksil i '92.

Sami Frashëri udgav omkring 1875 - dvs nogle år før Prizren-mødet - dramaet *Æresordet* som også blev opført.

Billedtekst: Samy Bey er identisk med Sami Bey Frashëri (1850-1904) der var en af de ledende ideologer i den albanske selvstændighedsbevægelse i slutningen af 1800-tallet. Han var bror til Abdyl og Naim. Sami Bey Frashëri var en tid osmannisk embedsmand i Tripolis, og Bey er en embedstitel. Senere var han redaktør af forskellige aviser og bøger. Han skrev dramaet *Æresordet* omkring 1872. Han var en af fædrene til det nuværende albanske skriftsprog, men måtte i vidt omfang selv skrive på tyrkisk.

Oversætteren Johannes Østrup (1867-1938) fortjener en særlig bemærkning. Han blev cand.mag. i ~90 -og allerede året efter disputerede han på en afhandling om Tusind og En Nats Eventyr (og senere har han oversat hele dette værk til dansk). Efter disputatsen rejste han til Egypten og Syrien, hvor han lærte sig moderne arabisk og tyrkisk. Han arbejdede som udenrigspolitisk medarbejder på forskellige aviser i mange år. I ~98 blev han tilknyttet Københavns Universitet som docent, - først i '18 blev han professor.

Sami Bey Frashëri's bog "opdagede" jeg i Salmonsens Konversationsleksikon, hvor der var en kort henvisning til den -og har hjemlånt den fra Folkebibliotekernes Depotbibliotek. Senere [efter udgivelsen af *Krudtønden* ...] har jeg digitaliseret bogen og lagt den på:

<http://scanderbeg.dk/frasheri/aeresordet.htm>

SAMY BEY ÆRESORDET

ALBANESISK DRAMA

OVERSAT FRA DEN TYRKISKE ORIGINAL

AF

J. ØSTRUP

KØBENHAVN OG KRISTIANIA
GYLDENDALSKE BOGHADEL
NORDISK FORLAG 1912

Det var givetvis én af tankerne med stykket at det skulle give et bidrag til at rejse og styrke den albanske selvbevidsthed, - eller måske snarere den albanske samvittighed blandt albanere i byerne rundt omkring i Det Osmanniske Rige, men måske har Frashëri forestillet sig at stykket også kunne blive spillet blandt bønderne, selv om det ikke forekommer sandsynligt? Et nok så vigtigt formål med stykket kunne være at det skulle minde Det Osmanniske Styre om at det skulle sikre de rettigheder som sultanen havde givet folket på papiret. Det er dog tænkeligt at bemærkningerne om sultanens love er en *lidt* senere tilføjelse - i det mindste blev der udstedt sådanne love i forbindelse med sultanen Abdul Hamid's tronbestigelse, men det var først i 1876?⁹¹.

Dramaet kan næppe kaldes et vellykket teaterstykke - hvis det skulle betyde noget i denne sammenhæng - for der er for meget der skal forklares gennem sidebemærkninger og lange monologer (hvad oversætteren, Johannes Østrup, også noterer), men til gengæld er der passager der er meget ligefremme.

"Plottet" er temmelig naivt og på steder vildt usandsynligt, men dér ligner det meget anden litteratur fra 1800-tallet, fx H.C. Andersen's romaner. De mange forklaringer gør det til gengæld muligt at få en bedre opfattelse af nogle centrale forhold i det albanske samfund i slutningen af 1800-tallet.

I skoven i Progonat i nærheden af byen Tepedelen med bjergene i nærheden⁹² bor hyrden Zübejr med sin kone Vahide, sin datter Meruscha og en brorsøn Redjeb som han har taget til sig efter at hans bror og svigerinde er døde.

Meruscha og Redjeb taler frit med hinanden for de betragtes som søskende, og bliver forelskede i hinanden hvad der først bliver klart for dem efter en del misforståelser. Far'en og mor'en giver dem deres samtykke til at gifte sig - mor'en først efter megen betænkelighed for et giftermål mellem så nært beslægtede kan nemt lede til ulykke. Men *skal* de giftes, skal det være snart - for som forlovede kan de ikke bo under samme tag, - det kan de først når de er blevet gift.

91 Se bl.a. Franz von Jessen bd. 4, s. 13 (se *Henvisninger*).

Abdul Hamid var sultan fra 1876 til han blev styrtet i 1909. Han døde i 1917.

92 Stednavnene er formentlig opfundet, men det er tænkeligt (ud fra oplysninger om klædedragt, personnavne m.v.) at stykket foregår i den sydlige halvdel af Albanien.

Albaner fra Georg Bushan's *Die Sitten der Völker*, Stuttgart. Udgivelsesår er ikke angivet, men er sikkert i begyndelsen af 1920'erne.

Selfo er også forelsket i pigen. Han kommer af anset familie for hans far er professionel soldat, men denne far har ikke givet livstegn fra sig i omkring 20 år under sit ophold som osmannisk soldat eller underofficer i Nordafrika. Selfo opsøger Meruscha mens hun passer fårene i bjergene og prøver at gøre hende interesseret i sig ved sammen med sine kammerater at synge og danse for hende - men hun vil ikke vide af ham.

Selfo bliver forbitret og kan ikke slå pigen ud af sit hovede, og hans kammerater overtaler derfor herremanden til at tvinge Meruscha's far til at bortgifte sin datter til Selfo.

Herremanden er som en slags fader for Selfo og de 14-15 andre knægte han har i sit brød som sin personlige "garde". De unge knægte "fører sig" i overensstemmelse med deres betydelige standsbevidsthed - de er iklædt prægtige

dragter med hvide skørter og er i sagens natur kraftigt bevæbnet både med geværer og med sølvbeslåede våben. I deres liv er der ikke plads til bekymringer for dagen og vejen som hos hyrderne - for "knægtene" og herremanden lever naturligvis af hvad der kan inddrives fra bønderne.

Herremanden er først noget lunken for han finder ikke at det er det mest indlysende at en anset ung mand, som han har ansvaret for, bliver gift med en simpel bondepike - men han giver sig og får tilkaldt Zübejr.

Herremandens betænkeligheder er dog det rene vand ved siden af Zübejrs. Zübejr nægter pure at rette sig efter herremanden - siger at han krænker hans ære, at han ikke er underlagt hans jurisdiktion, og at sultanen har indført love der gør at han har fået rettigheder som bey'en ikke kan tilsidesætte.

Her et uddrag af den ophidsede diskussion:

“Zübejr: Jamen jeg gør det ikke, siger jeg. Lad derfor kun denne Tale fare, thi du krænker min Ære dermed, enhver har sin Ære at vogte.

Demir Bey: Alle i Folk fra Progonat er uforskammede og hovmodige, og I ved nok ikke rigtig at holde Maade. I tror ikke, at I har nogen Overmand, men tænk en lille Smule paa, hvem du er: en sølle Hyrde.

Zübejr: Under vor Sultans Lov er der ingen Forskel paa dig og mig.

Demir Bey (heftig): Hvad for noget, ingen Forskel! Vent et Øjeblik, det skal du faa at se [...]

Zübejr: [...] Hvis I vil handle Uret, saa kom og brænd vore Hytter og tag vore Faar, og vi vil ikke give en Lyd fra os, men tro ikke, at I kan røre ved vor Ære. Vi kan dø, men Æren vil vi ikke give til Pris.

Demir Bey: [...] Hvis jeg nu lader dig spærre inde i Stalden og med Magt bortfører din Datter og giver hende til Selfo, hvad vil du saa gøre?

Zübejr: Den Slags Ting kunde I gøre i gamle Dage, men nu er der vor Sultans gode Love - Gud give ham et langt Liv -; nu er vor Sultan det sikre Værn for vort Liv, vor Ære og vor Ejendom; de Tider, som du tænker på, er længst forbi.”

Herremanden beordrer nu - stærkt ophidset - at Zübejr skal pågribes, men han undslipper.

Selfo og hans kammerater følger imidlertid efter Zübejr, bortfører pigen og dræber Zübejr der har forsøgt at forsvare sig. Pigen bliver ført til Selfo's families hus hvor hans farmor bor. Hun vil ikke acceptere rovet, bebrejder Selfo hans nedrige gerning og lukker sig inde. Meruscha forsøger at dræbe Selfo, men mislykkes.

I mellemtiden har Meruscha's mor - Vahide - besluttet at det er hende der må hævne mandens død og rovet af datteren - og hun forfølger Selfo bevæbnet med et gevær. At drabet og rovet skal hævnnes er der ingen tvivl om. Hun siger:

"De har dræbt min Mand og bortført min Datter. To Pligter hviler nu paa mig: at tage Hævn for min Mand og frelse min Datter. Men hvem skal opfylde disse Pligter? Jeg har ingen, Redjeb er et rent Barn - nej, jeg maa gøre det selv - jeg vil lukke Liget inde i Hytten og tage af Sted (laaser Husets Dør). Hvis jeg kan faa taget Hævn for min Mand og kommer tilbage med min Datter og Redjeb, saa skal jeg fejre Begravelsen med Sang og Klang, og saa kan min Datters Bryllup og Begravelsen holdes paa en Gang. - Men hvis jeg ikke kan opfylde disse Pligter, naa ja, saa dør jeg, og dermed er jeg fri for al Bekymring. Tusinde Gange bedre er det at dø end at leve vanæret. Kan en Kvinde leve, som ikke har faaet Hævn for sin Mand og som lade sin egen Øjesten hvile i Fjendevold? Nej, det passer ikke for en albanesisk Kvinde. Jeg maa gøre min Pligt".

Johs. Østrup - den danske oversætter af *Æresordet*.

Undervejs bliver hun vidne til et opgør mellem Selfo's far - Fettah Aga - og én af hans tidligere soldaterkammerater, Selman. Selman har et alvorligt udestående med Fettah Aga, men bærer sig uværdigt ad, for han har - mens Fettah Aga sov - hældt vand på hans skydevåben for at gøre dem ubrugelige og tilmed stjålet hans kniv.

Selman kræver at Fettah Aga skal bede om tilgivelse, men han nægter for *han vil ikke tilkøbe sig Livet med Tabet af sin Ære*. Selman skal netop til at dræbe Fettah Aga med sin kniv, da Vahide, som har stået skjult, griber ind - tager sit gevær og skyder ham. Hun kunne måske have nøjedes med at "holde ham op", men så var plottet faldet på gulvet.

Fettah Aga er med Vahide's indgriben kommet i betydelig gæld til hende og han afgiver frivilligt - efter at have hørt hendes gruppvækkende historie - et højtideligt løfte om at hævne drabet på hendes mand og rovet af Meruscha - og vil tilmed dele sin ejendom med hende; Vahide tilhører nu hans slægt, mener han - og han kalder Selfo en fej slyngel, men er selvfølgelig ikke klar over at det er hans egen søn han taler om.

Æresordet - *besa*, i ubestemt form: *besë* - er den dag i dag noget fundamentalt i albansk selvopfattelse.

Fettah Aga holder sit løfte efter at det er gået op for ham at det er sønnen der er den skyldige, for det ville være uværdigt ikke at holde sit løfte. Han dræber sønnen - der ligger og sover - og derefter sig selv. Havde det været en anden der havde dræbt sønnen havde Fettah Aga været forpligtet til at hævne dette drab. Nu er regnskabet gjort op - og stykket kan slutte med at de *rigtige* to unge kan få hinanden - og tage Fettah Aga's mor til sig.

- - -

Udvandring til Amerika

Ligesom i andre dele af verden - fx i Sverige og Danmark - skete der en stor udvandring fra Albanien - og resten af Balkan - til Amerika, og der er derfor mange 2', 3' og 4' generationsindvandrere fra Albanien i USA i dag.

Denne udvandring er fortsat i særlige perioder siden, fx i kong Zog's tid og ved afslutningen af 2' Verdenskrig - men i Hoxha-tiden var udvandringen fra Albanien lig nul (måske har dog nogle udvandret fra Kosova?).

Den nuværende chef for CIA, George Tenet, har i øvrigt en græsk far og en albansk mor der mødte hinanden i USA. Mor'en var flygtet fra Albanien ved slutningen af 2' Verdenskrig - på en engelsk u-båd.

Billedtekst til s. 82: Beskrivelse fra 1915 af etnologen og geografen, professor Hans Peder Steensby (1875-1920) i *Salmonsens Konversationsleksikon* (2. udgave). Beskrivelsen er dækkende for den almene opfattelse af albanerne på den tid. Steensby havde specialiseret sig i eskimoiske folk og har - så vidt jeg ved - ikke selv været i Albanien.

I antropologisk

Henseende skal der være en lgn. Modsætning mellem Nord-A., der er mere brachycefale, og Syd-A., hvor Dolikocefali skal være fremherskende. Den albanesiske Dragt minder noget om Højskotternes og veksler en Del efter Stammerne; den mest kendte Form bestaar af et hvidt, folderigt Skørt, der naar til Knæet, en Vest med fl. Rader Kobberknapper, der dækker Brystet som et Harnisk, en broderet Trøje med vide Ærmer og en vid Silkeplaid, der kastes over Skulderen. Om Livet bæres et Bælte af Uld ell. Silke, hvori stikkes Sabel, Pistol og Dolk; paa Hovedet bæres den lange, røde, uldne Fez. Benene omsluttet af broderede, uldne Gasmacher med Sølvspænder; Fodtøjet er Sandaler ell. Snabelsko. Fra A. er denne Dragt gaaet over til Grækerne, der nu betragter den som en Slags Nationaldragt.

A. er tapre og dristige Krigere, men grusomme, selvsikre og upaalidelige af Karakter. De nærer Afsky for regelmæssigt Arbejde, og Røverhaandværket staar i høj Gunst hos dem. Saa længe de har været underkastet Tyrkiet og Muhammedanismen, har de været de værdifuldeste blandt de tyrkiske Tropper, og de er fortrinsvis blevne anvendte til Undersøelse af Oprør rundt om i Tyrkiet. I Albanien var den tyrkiske Autoritet kun ringe. Hver Stamme danner i Virkeligheden en lille uafhængig aristokratisk Republik, i Spidsen for hvilken staar en Bairaktar, der i Tilfælde af Krig er Stammens Fører. Vigtige Spørgsmaal afgøres af et Raad af Ældste (Pljekjena), der vælges ved Lodtrækning og indestaar for Ro og Orden i Stammen. Beslutninger om Krig og Fred og lgn. særlig vigtige Anliggender tages af en Folkeforsamling (Cuvent). Forbrydelser straffes med Pengebøde og Kvægkonfiskationer, men Mord, Bortførelser, Ægteskabsbrud og Skænden af Kvinder afgøres ved Blodhævn, der endnu blomstrer frodig og kræver sine Ofre blandt A. I Familien er Manden Herre; Kvindens Stilling er ikke videre anset, og hun maa gøre det groveste Arbejde. Skikkene ved Forlovelse og Bryllup aabenbarer mange Spor af gamle, barbariske Sædvaner; saaledes forekommer stadig Brudrov og Brudekøb. I de religiøse Forestillinger er bevaret mange Rester af gammelt Hedenskab.

H. P. S.

Balkan-krigene og 1' Verdenskrig

Det Osmanniske Rige's kollaps - som skete over temmelig lang tid, men som "kulminerede" i begyndelsen af 1900-tallet - fik vidtgående konsekvenser på Balkan og for resten af verden⁹³, og det gav mulighed for at de nye stater og forskellige nationale bevægelser kunne opdele området på en ny måde. Sammenbruddet af Det Osmanniske Rige er én af de mest betydningsfulde ting der er sket i den nyere verdenshistorie og det er en ting der har haft langtrækkende virkninger.

Da interessemodsætningerne gik temmelig dybt kunne nyopdelingen ikke ske på én gang, men måtte ske gennem to - eller på en måde tre - Balkan-krige, der blev udkæmpet successivt: 1' og 2' Balkan-krig og 1' Verdenskrig.

Ungtyrkerne

I 1908 havde Ungtyrkerne taget magten. Ungtyrkerne var en bevægelse af embedsmænd, kulturpersoner og militærfolk som ønskede at Tyrkiet skulle udvikle sig i europæisk retning - bl.a. ved at indføre parlamentarisme. Ungtyrkerne, som i flere år havde opereret hemmeligt og som var blevet skarpt forfulgt af sultanen, iværksatte i sommeren 1908 en militæropstand blandt tropperne i Makedonien, der blev ledet af Enver Bey (senere kaldet Enver Pasha). Militæropstanden bredte sig temmelig hurtigt og betød at sultanen måtte acceptere en ungtyrkisk regering under ledelse af Kemal Pasha. Magtovertagelsen indebar en politisk svækkelse som straks blev udnyttet:

Østrig-Ungarn annekterede Bosnien-Herzegovina, som man havde kontrollen over i forvejen i medfør af en tidligere international aftale, og denne annektering udløste stor vrede og frustration i Rusland, som så sine interesser generet. Efter nogen tid betaltes en afståelsessum til Tyrkiet som kompensation for annekteringen.

Endvidere løsrev bulgarerne sig og etablerede en selvstændig stat.

93 I det hele taget har det 20' århundrede været karakteriseret af at store "systemer" er kollapse. Hitler's Tyskland blev nedkæmpet med stort besvær, dvs udefra. Sovjetunionen og dets filial- eller klientstater er kollapse indefra. Og på Balkan er Jugoslavien kollapse - i det væsentlige også pga indre modsætninger.

Forholdene internt i Tyrkiet var langt fra stabile efter den ungtyrkiske magtovertagelse og det lykkedes "gammeltyrkerne" at generobre regeringsmagten i en ganske kort periode.

Der var mange albanere der til at begynde med var positive over for den ung-tyrkiske bevægelse - men der var også mange der var skeptiske og som ikke ønskede sig afgørende ændringer eller indgreb i den selvstændighed man havde lokalt eller i de privilegier man havde under sultan-styret⁹⁴. Man deltog aktivt i valgene til det tyrkiske parlament der blev etableret i slutningen af '08 og fik valgt omkring 25 albanske medlemmer, men kun få af dem gik dog ind for en "ren" albansk politik - heriblandt Ismail Qemali⁹⁵.

Den ung-tyrkiske bevægelse udviklede sig i en fundamentalistisk retning - nationalt set. Den var i en vis forstand positiv over for albanerne (og andre folk), men kun hvis de accepterede bevægelsens grundlæggende ideologiske og politiske standpunkter, som var ensbetydende med at man skulle opgive nationalt betonedes synspunkter, dvs tanker om at udgøre en særlig nationalitet. Dette var imidlertid næppe det eneste stridspunkt. Ungtyrkerne ville i forlængelse af lovene fra 1876 (jf s. 77) også mindske de privilegier som gods-ejerne havde⁹⁶. Det sidste var en torn i øjet på dem der udgjorde det ledende lag i den albanske bevægelse.

Ungtyrkernes politik var logisk eftersom bevægelsen havde til hensigt at genoplive Det Osmanniske Rige i en ny form. Men den forværede de indre modsætninger, øgede de åbne konflikter og bidrog til et hurtigere sammenbrud. Formentlig var sammenbruddet uundgåeligt pga de meget stærke indre og ydre konflikter.

En fundamentalistisk eller absolutistisk politik er ikke enestående for Ungtyrkerne. Den har kunnet ses både før og siden - i de mange religionskrige og i kommunisternes opgør med alle former for nationale eller ideologiske afvigere - og således også i Albanien under Hoxha-styret.

94 Se bl.a. Franz von Jessen bd. IV, s. 12 (jf *Henvisninger*). - Fx. havde sultanen en albansk livgarde med mange privilegier (se Franz von Jessen bd. IV, s. 321).

95 F. i Vlora 1844, d. 1919.

96 Se Franz von Jessen bd. IV, s. 321.

Vlora, 1912. Kosova-albanere som deltager i uafhængigheds-bevægelsen.

Albansk oprør

Den meget hårde tyrkiske fremfærd udløste væbnet opstand blandt albanerne, både i Nordalbanien og i Kosova, og der var kampe gennem flere år - fra '09 og frem til '12, som førte til at den albanske nationale bevægelse blev styrket

I august '12 besatte omkring 10.000 albanere Skopje (hovedstaden i det nuværende Makedonien) for at kræve en vis selvstændighed, og i slutningen af '12 - den 28. november - tog albanerne efter mange forberedende drøftelser et afgørende skridt og erklærede sig i Vlora som selvstændig stat.

Stridighederne med albanerne svækkede Tyrkiet udadtil, og Italien benyttede sig af lejligheden til i '11 at erobre Tripolis - det sidste sted i Afrika som stadig var under osmannisk kontrol⁹⁷.

Det ydre nederlag - og det omfattende albanske oprør - førte til at regeringen måtte træde tilbage i sommeren '12. Det ene førte til det andet i en spiralagtig-bevægelse, for regeringens tilbagetræden og den store politiske uro gav de andre Balkan-stater (Bulgarien, Serbien, Montenegro og Grækenland) mulighed for at skaffe sig fordele på Tyrkiet's bekostning. I oktober '12 kulminerede konflikterne i den 1' Balkan-krig - som blev erklæret af Montenegro - men derefter også af Tyrkiet⁹⁸.

1' Balkankrig

Tyrkiet led nederlag på alle fronter og måtte allerede i december indgå våbenstilstandsftale med Serbien og Bulgarien. Tyrkerne havde tabt store landområder, men holdt fæstningerne i Adrianopel, Janina og Shkodra - den sidste under kommando af general Esad Pasha Toptani - næsten til krigen sluttede. General Toptani overgav Shkodra til montenegrinerne efter voldsomme angreb.

Serberne (støttet af Rusland) ville herefter annektere Albanien - i det mindste nord for Shkumbini, men dette satte Østrig-Ungarn og Italien sig voldsomt imod. Montenegro fremsatte tilsvarende krav på området ved Shkodra - og grækerne havde ønsker i Epirus, bl.a. i Çamëria. Da

97 Italienerne erobrede hurtigt kystområdet og satte sig siden yderligere fast i "baglandet". Fra '23 kontrollerede man det daværende Tripolitania (med byen Tripolis - nu: Tarabulus al-Garb) og fra '31 Cyrenaika i nordøst (med byen Benghazi). De to områder er adskilt af ørken og udgør tilsammen med Fessan-oaseområdet i sydvest det nuværende Libyen. I perioden op til 2' Verdenskrig skete der en massiv italiensk immigration - med jorderovertagelser på den lokale befolknings bekostning. Der blev foretaget en økonomisk opbygning som i det grundlæggende var til italienernes egen fordel. Det hele faldt sammen igen under 2' Verdenskrig, hvor de italienske immigranter måtte forlade landet. Efter krigen kom Libyen først under engelsk og fransk indflydelse, men blev efter nogle få år selvstændig stat. Libyen valgte sin egen kurs ift englænderne og franskmændene - således fx i forbindelse med Suez-krisen i '56. Perioden frem til Moamer al-Gaddafi's magtovertagelse i '69 var karakteriseret af manøvreren ift stormagterne og staterne i Mellemøsten; Frankrig, England og USA havde baser i Libyen frem til hhv. '55, '73 og '71. Libyen har siden '60-erne haft store olieindtægter.

98 Krigen er bl.a. beskrevet af Franz von Jessen i bd. IV, s. 257 ff (jf *Henvisninger*). Jessen deltog som krigskorrespondent på tyrkisk side.

stormagterne ønskede at Shkodra skulle høre til Albanien, måtte montenegrinerne opgive fæstningen efter kort tids besættelse.

Konflikten kunne have ført til krig i *væsentligt* større skala - altså med stormagtsdeltagelse - men dette blev forhindret og i stedet fik man ved en konference i London i '12 indkapslet konflikterne foreløbigt og sluttet fred. Fredsbetingelserne gav mulighed for at Albanien kunne blive en selvstændig stat, men under tyrkisk overherredømme.

Ligesom ved andre fredskonferencer i det 20' århundrede var vilkårene så utilfredsstillende for nogle af parterne at der med disse vilkår var etableret et grundlag for en ny væbnet konflikt. Også mange albanere var utilfredse - de ønskede en egentlig uafhængighed.

Albanernes talsmand var Ismail Qemali som havde udråbt republikken i Vlora i november '12 og som stod i spidsen for en foreløbig regering. Qemali havde tidligere arbejdet i den osmanniske statsadministration og samarbejdet med Ungtyrkerne - men efterhånden indtog han et "rent" albansk standpunkt, et liberalt nationalt standpunkt.

Der var meget delte meninger om Ismail Qemali's politik, og klanlederne mod nord - under ledelse af Esad Pasha Toptani - etablerede en selvstændig regering i Durrës og søgte at udmanøvrere Ismail Qemali og regeringen i Vlora.

Franz von Jessen på hest gennem Albanien

Den danske journalist Franz von Jessen som havde fulgt den 1' Balkan-krig på tyrkisk side - besøgte Albanien i maj-juni 1913. Det var ikke første gang Jessen havde været i Albanien, allerede i '03 havde han rejst rundt i Kosova og Makedonien⁹⁹ og han havde i '08 besøgt Konstantinopel, Serbien og Montenegro.

99 Se Franz von Jessen bd. II, s. 166 ff (jf *Henvisninger*). Journalisten Peter Ravn gjorde opmærksom på Franz von Jessen's Balkan-rejser ved en artikel i "*Information*" for nogle år siden. Det er siden lykkedes at finde Jessens erindringsbøger i en bogkasse i Fiolstræde i København. Rejsebeskrivelserne er illustreret med mange af Franz von Jessen's egne fotos. Franz von Jessen (1870 -1949) var en betydningsfuld dansk journalist, der skrev til udenlandske og danske aviser om international politik. Af sønderjysk familie og meget engageret i sønderjydske anliggender. [Foto tilføjet i denne digitale udgave]

Denne gang kan han fortælle dem han møder at Albanien skal være selvstændig stat, men mangel albaner "vilde ikke tro mig, naar jeg sagde ham, at han var bleven Borger i en uafhængig Stat"¹⁰⁰. Formålet med Jessens rejse var netop at danne sig et indtryk af hvad albanerne egentlig mente - men selvfølgelig også at opleve noget.

Den albanske natur er så smuk som i intet andet bjergland mener Jessen:

"Skøndt Agerbruget virker med Redskaber af ringeste Art, giver Høsten mange Fold. Frugttræer breder sig langs alfar Vej. Hav

og Søer vrirler af Fisk. I de store Skovstrækningers Skjul lever Stortvildt og utalte Fugleskarer. Kaktus og Aloe danner Hegn ved Foden af Bjerge, hvis Tinder glimter af Sneens Krystaller. I Fjældene hviler Kul og kostbare Metaller.

*Her er Arbejde nok. Men Albaneren holder ikke af at arbejde, og han har stemt sine Livskrav ned til et Mindstemaal. Mangel Dag har jeg kunnet tænke, at jeg red gennem Urskove et eller andet Sted paa den anden Halvkugle. Fra Wien til Durazzo [Durrës] eller Valona [Vlora] er der kun et Par Dages Rejse. Og dog er det, som om Landet, de tilhører, laa tusinde Mil fra Evropa, og som om det i mange Hundrede Aar aldrig havde været i Forbindelse med de store Kulturfolk hinsides Havet. Maaske er det netop derfor, at en Rejse i Albanien er en herlig Oplevelse. Her i det mindste kan man leve uforstyrret med Naturens Skønhed."*¹⁰¹

100 Franz von Jessen bd. IV, s. 307.

101 Franz von Jessen bd. IV, s. 324.

Rejsen var vanskelig - og beskrivelsen bringer Edward Lear's rejse i midten af 1800-tallet i erindring (se s.68 ff.). *Han'*erne var i en forfærdelig forfatning pga krigen - og fuldstændig ubeboelige pga utøj og skidt. Intet kunne man få eller købe - alt måtte medbringes lige fra sengeudstyr til mad og køkkentøj, men over alt møder Jessen som mange andre tidligere og senere rejsende meget stor gæstfrihed og imødekommenhed.

Jessen's selskab udgjorde mindst 5-6 plus heste, for foruden Jessen selv, så deltog fotografen Ejnar Poulsen¹⁰², en tolk og to albanske tjenere. Og dertil kom én eller flere gendarmere. Eftersom vejene var i en elendig forfatning gik rejsen langsomt - undertiden fór karavanen vild, ved Vlora var man ved at synke ned i saltsumpene og man havde betydeligt besvær med at passere Shkumbini's mudrede løb. Som Jessen siger: En minister for offentlige arbejder vil få noget at bestille.

Jessen har øjnene med sig og beskriver fx det albanske bondehus som

"et Stykke bevaret Middelalder. Mangfoldige Landsbyer bestaar af Hytter, flettede af Grene og tækkede med Straa. I Bjærgegnene, hvor der bygges Stenhuse, har disse næsten alle et fæstningsagtigt Udseende. Stald og Lade findes i underste Etage, Beboelsen i øverste, og man kravler derop ad stejle Stiger. Vinduesaabningerne heroppe, højt over Jorden, er smaa som Skydehuller; Glasruder kendes ikke; der lukkes for Lys, Regn og Blæst med Træluger. Baade i Hytter og Huse er Ildstedet aabent, og Røgen fra Baalet, der tændes paa dets flade Sten, trækker op gennem et Hul i Taget. Der er ingen Lofter; Soden har farvet Tagets Sparreværk sort, og naar et af de Avlsredskaber, der hænger deroppe, tages ned, løsnes samtidig et sort Snefald. Stenhusene har Trægulve, Hytterne blot et Gulv af stampet Ler. Stole, Borde, Senge og andre Møbler er fuldstændig ukendte. Der spises og soves paa Gulvet; kun i videre fremskredne Hjem kan der forekomme en Slags Divan med Puder, lavet af Hø. De store Vanskeligheder og Omkostninger, der er forbundne med Transport af Varer i et bjærgrigt Land uden Køreveje, nødsager Befolkningen til at leve paa Landets egne Produkter. Derfor er Petroleumlampen en Sjældenhed. Hjemmestøbte Lys eller smaa Lerlamper, der brænder med enten animalsk eller vegetabilsk Olje, erstatter dem. Befolkningens Fornødenheder er smaa; Husfliden er i det store og hele i Stand til at

102 Franz von Jessen fortæller at der blev optaget en film og at den også blev forevist ved forskellige lejligheder, men at den desværre siden er gået tabt. Jf bd. IV, s. 306.

tilfredsstille dem”¹⁰³

Under de albanske livsbetingelser på dét tidspunkt kunne det ikke overraske Jessen at uddannelsesniveaue var meget beskedent. Muhamedanerne har ingen skoler - og savner dem heller ikke, siger han - og en egentlig national albansk undervisning ville også have vanskelige vilkår, eftersom der hverken fandtes lærebøger eller et brugbart skriftsprog¹⁰⁴.

I dé områder der var mere græsk-ortodoks orienteret - dvs i den sydlige del - var der etableret skoler, og Jessen mødte selv på gaden en flok drenge i 10-12 års-alderen som netop kom fra skole belæsset med geografi-, historie- og regnebøger, men altsammen på græsk. Drengene talte albansk indbyrdes, men var udmærkede til at oversætte de franske skriftprøver der var i nogle af bøgerne. Jessen bliver helt fornøjet ved dette møde.

Jessen siger om uafhængigheden at det var østrigsk og italiensk arbejde, men udført af repræsentanter for Albaniens overklasse, godsejerne eller bey'erne, især tænkte Jessen på Ismail Qemali.

“Planen om en Deling af Albanien mellem de to Adriaterhavs-Stormagter strandede i sidste Øjeblik på Østrig, der frygtede, at et italiensk Herredømme over begge Kysterne ved den smalle Udgang fra det adriatiske Hav kunde blive skæbnesvangert for Østrigs Flaademagt. Derimod enedes de to Stormagter om at lade oprette et uafhængigt Albanien - ikke for Albanernes Skyld, men for at hindre Serbere og Grækere i at bemægtige sig det værgeløse Bytte”.¹⁰⁵

103 Franz von Jessen bd. IV, s. 314-315.

104 Et skriftsprog var under udvikling - og man havde holdt en konference i Monastir nogle år før, hvor man var enedes om et fælles alfabet. Se afsnittet om *Albansk sprog*.

105 Franz von Jessen bd. IV, s. 307.

Efter Jessen's vurdering vidste den almindelige albaner ikke at landet var blevet uafhængigt - og ønskede det heller ikke:

*"Beständig hørte jeg det samme. De vidste intet om, at de var bleven Borgere i en uafhængig Stat. De vilde knap tro paa, at denne Efterretning var rigtig, og i hvert Fald vakte den kun Bekymringer til Live hos dem. De kaldte sig selv Tyrkere, og de ønskede intet andet end at forblive under tyrkisk Herredømme. Saa vidt de overhovedet forstod, hvad "Uafhængighed" vil sige, erklærede de sig for dens Modstandere, fordi de ikke vilde skilles fra den øvrige Del af Islam. Det viste sig umuligt for min Tolk, der selv var Albaner (ortodoks Kristen med græsk Dannelsen), at gøre dem forstaaelig, at muhammedanske og kristne Albanere tilhører samme Race. De muhammedanske Bønder anerkendte kun Vantro og Troende, og kun disse sidste var Albanere, selv om de Vantro talte nok saa godt Albansk."*¹⁰⁶

Om general Toptani fortæller Jessen at han var høvding for en af de rigeste og mægtigste klaner - at han sandsynligvis samarbejdede med serberne, og at han var en stærk modstander af at østrigerne skulle have nogen indflydelse i Albanien¹⁰⁷.

Når Esad Toptani hældede i retning af serberne - og vist endda tænkte i én eller anden form for unionsdannelse - var det muligvis fordi han havde opgivet tyrkerne, men sandsynligvis især fordi han fandt at han kunne opnå størst manøvremlighed hvis han gik i serbisk retning. Han anså formentlig serberne for at være en bedre allieret end tyrkerne, når det fx drejede sig om at stå imod angreb fra montenegrinsk side.

- - -

Franz von Jessen udgav sine rejseagttagelser allerede samme år, dvs i '13, men tilføjer følgende betragtninger i forbindelse med genudgivelsen i '46 som må med hér for at bidrage til billedet af hvad der skete omkring 1913 - og af journalisten Franz von Jessen:

"Paa Grundlag af de lagttagelser og Erfaringer, jeg havde gjort under Riddet gennem Albanien, skrev jeg da til Morning-Post og Le Temps en

106 Franz von Jessen bd. IV, s. 317.

107 Franz von Jessen bd. IV, s. 308.

Redegørelse for min Opfattelse af det albanske Spørgsmaal. Artiklerne fremførte de samme Momenter, som findes i den forudgaaende Skildring, og blev derfor prægede af dyb Skepsis overfor Planerne om Oprettelsen af en uafhængig albansk Stat. Nu da jeg paany gennemlæser disse Artikler, mener jeg at kunne vedstaa deres faktiske Indhold og de Standpunkter, de gør gældende, ligesom den følgende Tids Udvikling kom til at give mig Ret. I hele den Periode, som forløb mellem 29. Juli 1913, da Stormagternes Ambassadør-Konference oprettede den uafhængige Stat Albanien, til Mussolini's Italien Langfredag (7. April) 1939 gjorde Albanien til en italiensk Vasalstat, havde Land og Folk været Bytte for Splid og Strid, indadtil som udadtil. Uden Egen-Kultur og uden samfundsdannende Ævne havde det lille Rige, hvad enten det styredes republikansk eller monarkisk, bestandig været afhængig af andre, og de materielle Fremskridt, som var opnaaede, skyldtes saa godt som udelukkende Fremmedes Indsats.

Alligevel er der i disse gamle Artikler noget, som jeg nu ikke synes om. De savner Udtryk for Sympathi med albansk Stræben efter Selvstændighed. I min politiske Journalistik er de en Inkonsekvens, fordi de ikke stiller sig paa et lille Folks Side i dets Kamp for at være sig selv. Sagtens havde jeg Ret i, at af Stammerne og Grupperne indenfor Albaniens Grænser var det kun en lille Flok, der hævdede en ren albansk Nationalbevidsthed. Men hvor lille den end var, saa havde den dog Krav paa at blive hørt, og jo vanskeligere dens Kaar var, desto mere havde den Krav paa at blive hjulpen.

*I det nye Evropa, vi alle, store og smaa Nationer drømmer om, inden Verdenskrigens Kanoner endnu i dette tidlige Foraar 1945 er bragt til Tavshed, vil Fascismens Vold mod det lille Rige hinsides Adria blive sonet og slettet, og der vil da blive Plads og Tid for Ørnesønnerne til at bygge en Fremtid.*¹⁰⁸

2' Balkankrig, sommeren '13

I Tyrkiet var man så utilfreds med forløbet og resultatet af fredskonferencen efter den 1' Balkankrig at der udbrød et nyt oprør. Krigsminister Nazim Pasha blev skudt og statsminister (storvesir) Kemal Pasha - blev afsat. Ungtyrkerne Enver Bey og Mahmud Shevket

108 Franz von Jessen bd. IV, s. 328.

Pasha og havde nu den reelle magt (sidstnævnte blev imidlertid dræbt kort efter).

De der havde vundet den 1' Balkan-krig gik allerede i sommeren '13 i lag med hinanden i dét man har kaldt den 2' Balkan-krig. Her var det serberne og grækerne der gik løs på bulgarerne, som trak det korteste strå og måtte give afkald på nogle af sine erobringer.

Albanien opnåede 29.7. - midt under krigen - sin formelle uafhængighed på en konference af stormagtsambassadører i London, og der blev derpå indgået forlig mellem Vlora-regeringen og Esad Toptani om at acceptere en idé - der stammede fra italienerne og østrigerne - om at der skulle udpeges en fornuftig, ubelastet prins af europæisk herkomst som fyrste over Albanien. Man fandt frem til prins Vilhelm af Wied¹⁰⁹, men han holdt kun få måneder - fra marts '14 og til september samme år - fordi kompromiset mellem de forskellige albanske interesser ikke var tilstrækkelig bæredygtigt.

I den følgende tid var der stridigheder om hvor Albaniens sydgrænse skulle ligge, for grækerne var stærkt interesseret i at få et område som bl.a. rummede Korça og Gjirokastra - og man gjorde alle mulige kunststykker for at få kontrol over området. Sagen blev først løst i forbindelse med afslutningen af 1' Verdenskrig.

Serberne (støttet af Rusland) var stærkt irriterede på Italien og Østrig-Ungarn over ikke at have fået Albanien - og Bulgarien (støttet af Østrig-Ungarn) var tilsvarende irriteret over at have måttet afgive store områder til de andre.

Ungtyrkerne støttede sig nu i stigende grad på Tyskland - hvad der fik stor betydning for den efterfølgende udvikling - og et stort antal tyske officerer blev tilknyttet den tyrkiske hær med henblik på at genopbygge den efter de katastrofale nederlag i 1' Balkan-krig.

109 Modellen med en "nyttig prins" var blevet brugt ved flere andre lejligheder, således ved valget af de danske prinser Vilhelm og Carl til hhv. græsk konge (Georgios 1863-1913) og norsk konge (Håkon 7' 1905-57). Valget af Håkon skete efter at nordmændene havde besluttet sig for indførelse af kongedømmet ved folkeafstemning. Georgios efterfulgte den tyske Otto af Bayern som havde været græsk konge fra 1832 indtil han blev afsat i '62. Georgios var blevet valgt som konge i temmelig ung alder - han var født i 1845 - og viste sig at være dygtig til politisk balancekunst - og han var mere heldig end de fleste af sine efterfølgere, men han blev dog myrdet under et sejrindtog i Thessaloniki under 1' Balkankrig af en sindssyg græsk attentatmand 18.3.1913.

1' Verdenskrig

De spændte forhold på Balkan var stærkt medvirkende til at 1' Verdenskrig brød ud. Krigen blev erklæret med anledning i at en ung serber Gavriilo Princip havde dræbt den østrig-ungarske tronfølger ved et attentat i Sarajevo i Bosnien-Hercegovina i juni '14 [tilføjelse: på dagen for Slaget på Solsortesletten?], men årsagerne til krigen var ikke dette attentat, derimod de store modsætninger der var mellem stormagterne på Balkan og andre steder.

I 1914 stod *Ententen*: England, Rusland og Frankrig samt Serbien - over for *Centralmagterne*: Østrig-Ungarn og Tyskland samt Italien. Italienerne ville ikke trækkes med i det østrig-ungarske angreb på Serbien der var den første krigshandling. Man forklarede at alliancen med Østrig-Ungarn var af defensiv og ikke af offensiv karakter, men det spillede nok en temmelig stor rolle at man havde interesser mod nord - i området ved Trieste og i det nordlige Dalmatien - der direkte kolliderede med Østrig-Ungarns. Italienerne besluttede sig for at skifte side og sluttede sig til Entente-magterne - fra maj '15 som egentlig krigsdeltager. Tilsvarende blev Centralmagterne styrket ved at Bulgarien gik ind på deres side i sommeren '15.

Serberne var ikke så svag en militærmagt endda, selv om Østrig-Ungarn slog dem ved et slag ved Višegrad og - ganske kortvarigt - kunne erobre Beograd. Serberne og montenegrinerne kunne nemlig rykke ind i Bosnien-Hercegovina, og serberne fik generobret Beograd allerede i december '14.

Tyrkiet - som samarbejdede med tyskerne - stod til at begynde med som neutral, men gik omkring årsskiftet '14/'15 åbent ind i krigen. Det havde man flere grunde til. En var at man ville afskære russerne og englænderne fra deres interesser i det iranske område - og især at man ville mindske den russiske indflydelse på Balkan. Tyrkiet var desuden stærkt interesseret i at beherske Suez-kanalen pga dens store strategiske betydning og man forsøgte at erobre den i begyndelsen af '15 med afsæt i Palæstina, men forgæves. Også et senere angreb mislykkedes.

Grækerne var delte. Man var traktatmæssigt forbundet med Serbien, og der var et vist flertal for en politik der støttede Ententen, men kongen - Konstantinos 1' - og adskillige politikere var orienteret i retning af Centralmagterne. De meningsmæssige delinger betød at der flere gange

var regeringsskifte - men fra slutningen af '15 og til midten af '16 var det den tyskvenlige side der sad på magten. Entente-magterne gik hårdt op mod grækerne for at sikre sig kontrollen over denne del af Balkan og man fremtvang kongens afgang i sommeren '17. Først på dette tidspunkt afbrød Grækenland de diplomatiske forbindelser med Tyskland.

Grækenlands rolle var af stor betydning i det samlede billede - også mht opgøret med bulgarerne der var indtrådt i krigen på Centralmagternes side i oktober '15 og havde indledt angreb på Serbien. Indtil da havde serberne kunnet holde positionen og havde endda en vis fordel - men bulgarernes mobilisering og indtræden betød massive serbiske nederlag, således i et slag i nærheden af Priština i november '15. De serbiske tropper - omkring 140.000 mand med fanger og tros - undslap via Nordalbanien til Adriaterhavet ved Durrës og Vlora, hvor de blev samlet op og ført til det nærliggende Korfu for at blive reorganiseret og ½ års tid senere ført til Thessaloniki. Også montenegrinerne havde lidt nederlag.

På dette tidspunkt havde Centralmagterne og deres allierede magten over det meste af Balkan - og både Montenegro og Albanien kunne muligvis have været blevet erobret på dette tidspunkt.

Ententen havde en stor styrke - omkring 200.000 tropper - placeret i Thessaloniki¹¹⁰, som Centralmagterne rykkede frem imod. Undervejs mod byen lykkedes det de tyske tropper at overtale en græsk hærstyrke til frivilligt at lade sig føre til Tyskland uden forsøg på kamp, hvad der var et stærkt tegn på at det græske militær spillede en noget tvetydig rolle.

Krigen var militært, økonomisk og politisk udmattende for både Centralmagterne og Ententelandene. I Ententelandene foretog man nu forskellige politiske stramninger og man søgte samtidig at intensivere krigsindsatsen.

Ét af forsøgene gik netop ud på at åbne en offensiv fra Thessaloniki. Fronten gik over en temmelig lang linie fra Struma-floden i øst til Ohrid-søen i vest. Men trods en storstilet indsats mislykkedes offensiven. Der måtte mere til.

¹¹⁰ Thessaloniki havde været osmannisk frem til den græske erobring i 1' Balkankrig. Ungtyrkerne havde "centrum" her i begyndelsen af 1900-tallet.

Situationen i Tyskland og Østrig-Ungarn var vanskeligere, for selv om man havde opnået store militære sejre, så havde man også overanstrengt sig ved at skulle føre krig på så mange fronter - og der var ved at udvikle sig særdeles kraftige indre protester mod den altomfattende militarisering, som fx betød at der i Tyskland blev indført værnepligt for alle mænd mellem 17 og 60. Tyskland forsøgte sig med en række militære initiativer der skulle lette situationen, hvor de to vigtigste var at man trak fronten i Frankrig tilbage til en kortere linie (Siegfried-linien), og at man iværksatte "den uindskrænkede u-bådskrig", der formentlig må betragtes som en temmelig stor fejlkalkulation.

Centralmagternes situation var langt fra helt umulig endnu, og slet ikke efter at Rusland i '17 - med Oktoberrevolutionen og den efterfølgende Brest-Litovsk fred - faldt fra Ententen og muliggjorde at Centralmagterne kunne trække tropper til andre kamppladser og at forsyningssituationen dermed også blev lettet relativt for dem. På den anden side blev Ententen styrket betydeligt ved at USA nu gik aktivt ind - umiddelbart som følge af Tysklands iværksættelse af den "uindskrænkede u-bådskrig".

Sammenbruddet i Rusland, den efterfølgende borgerkrig og etableringen af det kommunistiske styre beroede i høj grad på indre årsager, men det hele var blevet fremskyndet og påvirket betydeligt af de interessemodsætninger der var på Balkan frem til krigens begyndelse. Tilsvarende virkede den senere udvikling i Rusland særdeles kraftigt tilbage på udviklingen på Balkan - især i perioden fra begyndelsen af 2' Verdenskrig og frem til vore dage.

Kort efter den mislykkede Thessaloniki-offensiv fik Entente-magterne som nævnt ovenfor held til at tvinge den græske, tyskvenlige konge - Konstantinos 1' - fra magten og at få Grækenland til at gå ind på Ententens side, og dette var medvirkende til at man frem til sommeren '18 kunne konsolidere sig i området - og holde tyskerne og bulgarerne fast, så meget mere som den bulgarske hær var ved at falde fra hinanden og at mange deserterede - en udvikling der givetvis blev forstærket yderligere af at den russiske hær havde opgivet ævred og af at der var udbrudt revolution i Rusland.

På Ententens side stod i øvrigt italienerne med et korps i det sydlige af Albanien over for et østrigsk-ungarsk korps. - I september '18 begyndte Ententen et gennembrud i Makedonien omkring floderne Vardar og

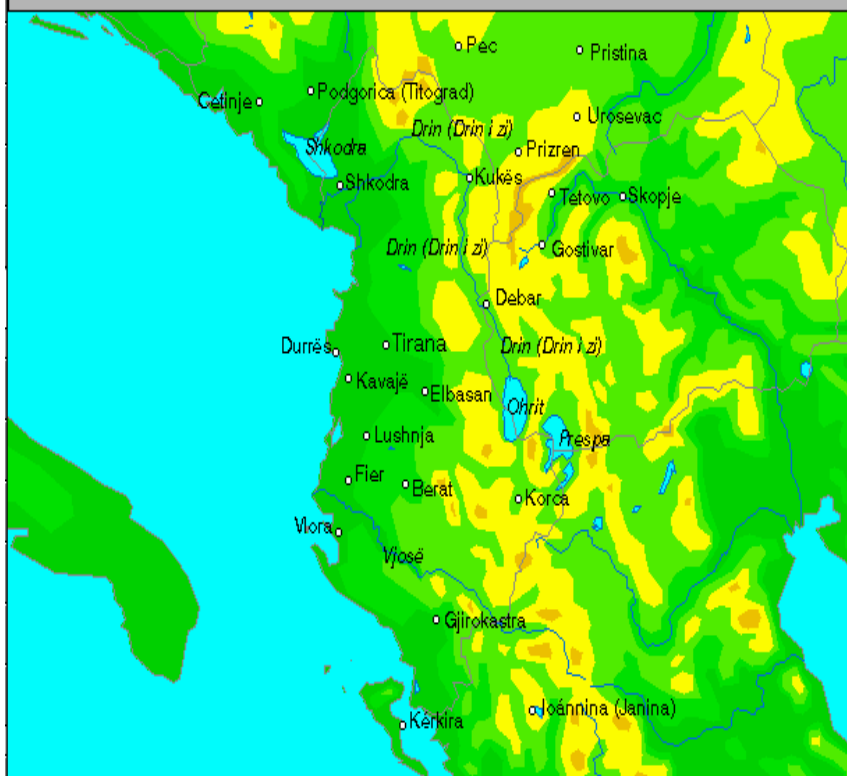
Cerne og fik overrumplet bulgarerne som efter nogle uger gav op, indgik fred og demobiliserede. Serberne rykkede frem i eget land og generobrede i november Beograd. I oktober opgav Tyrkiet - og i november Østrig-Ungarn.

Ved Neuilly-traktaten (november '19) måtte Bulgarien afstå en del af Thrakien til Grækenland og et andet område til Jugoslavien - og blev desuden pålagt at yde erstatning og at indskrænke sit militær.

Tyrkiet blev pålagt endnu større afståelser m.v. ved Sèvres-traktaten i '20 - bl.a. Palæstina, Libanon og Syrien, men denne traktat blev kun realiseret delvis, idet sultanen blev væltet og der skete et systemskifte som bragte general Mustafa Kemal Pasha - senere kendt under navnet Atatürk¹¹¹ - til magten. Han gennemførte en krig med Grækenland i '22 og opnåede i fredstraktaten i Lausanne juli '23, at områderne omkring Adrianopel (nuværende Edirne) og Smyrna (nuværende Ismir) kom tilbage til Tyrkiet. Herefter lå grænserne fast.

¹¹¹ Mustafa Kemal Pasha (1880-1938). Officer. Deltog i den ungtyrkiske revolution i '08 - i Balkan-krigene og i 1' Verdenskrig. Ikke tilhænger af alliancen med Tyskland.

Albanien

Kort: Nutidens Albanien. De mørke [grønne] områder er lavland, de lyse [gule og brune] er bjerge. Bedre kort kan findes på internettet - se *Henvisninger*. Herunder også specialkort over Kosova. Dette kort og kortet på s. 21 er lavet ved hjælp af *PC Globe® Maps n' Facts*, 1993, og et billedbehandlingsprogram. [Kortet gengives i den digitale udgave i farver]

Ahmet Zogu: Bajraktar, konge og flygtning

Kong Zog bliver gift med den ungarske grevinde Geraldine Apponyi, 27.4.1938. Det eneste billede jeg pt. har af kong Zog. Kong Zog blev født i 1894, blev klanleder (bajraktar), siden indenrigsminister og (i perioden '22-'24) statsminister. Præsident fra '25. I '28 fik han sig udråbt som konge. Han flygtede i '39 pga den italienske invasion og levede i eksil til sin død i ('61, først i Grækenland, så i mange år i Egypten hos kong Faruk der havde albanske aner. Sidst - efter Faruk's fald i '52/'53 - i Frankrig. Kong Zog blev tvunget til at abdicere i slutningen af 2' Verdenskrig.

en vis gensidig forståelse herom som blev formuleret i en aftale - der blev støttet af englænderne, men som gik i vasken på grund af amerikansk veto.

Italien ønskede Vlora som en slags brohoved til Balkan og havde fra 1' Verdenskrig et militært korps stående her. Grækenland ønskede at realisere det gamle ønske om at få Korça - som dog foreløbig var besat af franskmændene - og Gjirokastra. Foruden de italienske og græske interesser var der Montenegro som fortsat krævede rum i det nordlige - inkl. Shkodra - og Serbien som ville have sin del af det nordlige.

Perioden efter 1' Verdenskrig var politisk vanskelig for albanerne. De var ikke enige om hvad der skulle ske - for der var stærke politiske kræfter som holdt hinanden i skak i adskillige år, og der var betydelig uro, fx nåede man i december '21 at have 4 forskellige regeringer. Men en national kongres i Lushnja i januar '20 havde dog skabt grundlag for at der overhovedet kunne dannes en regering og for at Albanien kunne blive medlem af Folkeforbundet.

Græske og italienske krav

Men foruden de indre modsætninger var der et betydeligt pres fra de omliggende lande: Grækenland og Italien havde begge territoriale krav på Albanien - og var endda nået til

En albansk regering som blev ledet af Turhan Pasha Permet¹¹² blev væltet fordi den efter mange drøftelser og betydeligt pres havde accepteret at Albanien skulle underlægges italienerne.

De franske tropper trak sig ud i begyndelsen af '20, mens det tog noget længere med italienerne i Vlora. Italien ønskede at fastholde magten hér, men blev tvunget af bevæbnede albanere til at opgive på trods af at man havde tilkaldt forstærkning fra Italien.

En af dem der stadig forsøgte at trække i trådene og skaffe sig indflydelse - muligvis fortsat i alliance med Serbien - var klanlederen¹¹³ Esad Pasha Toptani, som imidlertid blev sat ud af spillet ved et attentat der blev begået af studenten Avni Rustemi, mens Toptani var i Paris i juni måned¹¹⁴.

Ahmet Zogu

En anden betydelig klanleder var den ret unge Ahmet Zogolli - bedst kendt som Ahmet Zogu - der kom fra Mati-området nordøst for Tirana, og som havde betydelig militær støtte "hjemmefra". Han havde deltaget i de politiske manøvrer gennem alle årene siden 1' Verdenskrig, blev indenrigsminister i '20 - og skaffede sig med udgangspunkt i denne position større og større indflydelse. Han var af den opfattelse at man måtte komme overens med Jugoslavien om Kosova-problemet og fratog parlamentsmedlemmerne fra Kosova deres pladser i det albanske parlament¹¹⁵.

Dette var med til at forøge den politiske spænding og førte til opløsning

112 Turhan Pasha Permet havde tidligere - som flere andre albanere - været fremstående osmannisk embedsmand.

113 Ofte kaldtes en klanleder for en *bajraktar* - der oprindelig betyder en *fanebærer*. Ordet er formentlig tyrkisk.

114 Rustemi blev stillet for en fransk domstol, men ikke straffet.

115 Ifølge Peter Dalhoff-Nielsen's *Apartheid i Europa. Undertrykkelse og frihedskamp i Kosova* (se *Henvisninger*), s. 44, gik Ahmet Zogu langt videre end dette, idet han i forståelse med serberne "arresterede og snigmyrdede Kosova-albanske ledere". Peter Dalhoff skriver også at Ahmet Zogu kom til magten "i spidsen for en hær af albanske lejesoldater, russere fra den landflygtige general Wrangels tropper og jugoslaviske officerer. Den jugoslaviske stat og Anglo-Persian Petroleum betalte regningen og forventede naturligvis at indkassere dividenderne".

af parlamentet, væbnet opstand (som mislykkedes) og stigende koncentration af den politiske magt på Ahmet Zogu - som kunne gribe posten som statsminister i '22.

Der var en vis balance mellem de to politiske hovedstyrker der havde dannet sig. På den ene side Ahmet Zogu som samlede godsejerne og mange af dem der ønskede at videreføre forholdene fra den osmanniske periode - på den anden side en forenet opposition af intellektuelle og af handelsfolk der så en interesse i at landet blev moderniseret i vestlig forstand - og endelig var der et antal uafhængige. I slutningen af '22 vandt Ahmet Zogu's "fløj" 40 pladser, hans opposition fik 35 - mens forskellige uafhængige fik 20, dvs 42 % mod 37 og 21.

Den albanske position og økonomi var uhyggelig svag og Ahmet Zogu besluttede sig på den baggrund for at støtte sig på Italien - for han kunne næppe se andre realistiske muligheder for at kombinere en økonomisk udvikling med en politisk uafhængighed - og dette førte til en handelsaftale i begyndelsen af '24 og til en stigende kobling mellem Albanien og Italien - så at sige i et *patron-klient*-forhold, der blev tættere og tættere eller mere og mere tvingende.

Den spændte politiske situation eskalerede kraftigt i foråret '24, hvor Ahmet Zogu blev udsat for et attentatforsøg - som dog mislykkedes - og måtte opgive regeringsmagten fordi den politiske balance tippede en smule - vist nok som følge af forskellige økonomiske uregelmæssigheder.

Kort efter blev én af oppositionslederne - Avni Rustemi (ham der tidligere havde dræbt Esad Pasha Toptani) - dræbt, muligvis af Ahmet Zogu's folk, selv om dette næppe er helt sikkert, og dette var en voldsom anledning til at der udbrød væbnet oprør - under ledelse af Bajram Curri - og til at der blev indsat en ny regering.

Fan Noli-regeringen. Ahmet Zogu's sejr

Denne nye regering blev ledet af Fan Noli¹¹⁶, men den holdt kun frem til december, for den var heller ikke stærk nok. Selv om den havde 12.000 bevæbnede folk bag sig og sikkert også en vis folkelig støtte pga. et demokratiseringsprogram og fordi den ville gennemføre landbrugsreformer, så faldt den sammen fordi der i Albanien var stærke kræfter imod, og fordi det var lykkedes Ahmet Zogu at samle to mindre hære af albanere, jugoslaver og forskellige lejetropper¹¹⁷ der nu invaderede Albanien både fra nord og fra syd og som var betydeligt stærkere end regeringshæren.

100 lek pengeseddel med billede af Fan Noli. Udgivet 1996.

Efter forskellige manøvreringer bragte Ahmet Zogu sig på plads som præsident fra '25.

116 Fan Noli (1882-1965). Uddannet i USA. Politisk aktiv i Albanien i tiden efter 1' Verdenskrig. Parlamentsmedlem og ledende i oppositionen mod Ahmet Zogu. Emigrerede til USA i begyndelsen af '30-erne. Omfattende skribentvirksomhed. Oversatte bl.a. klassiske værker til albansk og udgav en biografi over Skanderbeg. I USA blev Noli biskop for den albanske græsk-ortodokse kirke dér.

117 Ifølge Pollo & Puto s. 196 (jf *Henvisninger*) var disse hære væsentligst finansieret af engelsk-amerikanske olieselskaber. På et senere tidspunkt fik flere udenlandske - også italienske - olieselskaber koncessioner i Albanien.

Italiensk engagement

Ahmet Zogu havde ganske vist generobret magten med støtte fra Jugoslavien, men han valgte - når det drejede sig om den økonomiske udvikling - igen at støtte sig på Italien hvor Benito Mussolini var kommet til magten i '22. Dette var til temmelig stor irritation for jugoslaverne som ikke gerne så at italienerne fik fodfæste på dén side af Adriaterhavet - og då de fik det, gik jugoslaverne derfor i alliance med franskmændene for at have et rygstød i eventuelle konflikter med et land som man var særdeles urolig over for.

Italienerne etablerede et udviklingsselskab i Albanien og en nationalbank og brugte alle midler - inkl. bestikkelse og politisk pression - til i de følgende år at opnå hvad de ønskede: Kontrol over udviklingen så der kunne blive plads til italiensk immigration og i det hele til en videreudvikling af de italienske drømme om et imperium¹¹⁸.

I slutningen af 20'erne var **befolkningsfordelingen** således:

	Muslimer	Romersk katolske	Græsk katolske	I alt
Nord	160.600	85.100	2.700	248.400
Central	254.900	3.900	36.300	295.100
Syd	169.200	-	119.200	288.400
I alt	584.700	89.000	158.200	831.900

Man havde en statsgæld der var 2½ gange de årlige statsindtægter. Importen (forskellige produkter fra landbrug og skovbrug) var dobbelt så stor som eksporten (tekstiler, benzin og biler) og der var ingen jernbane.

118 Italienerne forsøgte sig flere steder, fx med et kraftigt engagement i Libyen som allerede var begyndt i '11 - og med besættelsen af Etiopien (dengang kaldt Abessinien) i '35. Italienerne havde "interesseret" sig for Etiopien allerede i slutningen af 1800-tallet, men blev kastet ud af etiopierne. De kontrollerede imidlertid fortsat nogle af de omliggende områder: Eritrea og en del af Somaliland. Det var dengang da langt størstedelen af Afrika var ejet af europæiske magter: Belgien, England, Frankrig, Portugal, Spanien og Tyskland, og den italienske imperialisme dér - og på Balkan - var udtryk for at man ville måle sig med de andre europæiske magter - og at man ville have økonomiske og politiske fordele der svarede til disse landes.

Store områder var øde - og landbruget var ikke særlig intensivt. Der var mange skove med eg, kastanje, bøg og fyr.

Skolevæsenet var under opbygning, men der var kun omkring 24.000 elever. Der var to gymnasier og et lærerseminarium og i øvrigt en amerikansk teknisk skole.

September '28 gennemførte Ahmet Zogu en snild manøvre der afskaffede republikken og indførte kongedømmet - med ham selv som konge; først som Skanderbeg 3', men da det gav for meget postyr som Zog 1'. Den formelle magt var ganske vist nu koncentreret på Kong Zog, men den støttede sig på låntagning i Italien og på en økonomisk magt, som italienerne sad tungere og tungere på. Kong Zog's formål med magtkoncentrationen var givetvis at det skulle støtte udviklingen af Albanien til en mere moderne stat og til at sikre en relativ økonomisk og politisk selvstændighed, men muligvis også at øge hans pondus ift italienerne.

I denne periode skete der en vis opbygning, både på det økonomiske plan og på det kulturelle - og der blev etableret et egentligt skolevæsen, men nok så væsentligt var, at det lykkedes kongen at slå igennem som statsmagt i de fjernere og mere afsides dele af Albanien. Det var ikke lykkedes tidligere, heller ikke i den osmanniske periode. Landbruget udviklede sig ikke særligt - givetvis fordi strukturen fortsat var bestemt af godsejerne - og det var nødvendigt at importere brødkorn for at kunne føde befolkningen.

Kong Zog var udmærket klar over de vanskeligheder der var i konstruktionen og forsøgte at manøvrere sig ud af dem ved at forhandle til anden side end den italienske, bl.a. til den franske - og også ved at være mere imødekomende internt - men i det lange løb blev resultatet alligevel at Albanien blev knyttet endnu tættere til Italien, som fortsat benyttede alle diplomatiske, økonomiske og endda også militære midler for at presse Kong Zog.

Jugoslavisk sondering hos Mussolini

I '31-'32 overvejede den jugoslaviske konge Aleksandar 1'¹¹⁹ situationen nøjere. Jugoslavien var i alliance med Frankrig, men der var bundet mange ressourcer i oprustning og i at holde de italienske interesser

119 Jugoslavisk konge fra '21 til '34. Diktator fra '29.

stangen på Balkan - især i Albanien.

Kvinde fra Shkodra. Billedet er formentlig fra omkring 1930 og taget af Kolë Idromenu der var maler, arkitekt og designer. Han arbejdede bl.a. i jern og træ.

Kong Aleksandar opfattede italienerne som en alvorlig sikkerhedsmæssig trussel og ønskede - muligvis i forståelse med franskmændene - at italienerne skulle begrænse deres engagement i Albanien, især den militære del af det, og han forsøgte derfor at arrangere et møde med Mussolini og at indgå en aftale, der også omhandlede økonomiske spørgsmål.

Et springende punkt var spørgsmålet om Albaniens uafhængighed¹²⁰. Mussolini talte meget om den - men i betydningen at Albanien skulle opfattes som italiensk interessesfære og at italienerne altid skulle have en fortrinsstilling dér og at alle andre skulle holde sig væk.

Aleksandar ville acceptere de økonomiske aspekter af den aktuelle tingenes tilstand, men han ville ikke

acceptere en *permanent* italiensk fortrinsstilling - og han ønskede frem for alt at det militære engagement skulle begrænses betydeligt.

Der blev ikke noget af Aleksandar's sonderinger - tværtimod, og han mistænkte italienerne for at stå bag uroligheder i Jugoslavien.

120 i den samme periode skete der en kraftig undertrykkelse af albanerne i Kosova og et forsøg på at "serbisere" området; Kosova hørte også dengang til Serbien. Der var en del fremstående serbere der ønskede at man kunne skille sig af med albanerne - fx ved at sende dem til Lilleasien.

I øvrigt var store folkeflytninger ikke helt ukendte, for efter krigen mellem Grækenland og Tyrkiet i '22 blev ca. 2 mio. grækere flyttet fra Anatolien og den europæiske del af Tyrkiet, mens ca. 1 mio. tyrker blev flyttet den anden vej.

I '34 blev Aleksandar - sammen med den franske udenrigsminister tilmed myrdet i Frankrig - af en makedonsk nationalist¹²¹.

Mussolini spillede givetvis på de nationale modsætninger i Jugoslavien mellem kroaterne og serberne og var ikke for alvor interesseret i at samarbejde med Aleksandar, der på sin side forsøgte at undertrykke de nationale modsætninger og som - hvis han fik held til det - kunne optræde med større styrke på Balkan og dermed være en trussel mod de italienske interesser dér.

Nogle år efter - i marts '37 - blev der indgået en ikke-angrebsaftale mellem Jugoslavien og Italien - formentlig fordi det nu passede bedre i italienernes kram.

Italiensk magtovertagelse

Gennem '38 og begyndelsen af '39 blev presset øget betydeligt på Albanien og kong Zog - og 7.4.1939, kort efter den tyske besættelse af Tjekkoslaviet, besatte italienerne Albanien og satte Kong Zog på porten, for italienerne ønskede en egentlig magtovertagelse. Det lykkedes dem hurtigt at indsætte en ny regering under ledelse af Shefqet Verlaci som allerede tidligere havde været statsminister, nemlig da Kong Zog i '24 var flygtet til Jugoslavien.

Der var en vis modstand mod besættelsen og også store demonstrationer - men hæren som i forvejen samarbejdede med italienerne lod sig hurtigt indrullere i den italienske hær.

121 Dette afsnit bygger på appendix IV til John F. Montgomery's *Hungary - The Unwilling Satellite*, oprindelig udgivet '47, genudgivet i '93 af *Vista Books*. Hele bogen kan download'es fra adressen www.net.hu/corvinus/montgo. Montgomery var ledende amerikansk diplomat i Ungarn i perioden fra '33 til '41.

Montgomery oplyser at kilden til appendix'et var en italiensk forretningsmand der blev brugt som mellemmand mellem kongen og Mussolini.

Om attentatet på Aleksandar skriver han at det blev udført af den kroatisk Ustaša-bevægelse under ledelse af Ante Pavelic, der samarbejdede med Mussolini. Pavelic opholdt sig hos fascisterne i Italien efter etableringen af Aleksandar's diktatur i '29. Bevægelsen havde træningslejre i Italien og Ungarn.

Ante Pavelic blev senere statsminister i den tysk-orienterede kroatisk regering fra '41 til '44. Han døde i eksil i Spanien i '59.

2' Verdenskrig

Italiensk angreb på Grækenland

Mussolini's ambitioner på Balkan gik langt videre end til at underlægge sig Albanien - og i oktober '40 angreb han Grækenland fra sine positioner i Albanien. Men uanset de militære erfaringer fra Etiopien, Libyen og Albanien gik det aldeles galt - og dét der skulle have været næste spring til et italiensk imperium blev i stedet begyndelsen til sammenbruddet. I løbet af kort tid lykkedes det grækerne at slå angrebet tilbage og i stedet at besætte den sydlige del af Albanien. Dette medførte store strategiske problemer for Aksemagterne og fik tyskerne til at gå massivt ind i Grækenland og Jugoslavien i april '41 for at beskytte flankerne i forbindelse med det forestående angreb på Sovjetunionen (22.6.41). Efter en måneds tid fik de tyske tropper nedkæmpet såvel grækerne som jugoslaverne.

Modstandsbevægelsen opstår

I de næste år opstod der en stærk modstandsbevægelse i både Jugoslavien, Albanien og Grækenland - og i alle tre lande såvel en borgerlig som en kommunistisk. i Albanien enedes man at etablere et nationalt samarbejde i form af en *befrielsesfront* - på dét tidspunkt bl.a. med deltagelse af nogle af kong Zog's tilhængere. Fronten blev officielt etableret i september '42 på en konference i Peza, der var befriet område. Der var dog en del som holdt sig dog uden for befrielsesfronten og som et par måneder efter dannede en anden organisation - *Balli Kombëtar*¹²² - der var mere "borgerligt" orienteret.

Kosova-spørgsmålet

I august '43 forsøgte man ved et møde i Mukje om det var muligt at forene kræfterne, men det mislykkedes - delvis fordi kommunisterne ikke havde tilstrækkelig tiltro til de "borgerlige", men i høj grad fordi de "borgerlige" ønskede at Kosova skulle være selvstændig efter krigen -

¹²² Betyder *Den Nationale Front*.

hvilket var i modstrid med den politik som de jugoslaviske og de albanske kommunister var enige om at føre.¹²³

Omkring årsskiftet '43/'44 var der en *kommunistisk* kongres i Bujani¹²⁴ som diskuterede Kosova-spørgsmålet og som konkluderede at Kosova efter krigen måtte overgå til Albanien. Dette var selv sagt også i modstrid med jugoslavernes interesser - og Tito anstrengte sig for og lykkedes også med at få afværget kravene.

I '45 indgik albanerne og jugoslaverne en aftale om at Kosova skulle forblive som en del af Jugoslavien, men når Enver Hoxha accepterede dette skyldtes det muligvis at man satsede på at etablere en føderation mellem Bulgarien, Jugoslavien og Albanien. Med en sådan føderation ville selve spørgsmålet om Kosova's tilknytning ikke være så vigtigt, men *det* var derimod en massiv økonomisk støtte fra Jugoslavien som man havde fået stillet i udsigt.

Balli Kombëtar. Befrielsesfronten

Nok var *Balli Kombëtar* en modstandsorganisation, men den kunne dog enes med italienerne om at holde våbenhvile, og fronten endte med at samarbejde med tyskerne - ikke for at styrke tyskerne, men for at undgå en kommunistisk magtovertagelse.

Partisanhæren var stærkt præget af kommunisterne, men der var også en del medlemmer som ikke var kommunister eller ikke var det til at begynde med - fx den øverstkommanderende Spiru Moisiu, som dog blev partimedlem i '43¹²⁵. Nogle af de personer som fik de højste poster og den største magt i efterkrigstiden skabte og befæstede deres positioner under befrielseskrigen. Det gælder partilederen Enver Hoxha og den mangeårige statsminister Mehmet Shehu. Hoxha var først politisk kommissær for befrielseshæren, men endte med at blive chef for den, mens Shehu begyndte med at være leder af partisanbevægelsen i Korça-området.

123 Jf Sir Reginald Hibbert's notat i Miranda Vickers & James Pettifer's *Albania. From Anarchy to a Balkan Identity*, s. 292 (jf *Henvisninger*).

124 En landsby der ligger tæt på byen Bajram Curri.

125 Spiru Moisiu (1900-1980). Øverstkommanderende i '43.

Der var engelske forbindelsesofficerer i både Albanien og Jugoslavien "på begge sider", for selv om man blev klar over at det var de kommunistisk ledede hære der var de mest effektive, ville man dog gerne støtte anti-kommunistiske kræfter så længe som der var ræson i dét.¹²⁶

Kampe gennem '43 og '44. Befrielsen

Efter det italienske sammenbrud i '43 rykkede tyskerne ind for at undgå at Albanien og Kosova skulle blive brugt som udgangspunkt for angreb i flanken. Det passede fint ind i den tyske strategi om Kosova kunne renses for serbere, og der udviklede sig et vist samarbejde mellem tyskerne og *nogle* Kosova-albanere herom.

Tyskerne trykkede i vinteren '43 - '44 partisanerne en del tilbage, hvad der tvang dem til at benytte en guerillastrategi, der betød at de ikke involverede sig i egentlige slag, men i stedet benyttede sig af nålestiksmetoden ved at gennemføre en række småangreb. Ud på foråret havde partisanerne generobret de tabte områder, og i maj '44 dannede man så en regering¹²⁷ ved en kongres i Përmet hvor Enver Hoxha blev valgt som militær leder (og senere på året også som politisk leder). Ved samme lejlighed forbød man kong Zog at vende tilbage.

Den tyske hær og dens hjælpetropper blev trykket alvorligt tilbage i løbet af sommeren og efteråret '44, og man besluttede derfor at trække sig ud af Jugoslavien, Grækenland og Albanien, og 28.11.1944 kunne partisanerne rykke ind i Tirana og erklære Albanien for befriet.

126 En lille antydning findes i Sir Reginald Hibbert's notat i Miranda Vickers & James Pettifer's *Albania. From Anarchy to a Balkan Identity*, s. 293-294 (jf *Henvisninger*).

Peter Dalhoff-Nielsen citerer i *Apartheid i Europa. Undertrykkelse og frihedskamp i Europa*, s. 57 ff. Michael Lee som var engelsk forbindelsesofficerer. Han beretter om et møde med partisaner i Kosova der tilsluttede sig kong Zog og som var stærkt anti-kommunistiske (jf *Henvisninger*).

127 Formelt var det først i oktober man opfattede sig selv som en egtl. regering.

Kosova's befrielse

Der var imidlertid problemer i Kosova, og der blev derfor - efter Tito's anmodning - overført et par albanske partisanafdelinger for at "rense" området for fjendtlige tropper og kollaboratører af forskellig art. Når jugoslaverne ikke løste problemet selv var det selvfølgelig fordi der ikke var partisaner nok i Kosova, men også fordi man fandt det mere fremmede for processen hvis opgaven blev løst af albanere.¹²⁸ En serbisk løsning kunne blive meget problematisk. Da kommunisterne stod temmelig svagt i Kosova og da man ikke havde tillid til befolkningen valgte man at etablere et militærstyre i stedet for et civilt styre i februar '45.

Skismaet i '48

Den kommunistisk dominerede partisanbevægelse i Albanien havde ikke alene skaffet sig militær, men også politisk kontrol over landet og man kunne derfor i de næste år - nogenlunde uanfægtet - tage en række initiativer der skulle sikre at landet for alvor blev kommunistisk¹²⁹. Dette var helt i modsætning til forholdene i Grækenland hvor borgerkrigen rasede fra '46 til '49 mellem de "borgerlige" og kommunisterne, og hvor kommunisterne i øvrigt blev svækket af at der opstod et brud mellem Jugoslavien (hvor de græske kommunister havde baser) og Stalin's Sovjetunionen.

Enver Hoxha og de albanske kommunister meldte sig meget hurtigt på Stalin's side mod Tito, hvad der var flere grunde til. På overfladen drejede det sig om ideologiske spørgsmål, men i realiteten drejede konflikten sig om *hvem* der skulle styre udviklingen i Østblokken, eller rettere om Sovjetunionens ret til og muligheder for at blande sig i satellitstaternes udvikling.

128 "Tito fortalte mig [1955?], at albanerne havde ydet god hjælp mod de italienske fascister. Tito sagde også, at de havde sendt [Svetozar] Vukmanovic-Tempo og at han nærmest ene mand havde organiseret arbejderpartiet i Albanien". Jf Nikita Khrusjtjov: *Uofficielle erindringer*, Munksgaard, Kbhvn. 1991, s. 135. Svetozar Vukmanovic-Tempo var montenegriner og én af Tito's nærmeste.

129 Fra '48 hed det albanske kommunistparti egentlig *Arbejdets Parti*. Jeg har af nemheds grunde foretrukket at bruge betegnelserne *Kommunistpartiet* og *Kommunisterne* også i de følgende afsnit.

Tito ønskede en selvstændig udvikling i Jugoslavien, akkurat som Enver Hoxha arbejdede for en selvstændig udvikling i Albanien - mens Stalin ville have en overordnet kontrol over udviklingen på Balkan.

Umiddelbart skulle man tro at albanerne ville vælge at stå sammen med jugoslaverne - hvad de havde gjort frem til bruddet - men Enver Hoxha var blevet stærkt bekymret for at blive domineret af Tito, lige som Tito var blevet bekymret for at blive domineret af Stalin.

Om Enver Hoxha i denne forbindelse har gjort sig nogle tanker om hvad der ville ske med Kosova ved jeg ikke, men det er muligt at han har troet at Tito ville "falde" som følge af det betydelige pres som Stalin og de andre omliggende lande udøvede - og som følge af det voldsomme interne pres der ville opstå i forlængelse af den ydre kritik. Måske har han i forlængelse af dét regnet med at Kosova kunne falde til Albanien. Hvis dét var tilfældet var det en fejkalkule.

Paradigmeskifte

2' Verdenskrig medførte - set under ét og under albansk synsvinkel - at der blev skiftet økonomisk-politisk paradigme.

Det var selv sagt ikke albanerne der startede 2' Verdenskrig, men de kom i en ganske anden position som følge af den - som følge af hvad der generelt skete mellem stormagterne, som følge af det italienske og det tyske sammenbrud og som følge af etableringen af de to nye magtkoncentrationer: Den kommunistiske og den vestlige, for selv om Sovjetunionen fik stigende international betydning op gennem '30erne, var det først med 2' Verdenskrig at Sovjetunionen og den kommunistiske verden kom til at betyde noget virkeligt alvorligt i storpolitikken.

Men selv om en række grundlæggende sociale strukturer blev ændret i Albanien på afgørende vis var der også strukturer der fortsatte: Behovet for at have en "storebror" eller en patron som det ene - og etableringen af et absolutistisk styre som det andet.

Niccolò Machiavelli

Niccolò Machiavelli¹³⁰ fra Firenze er berømt og måske også berygtet for sin bog om *Fyrsten* fra begyndelsen af 1500-tallet¹³¹. *Fyrsten* handler om hvad der er klogt at gøre for at erobre og fastholde statsmagten, og den samler en række politiske *erfaringer* fra Antikken og frem til Renæssancen.

Machiavelli er meget bevidst om at forholdene er forskellige fra sted til sted og over tid - og gør flere gange opmærksom herpå når han generaliserer. Det er også hér man finder det *moderne* eller *aktuelle* i bogen. Man skal ikke - eller kan ikke - gøre *akkurat* som han siger, for tiderne er skiftet, men man skal tage udgangspunkt i det virkelige liv og ikke i forestillinger om hvordan ting *burde* være¹³². Man kan have mange idéer om hvad man gerne vil opnå, men man må tage udgangspunkt i realiteterne hvis man vil opnå noget af dét man vil.

Machiavelli viser at det kan være nødvendigt at skifte politik for at bevare hovedsigtet (hvad det end måtte være). Den samme politiske metode kan ikke bruges altid¹³³. En politik kan være hensigtsmæssig til at begynde med (fx for at overvinde lovløshed, røveri og indbyrdes strid) og en anden må vælges til at fortsætte med (fx for positivt at opbygge et samfunds økonomi osv.). At et politikskifte kan indebære at man skal skille sig af med dén embedsmand eller guvernør der var velegnet i første fase, fx ved at henrette ham, betyder mindre. Machiavelli bruger som eksempel Cesare Borgia og fortæller om hvordan *han* bar sig ad da han skulle have styr på Romagnaen i den sydstlige del af Po-sletten.¹³⁴

130 1469-1527.

131 Jeg har brugt en udgave fra Borgen's forlag, Kbhvn. 1962.

132 Jf 15' kapitel.

133 Jf 25' kapitel.

134 Jf 7' kapitel.

Machiavelli var opmærksom på Det Osmanniske Rige's særlige styrke: Hele det tyrkiske monarki blev styret af én herre, de andre var trælle. Han - sultanen - delte sit rige i sandjakker, hvortil han udsendte forskellige guvernører, som han ombyttede efter behag¹³⁵. Når dette ikke kunne lykkes var det ensbetydende med at styret havde alvorlige problemer - lokalt eller mere generelt.

Skæbnen

Man kan som sagt ikke bruge *historien* eller *Fyrsten* som en kokebog der kan vise præcis hvad man skal gøre. Tværtimod gør Machiavelli en del ud af at der altid er noget "ekstra" - som kan kalder *skæbnen*, og som kan ændre afgørende på situationen og ødelægge ens planlægning. Ikke desto mindre er det hans råd at man skal være så godt forberedt som muligt. En god forberedelse er det bedste middel til at hamle op med skæbnen - man skal ikke sætte sig ned og blot afvente tingenes gang ud fra dén betragtning at alt i den sidste ende beror på ens skæbne, for sådan er det ikke - der er omkring 50% mulighed for at gribe ind med sin frie vilje.

*"Jeg vil sammenligne skæbnens magt med en rivende strøm, som rasende oversvømmer sletterne, river træer og huse omkuld, tager jord fra et sted for at lejre det et nyt sted: enhver flygter for den, alle viger for dens voldsomme kraft uden at kunne yde modstand. Men strømmens vildskab hindrer ikke mennesket i at træffe forholdsregler i rolige tider ved at bygge diger og volde, eller at lede de stigende vandmasser igennem en kanal for at gøre deres kraft mindre vild og ødelæggende. På samme måde er det med skæbnens magt: også den viser sin kraft der, hvor der ikke findes organiserede kræfter til forsvar, og skæbnens bølger angriber dér, hvor de er sikre på ikke at kunne finde hæmmende diger og volde."*¹³⁶

135 Jf 4' kapitel.

136 Jf 25' kapitel.

Integration frem for besættelse

En anden af Machiavelli's iagttagelser var at det ville være en økonomisk og militær katastrofe hvis man vedblivende skulle kontrollere et erobret land med en stor hær - i stedet skulle man kolonisere det og integrere det. Han viser hvordan Romerne i det græske område, altså i "udlandet", manøvrerede ved at støtte de svage (uden ligefrem at gøre dem stærke), svække de stærke og undgå al indflydelse udefra¹³⁷.

Så længe Mussolini fulgte denne devise gik det heldigt for ham - men da han strakte sine "evner" for vidt ved at invadere Grækenland - begyndte det hele at falde sammen. Havde han handlet anderledes kunne fascisterne måske have siddet ved magten så længe som Salazar i Portugal og Franco i Spanien?

Machiavellisme?

Undertiden mener man med *machiavellisme* at man handler for at erobre eller for at sikre magten - at man ønsker magten for magtens egen skyld - men det er formentlig en forfladigelse.

Nu handler *Fyrsten* i høj grad om at erobre magten og at fastholde den, men det er ikke nødvendigvis det samme som at det er *formålet* med det hele (se nærmere s. 118).

Machiavelli var udmærket klar over at lovene skal være gode og at økonomien skal være i orden - at der skal ske en produktion og at "det" med andre ord ikke drejer sig om at have rå magt, men det er på den anden side ikke *hans* anliggende at skrive om hvordan man skal styre det økonomiske liv osv. Han skriver dog at man skal vise økonomisk mådehold.¹³⁸

Et af eksemplerne handler om de selvstændige tyske byer, og her skriver Machiavelli - vist nok temmelig fornøjet:

"De tyske byer har en udstrakt frihed, har kun lidt opland, lyder kejseren, når de har lyst og frygter hverken ham eller nogen anden

¹³⁷ Jf 3' kapitel.

¹³⁸ Jf 16' kapitel.

*magthaver i deres naboskab, da deres fæstningsanlæg er så stærke, at deres erobring må anses for vanskelig og langvarig. Alle har velanlagte mure, grave og rigeligt skyts. i de offentlige magasiner er der altid mad, drikke og brænde for et år. Desuden har de, for at kunne ernære almuen uden tab for det offentlige, arbejdsmuligheder for et år i de erhverv, der er byens styrke og liv, og af hvilke folket ernærer sig. De holder de militære øvelser i høj ære [...]"*¹³⁹

Det er let at se at teksten handler om *hvordan* man kan bære sig ad med at sikre sig - men nedenunder fornemmer jeg at der ligger en dyb respekt for økonomien og for dem der får arrangeret tingene på en så velordnet måde som de frie byer gør.

Fyrstens opgaver

Der er steder i *Fyrsten* der pointerer et synspunkt så meget at det bliver svært at læse i forhold til andre formuleringer. Således siges i 14' kapitel at en fyrste ikke må have andet mål, ikke nogen anden tanke, ikke interessere sig for andre ting end krigen, dens regler og forudsætninger.

Jeg tror stedet skal forstås således at der er tale om en nødvendig forudsætning, men ikke om en tilstrækkelig forudsætning for at virke som fyrste. Hvis ikke fyrsten kan etablere den fornødne militære sikkerhed kan resten være lige meget. Men det er også muligt at Machiavelli også tænker ud fra en idé om en nødvendig *arbejdsdeling*. Bønderne skal dyrke jorden, håndværkerne producere forskellige varer, soldaterne passe deres metiér - og fyrsten sin: Være den overordnede leder der udstikker gode love og etablerer den nødvendige sikkerhed med en stærk hær¹⁴⁰.

Brug af leje- og hjælpetropper

Machiavelli's analyse af brugen af leje- og hjælpetropper i Italien kan have en vis interesse i forhold til Balkan-historien.

139 Jf 10' kapitel.

140 Jf 12' kapitel.

Det kan som allerede nævnt (jf s. 36) gå meget galt når man bruger hjælpetropper. Den græske, byzantinske, kejser søgte hjælp og tilkaldte osmannerne - hvad der gav dem anledning til at slå sig ned på Gallipoli og derved opnå fodfæste i Vesteuropa.

Om lejetropper skriver han, at *“den der støtter sig på lejede tropper, vil aldrig leve længe og aldrig være tryk. De er splidagtige, magtbegærlige, uden tugt, upålidelige, tapre mod venner og fejge mod fjender, der er uden gudsfrygt og uden tro mod mennesker. Undergangen udebliver kun så længe, som der intet angreb kommer, i fredstid bliver landet plyndret af dem, - i krigstid af fjenden.”*¹⁴¹

Den omfattende brug af lejetropper var - efter Machiavelli's mening - en meget væsentlig grund, måske endda den væsentligste, til Italiens forfald - og grunden til at den franske konge (Karl 8') så let som ingenting kunne erobre store dele af Italien.

Condottiere - leder af en afdeling lejesoldater - tegnet af én af Machiavelli's samtidige: Leonardo da Vinci (1452-1519).

Man må derfor helst bruge egne og pålidelige tropper. Er dét ikke muligt i det nødvendige omfang må man bruge lejetropper. Til sidst hjælpetropper - men de er også de mest farlige for én selv.

Den osmanniske sultan gjorde ikke helt sådan som man havde båret sig ad i Italien, men han kom alligevel galt afsted - det var langt senere end Machiavelli, men på en måde som var forudset af ham.

På et tidligt tidspunkt oprettede sultanen en særlig, personlig hærstyrke som var professionel, men som ikke kunne tilbyde deres tjeneste til andre. Det var de tidligere omtalte janitsjarer - der oprindeligt var en

141 Jf 12' kapitel.

særdeles effektiv, meget hurtig og manøvredygtig hær af bue- og senere musketskytter, i øvrigt den første faste hær i Europa - senere en privilegeret gruppe i det osmanniske samfund som var mere interesseret i at pleje egne interesser end i at kæmpe for sultanen. Ligesom embedsmændene var janitsjarerne slaver hos sultanen og de var rekrutteret fra hele riget - først som krigsfanger, senere ved brug af devshirmë-princippet. Mange af dem var albanere. Janitsjarerne tilhørte religiøst bektashi-sekten, der også har haft betydning i Albanien¹⁴².

Efter en del kontroverser mellem sultanen og janitsjarerne og efter at sultanen havde forsøgt at "trække tænderne ud på dem" - og efter at de havde gjort oprør - opløste han korpset i 1826.

Sultanerne brugte ofte hjælpetropper - eller vasaltropper. Undertiden til stor gavn - måske var de endda uundværlige - undertiden var nytten mere tvivlsom. Der er tydelige eksempler på begge dele.

Machiavelli's projekt

Ét sted er særlig nemt at misforstå. Han skriver: *"Et menneske, der kun vil det gode, må gå under blandt de mange, der ikke er gode. Derfor må en fyrste, der vil bevare sin magt, være i stand til ikke at være god, og at anvende det gode eller det ikke gode, eftersom omstændighederne kræver det."*¹⁴³

Man kunne dog læse teksten dérhen at for at gøre dét gode man vil, må man af og til bruge mindre smukke, men effektive metoder. Man må spille et spil - og man må tage sine forholdsregler.

Noget af dét gode Machiavelli ønskede sig måtte blive gjort var at få befriet Italien fra barbarerne¹⁴⁴, for barbarerne var skyld i at Italien er dødssygt, at Lombardiet blev udplyndret, og at Napoli og Toscana blev udsuget. Der er *brug* for en fyrste der kan gøre noget ved alt dette - og hertil er det nødvendigt med en pålidelig og stærk hær.

142 Om denne sekt kan man læse en smule i Jørgen Bæk Simonsen: *Politikens Islam Leksikon*, Politikens Forlag, Kbhvn. 1994.

143 Jf 15' kapitel.

144 Jf 26' kapitel.

Ahmet Zogu og Machiavelli

Det værste man kan gøre ved Machiavelli (og en hvilken som helst anden forfatter) er at overføre ham 1:1 til andre forhold end dem han skrev om. Machiavelli levede i Renæssancen og skrev om forhold dér - selv om han brugte eksempler fra Antikken og frem, men han skrev ikke om forhold i det 20' eller 21' århundrede.

Ikke desto mindre har *Fyrsten* en betydning og en interesse ud over det almindelige - dels fordi den har været kendt og brugt - i det mindste af Mussolini, dels fordi den har en grundlæggende moderne forudsætning: Man skal tage udgangspunkt i realiteterne når man vil opnå et mål, og ikke kun i hvad man selv synes er rigtigt eller forkert.

Der er mange der har interesseret sig for Machiavelli og fortolket ham i forhold til ny tider¹⁴⁵ - på det seneste er det bl.a. diplomaten Lars Wissing, der har skrevet disputats om ham. Lars Wissing blev interviewet om sine Machiavelli-studier for nogle år siden i *Information*¹⁴⁶ og fremhævede her spillet mellem kynismen og illusionsdannelsen, men sagde også at magten har dét væsentlige *formål* at bevare sig selv. Sådan er der selvfølgelig *mange* magthavere der fungerer, men det ville ikke være en rammende beskrivelse af hverken Ahmet Zogu eller Benito Mussolini at hævde at de kun stræbte efter magten for magtens egen skyld. Der var meget *mere* på spil. Magten er en del af historien, men langt fra den hele - og der må altid (ifølge såvel Machiavelli som Wissing) en konkret analyse til når man vil vurdere de reelle politiske muligheder der måtte være.

Ahmet Zogu havde utvivlsomt et projekt og en politisk idé som lå langt ud over hans ønske om at have magten¹⁴⁷ og han forsøgte i høj grad at spille spillet - at manøvrere igennem for at bevare så stor en bevægelsesfrihed som muligt, men han kunne ikke hamle op med italienerne, fordi han - i sagens natur - ikke kunne have en så bred folkelig basis i Albanien at han kunne sætte sig op imod dem:

145 Det kan man fx få et udmærket indtryk af ved at læse artiklen om ham i *Salmonsens Konversationsleksikon*, 2. udgave, bd. XVI fra 1924.

146 Mere præcist 14.11.1986. Det var Karen Syberg og Peter Wivel der interviewede.

147 Derimod kunne det se ud som om hans søn, Leka Zogu, har en mere primitiv opfattelse af hvad albansk politik skal handle om.

Zogu's politik var dømt til undergang. Det var hans *skæbne* for nu at bruge et gammelt ord.

Lars Wissing påviser at der fra Machiavelli's tid er kommet et nyt moment ind - hensynet til "publikum". Man må formode at det er et hensyn som kan have varierende betydning efter de nærmere omstændigheder. Men for så vidt som "hensynet til publikum" spiller en rolle, er det ikke nok at have den "rigtige" politik, den skal også *formidles* så den bliver modtaget og accepteret af de rette.

Denne betragtning har givetvis en del for sig - og ganske særligt i dét man kalder de udviklede industrisamfund, hvor befolkningens økonomiske og politiske interesser udvikler sig på en lidt anden måde end i det gamle bondesamfund eller i det tidlige industrielle samfund.

Hvis det er let at se forbindelsen mellem de grundlæggende økonomiske vilkår man lever under og de politiske tilbud der gives, handler det dog næppe så meget om illusionsdannelse som om at tilgodese de basale økonomiske og politiske interesser.

For igen at bruge Ahmet Zogu som eksempel - så er der ingen grund til at tvivle på at han gerne brugte alle tricks for at holde sig ved magten og gennemføre dén politik han gik ind for, men han ville aldrig være i stand til at overbevise mere end ca. halvdelen af befolkningen om at det var hans politik der var den rigtige. Han måtte have militær magt for at sikre at hans politik kunne gennemføres.

Enver Hoxha: Først var der 10, så ...

Den albanske efterkrigshistorie udtrykker på en ejendommelig måde alle de omskiftelser som har fundet sted i den socialistiske eller kommunistiske verden¹⁴⁸, albanerne har på det nærmeste prøvet "det hele".

Den jugoslaviske fase 1944-48

Henimod slutningen af krigen var det en forholdsvis udbredt idé i den kommunistiske verden at Albanien skulle indgå som en selvstændig republik i det nye Jugoslavien - eller måske endda i en større Balkan-føderation der også skulle omfatte Bulgarien.

Hvor idéen havde sit udspring ved jeg ikke - formentlig stammede den fra Stalin. Nikita Khrusjtjov skrev senere at Stalin havde sendt et telegram til Tito herom og fortsætter:

"Albanerne vidste selvfølgelig intet om dette. Det er næsten sikkert, at det ikke engang var blevet luftet for dem. Stalin sagde engang i en lille kreds, at der skulle dannes en balkansk føderation af socialistiske lande. Jeg tror, han tænkte på Jugoslavien, Bulgarien og Albanien. Bygningen af et regeringspalads nær Beograd var vist nok allerede startet. Da jeg var i Beograd, så jeg begyndelsen til dette byggeri. Man kunne allerede se en del konstruktioner, men de blev senere opgivet."

149

Når de albanske kommunister tilsluttede sig denne idé kan der have været flere grunde. Man ville på denne måde kunne forene de etniske

148 Jeg skal ikke gå ind i en nærmere diskussion om hvor vidt der var tale om socialisme i én eller anden ideal forstand.

149 Nikita Khrusjtjov: *Uofficielle erindringer*, Munksgaard, Kbhvn. 1991, efter amerikansk udgave 1990 (oprindelig 1970) - s. 136. Det er svært at sige om erindringerne er helt autentiske og Nikita Khrusjtjov har selv taget afstand fra dem - men indholdet svarer meget godt til hvad der fremgår af andre kilder. Hvis der er tale om en konstruktion er den godt lavet.

Nikita Khrusjtjov (1894-1971) klejnsmed, senere partiarbejde og militær indsats under 2' Verdenskrig. Førstesekretær i Kommunistpartiet i '53, ministerpræsident '58. Foretog et gennemgribende opgør med Stalin's metoder på partikongresserne i '56 og '61. Afsat i '64.

albanere og dermed blive "større" end man ellers ville, for det var ikke realistisk at forestille sig at man i Serbien ville kunne acceptere en afgivelse af Kosova til Albanien. Men den vigtigste grund var formentlig at der dermed i højere grad ville blive mulighed for at finansiere og organisere en økonomisk og social udvikling i Albanien.

Straks efter krigen blev der taget en række økonomiske initiativer, og der er ikke tvivl om at jugoslaverne flyttede kapital til Albanien og lagde tingene til rette på en måde så at albanerne ville få en økonomisk fordel, mens jugoslaverne til gengæld ville opnå en politisk fordel.

Blandt de projekter der blev satset på - bl.a. i form af albansk-jugoslaviske fællesforetagender - var et par jernbanestrækninger (Albanien fik ikke jernbane før i '48), en sukkerfabrik i Korça, fabrikker til forarbejdning af landbrugsprodukter i Elbasan og Rrogozhina og en fiskekonservesfabrik i Vlora. Der blev også givet udstyr til en tekstilfabrik - og endelig blev der givet kreditter i størrelsesordenen 40-60 mia. \$.¹⁵⁰ Jugoslaverne har anslået at de i '47 finansierede knap 60% af det samlede albanske budget¹⁵¹, og EU har vurderet at den samlede støtte i denne fase beløb sig til ca. 33 mio. \$. Efter bruddet i '48 ophørte enhver handel mellem Albanien og Jugoslavien, men den blev genoptaget nogle år efter og udgjorde i '83 ca. 130 mio. \$.¹⁵²

En af de mest fremstående albanske ledere, Koçi Xoxe [udtales ca.: *Kosi Dods-je*]¹⁵³, gik ind for den jugoslaviske model - og havde (i det mindste på overfladen) støtte fra andre af lederne, bl.a. Enver Hoxha. Samtidig udbyggedes det økonomiske samarbejde, fx i form af fællesvirksomheder. En enkelt albansk leder - Nako Spiru - var betænkelig ved det stigende samarbejde og talte for en albansk selv-

150 Ifølge Vladimir Dedijer: *Slaget som Stalin tabte*, Gyldendal, Kbhvn. 1970, omkring s. 160. Dedijer's bog er givetvis - ligesom så mange andre bøger - skrevet med en særlig politisk hensigt, men der er næppe grund til at tvivle på de konkrete oplysninger.

151 Jf Rajco Djermanović: *Jugoslavien*, Det Danske Forlag, Albertslund 1965, s. 167.

152 De Europæiske Fællesskaber. Europa-Parlamentet. Mødedokumenter. 1985-86, 9.10.1985, serie A, dokument A2-114/85: Betænkning udarbejdet for udvalget om eksterne økonomiske forbindelser - om de økonomiske og handelsmæssige forbindelser mellem EØF og Albanien, s. 8.

153 Koçi Xoxe var oprindeligt blikkenslager - og ikke intellektuel som Hoxha og flere andre. Efter 2' Verdenskrig var han indenrigsminister og chef for sikkerhedspolitiet. Som indenrigsminister blev han efterfulgt af Mehmet Shehu.

stændighed, men da han følte sig helt isoleret begik han selvmord¹⁵⁴.

Nærmere overvejelser førte til at det ledende parti, Kommunistpartiet, gik ind for en selvstændig, omend mindre, albansk statsdannelse, fordi man ville få en for ydmyg rolle at spille i Jugoslavien - og trods alt var det ikke længe siden at man havde oplevet hvad det ville sige at være under tæt kommando af et andet land: Italien - fascistisk eller ej.

I stedet for at føre en åben diskussion om de forskellige muligheder afgjorde man spørgsmålet i kulissen og anklagede Koçi Xoxe for forræderi. I løbet af meget kort tid gennemførtes en proces; der afsagdes dødsdom - og Xoxe blev skudt. Det var ikke sidste gang man skilte sig fysisk af med én der stod for en "forkert" politik - og man må sige at der var i fuld overensstemmelse med praksis fra Sovjetunionen. Xoxe havde på sin side ikke været meget begejstret for Hoxha og havde forsøgt at trænge ham ud. Muligvis havde han gjort noget tilsvarende ved Hoxha, hvis han havde fået magten.

Opgør mellem forskellige opfattelser bliver på denne måde et *enten-eller* - alle bliver rubriceret enten som *venner* eller som *fjender* - og *fjenderne* må man om nødvendigt skille sig af med. Denne "opgørsteknik" blev også brugt i de følgende år. Der er *adskillige* tilfælde af at Enver Hoxha har foretaget et brutalt opgør med sine skiftende modstandere, sidst med sin nære allierede gennem *mange* år, statsminister Mehmet Shehu (se nedenfor).

Tilbage står sejrherrens udlægning af hvad der er sket, som oftest er en

154 Jf Milovan Djilas: *Samtaler med Stalin*, Fremad, Kbhvn. 1962, s. 110-111: "*Nako Spiru - en lille og svagelig mand med et fint intellekt - ledede på denne tid den albanske regerings økonomiske affærer, og han var den første, som protesterede mod Jugoslavien og krævede, at Albanien skulle have lov til at udvikle sig selvstændigt. Hans standpunkt gav anledning til en skarp reaktion, ikke blot i Jugoslavien, men også i den albanske centralkomité [...] Også Hoxha sluttede sig til kritikken mod Spiru, skønt hans indstilling til hovedproblemet i virkeligheden forblev uklar. Den stakkels Spiru, som fandt sig isoleret, anklaget for chauvinisme og sandsynligvis på vippen til at blive ekskluderet af partiet, begik selvmord. Hans død fik følger, som han aldrig havde kunnet tænke sig - en svækkelse af de albansk-jugoslaviske forbindelser.*"

Milovan Djilas (1911-'95) som stammede fra Montenegro var et særdeles fremtrædende medlem af den jugoslaviske ledelse. Han kom imidlertid uoverens med Tito omkring '54 - og var i perioder enten fængslet eller i husarrest. Han har skrevet flere betydningsfulde bøger, både analytiske bøger og erindringsbøger. Fx. *Den nye klasse* og *Det ufuldkomne samfund*.

Luftpostmærkat fra 1952 med præsident Roosevelt, premierminister Winston Churchill og Skanderbeg.

Roosevelt var amerikansk præsident fra '32 til sin død i '45, og Churchill var engelsk premierminister fra '40 til '45 og igen fra '51 til '55. Begge havde på forskellig måde stor betydning for udviklingen på Balkan: Begge som politiske ledere under 2' Verdenskrig, Churchill endvidere som politisk leder i efterkrigstiden. Både Roosevelt og Churchill deltog i drøftelserne med Stalin om opdelingen af Europa på Jalta-konferencen i februar 1945 (Jalta ligger på Krim). Drøftelserne fortsatte på Potsdam-konferencen i juli-august '45. Her deltog Truman i stedet for Roosevelt, der var død i foråret.

Tekst og billeder tyder på at mærkaten er udgivet af en eksilorganisation, evt en amerikansk. Men hvorfor så ren albansk tekst? Hvilken møntenhed er der tænkt på når der skrives 10 + 20?

Skulle der være en læser der kender til komiteen der stod bag udsendelsen af mærkaten eller som kan give en forklaring på hører jeg gerne herom. BA.

Kort tid efter da bruddet mellem Sovjetunionen og Jugoslavien var en realitet så Stalin en tilsvarende interesse i at alliere sig med Hoxha mod Tito - ligesom Hoxha for sit vedkommende søgte at få sin støtte betalt i form af økonomisk og militær støtte. Op til bruddet i '48 var der bety-

stærkt karikeret beskrivelse. Dette træk i albansk politik - som det er svært at se noget konstruktivt ved - genfindes imidlertid også i tiden efter Hoxha-styret. Straks efter at Sali Berisha kom til magten blev den daværende præsident Ramiz Alia sat i fængsel, fulgt af statsminister Fatos Nano.

Den russiske fase 1948-61

Ifølge Enver Hoxha stod man i Albanien *hele* tiden på god fod med Stalin, men dét skal dog tages med et gran salt. Til at begynde med gik Stalin nemlig ind for at jugoslaverne skulle *sluge* Albanien - og han ned- eller undervurderede Hoxha¹⁵⁵. På et tidligt tidspunkt ville han ikke engang mødes med ham¹⁵⁶. Sandsynligheden taler for at Stalin på dette tidspunkt ville bruge Albanien som en gave til jugoslaverne for at *det* skulle bidrage til at fastholde dem i folden.

155 Jf Milovan Djilas: *Samtaler med Stalin*, Fremad, Kbhvn. 1962, s. 105 ff.

156 Sådan tolker jeg nogle bemærkninger i Nicholas Pano's *The People's Republic of Albania*, s. 69 (jf *Henvisninger*).

delig forhandlingsaktivitet mellem albanerne og russerne, og jugoslaverne kunne konstatere at den sovjetiske mission eller ambassade i Tirana voksede og voksede¹⁵⁷.

Med til billedet hører at der pågik en borgerkrig i Grækenland mellem monarkistiske og kommunistiske styrker fra '46 til '49. Storbritannien og USA gav betydelig økonomisk og militær hjælp til den monarkistiske side - USA i overensstemmelse med den såkaldte Truman-doktrin fra marts '47 der gik ud på at man ville bistå *“frie folk til at opretholde deres frie institutioner og deres nationale integritet mod aggressive bevægelser, som forsøger at påtvinge dem totalitære regimer”*¹⁵⁸. Østbloklandene gav tilsvarende støtte til de græske kommunister, men man intervererede ikke i tilsvarende omfang som vestmagterne, fordi Stalin havde accepteret at Grækenland lå i den vestlige interessesfære.

Titos selvstændiggørelse i '48 var en stor bedrift - ikke mindst når man tager de traditionelle gode forbindelser mellem serberne og russerne i betragtning, for disse “forbindelser” kunne måske have rejst uoverstigelige interne problemer¹⁵⁹ - og ikke mindst når man ser hvordan man håndterede udviklingen i andre østeuropæiske kommunistpartier, hvor der netop foregik smertelige opgør i slutningen af '40-erne.

Russerne havde brug for at Østblokken fremtrådte tydeligt som en militær magt i Middelhavsområdet og opbyggede til dét formål en flådebase i Vlorë med så mange som 12 ubåde. Formentlig rettede skytset sig mod Jugoslavien, men især mod den amerikanske flåde i Middelhavsområdet. Meningen var at bådene efterhånden skulle overtages af albanske besætninger, og der var derfor tæt kontakt mellem sovjetiske og albanske officerer - hvad der givetvis var en væsentlig del af formålet. Russerne foretrak at have “interne” allierede frem for at stå som en ekstern militær magt.

157 Se Milovan Djilas: *Samtaler med Stalin*, Fremad, Kbhvn. 1962, s. 111.

158 Citeret efter Torben Retbøll's kildehæfte *Grækenland 1940-82*, Forlaget Systime, Herning 1982, s. 58.

159 Det spillede muligvis en rolle at Tito selv kom fra Kroatien. Forbindelsen mellem Serbien og Rusland er flersidig: Der er en sproglig, men også en kulturel (den græsk-ortodokse kultur - som også har en betydning selv i mere sækulariserede perioder).

Foruden at man engagerede sig militært i Albanien gik man massivt ind for at understøtte den albanske økonomi, ikke så meget for albanernes egen skyld, men fordi man havde blikket rettet mod den arabiske verden!

"Vi ønskede at gøre Albanien til en perle, der kunne tiltrække den mus-

Hoxha, Enver - [Hoxha udtales *Hod-ja*] født 1908, 850411 efter at have været svækket i nogle år. Hoxha var apotekersøn, stammede fra Gjirokastra i det Sydlige Albanien og kom på det Franske gymnasium i Korça (grundlagt 1917). Han fik stipendium til et studieophold i Montpellier i Frankrig (1930), men stipendiet bortfaldt efter 1 år - hvad grunden så kan have været. Han stiftede bekendtskab med Albanske Kommunistere i Paris. Efter et par år flyttede han til Belgien hvor han arbejdede for den Albanske legation, dvs for Kong Zog's diplomati. I '36 vendte han tilbage til Korça og fik arbejde som lærer på det Franske gymnasium. - Leder af befrielseshæren under 2' Verdenskrig. Leder af Kommunistpartiet fra ca. '45 til sin død i '85; men begyndte "pensionering" omkring '83. PM frem til '54 hvor han blev afløst af Mehmet Shehu. - Hoxha's fødehjem i Gjirokastra er museum for 2' Verdenskrig. En bombe eksploderede i huset i 1972 og anrettede en del ødelæggelse. - Fotografiet blev meget benyttet i 70'erne. Her fra *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Tiranë 1985.

*limske verden, især landene i Mellemøsten og i Afrika. Så vi tilbød at bygge en kraftig radiosender i Albanien - med henblik på propaganda. Radiosenderen skulle være brugt til at udsende vores idéer, vores politik og kommunistisk politik i almindelighed i kampen for socialismen.*¹⁶⁰

EU har vurderet at den samlede økonomiske støtte fra Sovjetunionen og andre østeuropæiske lande (som var forenet i organisationen COMECON) kunne opgøres til omkring 290 mio. \$ - hvortil kom militær støtte i en størrelsesorden af 100 mio. \$¹⁶¹. Efter bruddet ophørte det handelsmæssige samkvem mellem Sovjetunionen og Albanien, men det fortsatte i et vist omfang mellem andre østeuropæiske lande og Albanien.

Efter nogle år indså russerne at skismaet med jugoslaverne måtte overvindes, for russerne havde tabt betydelig strategisk indflydelse på Balkan, men også i international sammenhæng - mens Tito i stigende grad trådte op med en selvstændig politik der kunne være tillokkende over for andre lande. Nikita Khrustjov konkluderede at man måtte komme til en forståelse og begyndte derfor en tilnærmelse til Jugoslavien. I dén forbindelse begyndte der at opstå kurrer på tråden med albanerne, som viste sig som rabiante modstandere af en tilnærmelse - sikkert fordi de ønskede at russerne skulle holde jugoslaverne i skak og ikke alliere sig med dem på albanernes bekostning.

Nikita Khrusjtjov skriver herom:

“Det viste sig, at det var Albanien, der førte den mest anti-jugoslaviske politik af alle de socialistiske lande. Vi støttede og fremmede disse idéer i nogen tid. Man da vi begyndte at tage skridt hen imod en normalisering af forholdet til Jugoslavien [1954], var Albaniens holdning skadelig for os. Det albanske kommunistparti tog vores initiativ meget ilde op og hævdede, at man ikke kunne stole på jugoslaverne, og at de ikke var rigtige kommunister. Alt dette blev sagt nedladende, meget ondskabsfuldt og hadefuldt. Sådan var Enver Hoxha, han talte med

160 Nikita Khrusjtjov: *Uofficielle erindringer*, Munksgaard, Kbhvn. 1991, s. 136-137.

161 De Europæiske Fællesskaber. Europa-Parlamentet. Mødedokumenter. 1985-86, 9.10.1985, serie A, dokument A2-114/85: Betænkning udarbejdet for udvalget om eksterne økonomiske forbindelser - om de økonomiske og handelsmæssige forbindelser mellem EØF og Albanien, s. 9.

stor heftighed, fortrak ansigtet og skar tænder.”¹⁶²

Lettere propagandistisk gengivelse af Opgøret i Moskva i det sene efterår '60. Ved siden af den albanske gruppe sidder - nok så roligt - kineserne. I forgrunden er bl.a. russerne ved at gå i panik. Man ser at Khrusjtjov - til venstre i billedet - er ved at blive kvalt. *Aft* hvad tænkes kan er *lagt tilrette* - selv papirbunkerne. Billedet er malet af G. Madhi.

I tiden frem til slutningen af '60 var der flere alvorlige forsøg på at komme uden om Hoxha og at få ham og to andre fremstående ledere - Mehmet Shehu og Beqir Balluku - afsat for at man kunne få sikret en sovjetvenlig kurs - men disse forsøg mislykkedes, selv om det var "på et hængende hår".

Det er meget sandsynligt at der har været tætte drøftelser mellem russerne og kræfter i det albanske kommunistparti i denne anledning, selv om det har været svært at arrangere i betragtning af at Enver Hoxha rådede over et effektivt efterretningsvæsen.

¹⁶² Nikita Khrusjtjov: *Uofficielle erindringer*, Munksgaard, Kbhvn. 1991, s. 136.

Hoxha fik udmanøvreret sine modstandere - og også gjort op med russerne. En håndfuld af hans modstandere og konkurrenter blev henrettet - andre blev fængslet. Én af dem der blev henrettet var chefen for den albanske flåde, Teme Sejko, der havde haft tæt professionel forbindelse med russerne og var blevet uddannet i Sovjetunionen.

Nikita Khrusjtjov og Enver Hoxha er enige om at striden mellem russerne og albanerne havde et ideologisk eller et principielt grundlag - og om at striden i høj grad handlede om vurderingen af Stalin¹⁶³, som Khrusjtjov havde gjort op med på partikongresserne i '56 og '61. Men det var nok så afgørende for den albanske position at Hoxha-styret havde visse fordele af at være et betydningsfuldt strategisk led i Øst-Vest-opgøret, og at det ville have væsentlig mindre økonomisk og politisk fordel af at være et lille tilbagestående land i en verden der var præget af "fredelig sameksistens" og som blev mere og mere "åben"¹⁶⁴. En sådan åbenhed ville tilmed kunne betyde at Hoxha og hans folk ville miste kontrollen over partiet og samfundet, og at "partifjendtlige" kræfter kunne overtage ledelsen og dreje den i en russisk - eller måske endog en vestlig retning?

Den kinesiske fase 1961-78

Under disse omstændigheder så Hoxha nogle muligheder i at alliere sig med en temmelig fjern magt, Kina, som også var trådt op mod russerne fordi man så forskelligt på den internationale udvikling og fordi man var uenige om hvordan man skulle træde op i forhold til USA m.fl. på den ene side og landene i den 3' verden på den anden. Det kinesiske engagement varede frem til slutningen af '70-erne og i denne periode modtog man betydelig økonomisk bistand og havde besøg af mange

163 Nikita Khrusjtjov: *Uofficielle erindringer*, Munksgaard, Kbhvn. 1991, s. 138.

164 Nu skal beskrivelsen heller ikke være mere rosenrød end rimeligt. Trods alt mærkede polakkerne russernes ånde i nakken ved flere lejligheder - og ungarene mærkede langt mere end dét i '56, ligesom tjekkoslovakkerne gjorde det i '68. Dertil kom invasionen i Afghanistan i '80. Det eneste positive man kan sige er at alle disse aktioner endte med at få betydelige konsekvenser for det kommunistiske "verdenssystem".

rådgivere. Det var i dé år at “man” omtalte Albanien som et kinesisk fyrtårn i Europa.

Hen over midten af '70'erne blev man i stigende grad kritiske over for den kinesiske broder specielt med hensyn til de tilnærmelser der var på dét tidspunkt mellem Kina og USA.

Opgøret med kineserne fik ligesom de tidligere opgør med jugoslaverne og med russerne også interne konsekvenser, og der skete en række udrensninger bl.a. på den militære front, som især gik ud over forsvarsministeren og stabschefen: Beqir Balluku og Petrit Dume¹⁶⁵, der begge blev henrettet.

Bistanden rettede sig fx mod etableringen af en traktorfabrik i Tirana, mod en tekstilfabrik i Berat, mod nogle vandkraftværker - og mod bygningen af det store industrikompleks i Elbasan.

EU har opgjort den samlede støtte fra Kina til omkring 840 mio.\$ for perioden fra '59 og frem til bruddet i '78¹⁶⁶.

Albansk frimærke med Mao Zedong. Udgivet i 1964 i anledning af Den Kinesiske Folkerepubliks 25 års jubilæum.

Som Erland Hofsten skriver i sin *Befolkningsutveckling och annan utveckling*, Raben & Sjogren, Sthlm. 1976, s. 122, var det svært at fremskaffe Formand Mao's skrifter i Albanien, så selv om man lænede sig op ad kineserne så brugte man sin egen udgave af marxismen.

Tilbageblik

I EU vurderede man udviklingen retrospektivt i oktober '85 og noterede, hvad jeg finder er meget rammende:

165 Jf Elez Biberaj: *Albania after Hoxha i: Problems of Communism*, november 1985. *Problems* var ikke et uafhængigt tidsskrift, men blev udgivet af den amerikanske regering. Tak til min gamle historielærer Preben V. Askgaard (†), som fandt denne artikel og andre ting til mig.

166 De Europæiske Fællesskaber. Europa-Parlamentet. Mødedokumenter. 1985-86, 9.10.1985, serie A, dokument A2-114/85: *Betænkning udarbejdet for udvalget om eksterne økonomiske forbindelser - om de økonomiske og handelsmæssige forbindelser mellem EØF og Albanien*, s. 10.

“Albaniens temmelig stormfulde brud med de efter hinanden følgende beskyttere og de ideologiske grunde, der fremførtes herfor, eller af den yderst strenge opfattelse af national uafhængighed, som blev gjort gældende, gjorde stort indtryk på offentligheden og de internationale observatører. Det er sandt, at hver beskytter blev afløst af en anden, fjernere og derfor ufarligere, eller i hvert fald mindre farlig. Den virkelige grund til omlægningerne af Albaniens udenrigspolitik bør nok søges i de albanske ledes beslutning om ikke at tillade, at deres magt blev bragt i fare af en eller anden ny politisk linje, fastlagt af lederne i beskytterlandet”.¹⁶⁷

Der er næppe andre lande end Albanien der på så kort tid har gennemlevet så mange patron-klientforhold - og endda i en “ren” form. Først en italiensk, så en jugoslavisk, så en russisk og til sidst en kinesisk patron.

Kradser man i overfladen - som man også gør i EU-betænkningen - når man til at det “hele” drejer sig om at sikre sig størst mulig selvstændighed, økonomisk, kulturelt og politisk.

Albanerne har ligesom i fortiden satset på at *manøvrere* og på at fastholde deres egen profil - og de har udnyttet de aktuelle muligheder der var - og som ikke altid findes i patron-klient-strukturer - for at udskifte *patronen*.

Konklusionen er derfor næppe at det har været jugoslaverne, russerne eller kineserne der har haft de største fordele af forholdene. Havde det enkelte forhold været længere, kunne det måske være blevet tilfældet.

Går man derimod til perioden før 2' Verdenskrig er konklusionen ganske anderledes. Her blev afhængighedsforholdet til italienerne stærkere og stærkere, og det kulminerede med at Mussolini smed sin klient - kong Zog - på porten, for sådan kan et patron-klientforhold også ende.

Det var dette Hoxha søgte at undgå - og som det også lykkedes ham at undgå. I Hoxha-perioden opnåede man en betydelig grad af national eller ydre selvstændighed som man *aldrig* havde haft før, men den blev dyrt betalt, for man blev holdt uden for dén økonomiske og sociale udvikling der fandt sted i Vesteuropa, selv om man havde en vis udvikling, der i øvrigt var af vital betydning for Hoxha-styrets interne legitimering. Havde der ingen udvikling været, havde man formentlig

167 Sammesteds, s. 8.

måttet vælge anderledes.

Ser man efter i Hoxha-styrets skrifter vil man finde meget få eksempler på at man direkte har skrevet patronens ideologi af - man gjorde noget andet, man oversatte de udenlandske "forbilleder" til egne formål: Man ændrede på perspektiver og indhold, men alligevel har det aldrig været helt "gratis" for albanerne at man indgik aftaler med en patron eller at man skiftede til en anden.

Udsigt over Korça. Foto: BA ('70-erne)

Undervejs var der albanere der var mindre trænet i macchiavelisk tankegang end Hoxha var, og som derfor indtog standpunkter der var temmelig stærkt præget af tidens patron - så stærkt at de fungerede som patronens "forlængede arme", hvilket på én gang gjorde dem sårbare og problematiske, og derfor måtte de - og *kunne* de - udskiftes. De var blevet sårbare.

Når opgørene har været så kraftige - i dén forstand at hvert faseskifte har været ledsaget af en mere eller mindre fysisk eliminering af en række politikere og embedsmænd - har det været fordi det enkelte faseskifte er blevet udløst af at topledelsen har følt sig truet, indirekte af tidens patron, men direkte af dem der ville konsolidere samarbejdet med denne patron på en måde som betød at topledelsen måtte miste grebet.

I en vis forstand blev topledelsen "slankere og slankere". I '48 skilte man sig af med Koçi Xoxe og hele hans fløj, senere blev det "russerne"'s tur, senere igen "kineserne"'s og til sidst Mehmet Shehu's. Der kom ganske vist nye kræfter til på lederniveau, men ikke nogen med egentlig pondus, og det har givetvis været overordentlig svært at indtage noget som helst standpunkt uden at man i forvejen var forvisset om at det var ét der var i overensstemmelse med topledelsens strategi,

for prisen kunne være at man selv og ens familie blev "udstødt" eller dét der var værre, og derfor blev der kun "vovet" noget når det var på et ufarligt område.

Den øverste ledelse vidste udmærket at kreativiteten og den selvstændige tænkning var undertrykt, men man lagde større vægt på magtkonsolidering og loyalitet end på at der blev tænkt nye og overraskende tanker på områder som kunne anfægte magtpositionerne.

Overraskende var derimod ofte de forklaringer systemet brugte når man skulle *gøre op* med de *skyldige*, som imidlertid ofte var dømt før de blev anklaget - og en *åben* debat kom aldrig på tale, således at de forskellige udsagn kunne blive vejet og vurderet.

Når man fra ledelsens side skulle forklare hvad der allerede var sket brugte man tit en *dobbeltmetode*. På den ene side forsøgte man at give en ideologisk forklaring, på den anden side tilføjede man forskelligt krydderi om at *denne* person var blevet dræbt under forsøg på at flygte dérhen, at *denne* person var særligt nedrig fordi hun havde været i udlandet for at købe gift, at *denne* person havde været allieret med CIA gennem mange år osv. osv. Mange af disse "fysiske" historier var givetvis det rene opspind, men de er muligvis tættere på sandheden end de ideologiske forklaringer - for formentlig handlede faseskiftene og de politiske opgør ikke så meget om ideologi, som de handlede om *politik og magt*.

På tur - i snor!

Det er karakteristisk for hele perioden fra 2' Verdenskrig og frem til Hoxha's død i '85 at man på den ene side var stærkt orienteret mod udlandet, men på den anden side var det på en helt *édimensional* måde. Nogen virkelig *international* orientering var der ikke tale om. Man fik ganske vist mange besøg af venligsindede delegationer, men der førtes ikke egentlige politiske diskussioner med dem. De officielle delegationer blev der gjort stads af, delegaterne blev omfavnet, fotograferet og vist rundt, men meget dybere gik det vist heller ikke. De mere "uofficielle" delegationer blev behandlet venligt og elskværdigt, men akkurat som det var tilfældet i fx Kina - var der tale om *guided tours*¹⁶⁸.

168 Disse *guided tours* blev hudflettet af Peter Wivel i en række artikler i *Information*. Det

I Albanien blev der stillet krav til de besøgende mht deres udseende og påklædning. Man ville ikke acceptere et hippie-agtigt udseende. Havde man langt hår, måtte det klippes i lufthavnen. Havde man fuldskæg måtte det af, for et fuldskæg betød på det nærmeste at man var missionær for den græsk-ortodokse kirke. Bukser med svaj var bandlyst. Var det sådanne man havde på, måtte man købe noget andet i lufthavnen. Alle rejsende blev kigget godt efter af en venlig, ældre politimand - og selv om vi var blevet varskoet hjemmefra, var der alligevel enkelte af deltagerne der havde for meget svaj - og derfor måtte en tur i den lille buksebutik¹⁶⁹.

De albanere vi mødte var overordentlig venlige og imødekommende - hvad enten der var tale om værter på virksomheder eller i landbrug eller folk vi mødte på gaden. En vis nysgerrighed kunne også spores ... fx kan jeg huske en pige der måtte spørge: *Could you tell the time, please?* Simpelthen for at prøve at tale med en udlænding - mens alle veninderne så på. Men der var enkelte andre der ville vide hvor vi nu kom fra og som lystigt brugte dé brokker de kunne på engelsk, tysk eller italiensk.

En *fletë rrufe* fra midten af 170'erne. En *fletë rrufe* blev brugt til offentligt at kritisere personer som man mente opførte sig asocialt eller betænkeligt. Denne plakat hang i et butiksvindue i Korça og kritiserede to ungersvende, der var anført med navn og adresse, for at bruge deres tid på at spille i stedet for at foretage sig noget nyttigt.

Tilsvarende var der mere positive plakater på virksomhederne om hvordan det gik med produktionen - og med ros til de arbejdere der havde gjort en særlig indsats (se s. 145). Foto: BA.

er synd at sige at artiklerne gjorde Peter Wivel populær på venstrefløjens, men det var han heldigvis ligeglad med for - desværre - havde han ret.

169 Kufferter og rygsække blev også kigget efter for anstødelig litteratur. Jeg havde medbragt en svensk oversættelse af den egyptiske økonom Samir Amin som jeg havde tænkt at kigge i hvis der skulle blive en ledig stund. En rimelig tør sag med en del tabeller og en enkelt kurve. Men det var først efter en del parlamentaren og forklaren at jeg fik lov til at tage den med indenfor. Læst i den fik jeg dog ikke - først da jeg kom hjem igen.

Selv om den overordnede indpakning var meget revolutionær, så blev det forventet af børn og voksne at de opførte sig velopdraget - akkurat som på villavejen derhjemme i '50-erne, og dét gjorde de. Pigerne måtte godt bruge læbestift - hvis de *var* blevet gift. Hvis de til gengæld var blevet ældre eller gamle var det meget almindeligt at være helt sortklædt.

Farlige spørgsmål ... ?

Det blev betragtet som aldeles uvelkomment at stille *kritiske* spørgsmål, uanset hvor venlige og naive de end måtte være. Jeg oplevede selv at den fremstående økonomiprofessor Harilla Papajorgji¹⁷⁰ gjorde hvad han kunne for at bortforklare nogle åbenlyse selvmodsigelser i de forskellige økonomisk-politiske redegørelser man havde givet officielt. Éthvert kritisk spørgsmål blev i virkeligheden betragtet som et angreb mod staten osv. Ikke blot af omtalte professor, men også af energisk partisekretær fra det nordlige Albanien som forsøgte sig med en forklaring om at det beskedne udbytte i landbruget skyldtes dårligt vejr - og af mange andre¹⁷¹.

170 Senere og gennem mange år chef for Plankommissionen.

171 Det værste var ikke at albanerne ikke ville deltage i en åben, men venligtsindet diskussion for trods alt var vi fremmede - det var snarere at nogle af de andre danskere (dem der tilhørte det daværende KFML og tilsvarende) prøvede at forhindre diskussionen. Samme aften inviterede jeg dem fra rejseholdet der var interesseret i at høre nærmere om diskussionen med Papajorgji og om hvad jeg havde fået ud af forskellige økonomiske redegørelser. Det meste af rejseholdet dukkede op på terrassen ved *Hotel Adriatiku*, men KFML'erne holdt sig væk idet de svovlede over de kontrarevolutionære og deres satans medløbere.

Nu skal ret være ret. Da Venskabsforeningen i '77 udgav en publikation om den albanske økonomi - som nok var en anelse for rosenrød - gav man plads til en kritisk anmeldelse, men glad for den var man selvfølgelig ikke.

KFML blev lidt senere til KAP = Kommunistisk Arbejderparti. Der var på den tid et vist personsammenfald mellem ledelsen af VDA = Venskabsforeningen og KFML og rejselederne var typisk KFML'ere. KFML stod for Kommunistisk Forbund Marxister Leninister. KFML / KAP blev opfattet som et søsterparti til det albanske kommunistparti. Nogle år senere blev VDA overtaget af en anden ML-organisation, men da udviklingen i Albanien skuffede de nye "ejere" besluttede man at likvidere foreningen: "*Kendsgerningerne er, at Albanien ikke længere er et socialistisk samfund, og det er vores opfattelse, at der derfor ikke er noget grundlag for Venskabsforeningen Danmark-Albanien, hvis primære formål har været at udbrede kendskabet til opbygningen af socialismen i Albanien*" (brev fra Landsledelsen, 26.6.1991).

Bagefter forstår jeg udmærket at Papajorgji og den energiske partisekretær havde vanskeligheder eller ikke ville ud med sproget, for man var midt i efterdønningerne af et temmelig omfattende internt opgør, som gik ud over dem der ønskede en form for økonomisk liberalisering og åbning af samfundet - således Fadil Paçrami, Todi Lubonja, formanden for Plankommissionen Abdyl Kellezi og nogle økonomiske ministre¹⁷² Og tager jeg ikke fejl var det også omkring dette tidspunkt at der blev foretaget skift på nogle andre vigtige poster, nemlig som landbrugsminister og som undervisningsminister - men om disse sidste havde relation til uenigheden om den økonomiske liberalisering eller om de snarere var en del af det begyndende opgør med "kineserne" er jeg ikke klar over.

Ølmærkat ('70erne). Sådan kunne en dansk mærkat næsten have set ud i '30-erne eller '40-erne var det ikke fordi der i centrum af billedet kan skimtes en minaret. *Birra Tirana* blev brygget af *Ali Keshmendi-kombinatet*.

eller kreativ adfærd, men derimod en u-kritisk, på en måde religiøs adfærd.

Lang tids praksis havde udviklet en samfundsmæssig paranoia. Det kunne man mærke når man talte med nogen om mere alvorlige emner, men det fremgår også med stor tydelighed af de politiske skrifter fra det meste af efterkrigstiden. Man havde *aldrig* prøvet en fri demokratisk diskussion - derimod kunne man se at politiske problemer nærmest blev opfattet som et politimæssigt anliggende.

Skiftene fra den ene fase til den anden, fra den ene politiske hovedlinie til den anden måtte derfor opleves som noget der skulle *udlægges*, ikke som noget der skulle *udvikles*, og her krævedes ikke en intellektuel

172 Jf Elez Biberaj: *Albania after Hoxha i: Problems of Communism*, november 1985.

Når man i den samme periode gjorde meget ud af at af-montere den kirkelige indflydelse - hvad enten den nu var katolsk, græsk-ortodoks eller den var muslimsk - så handlede det mere om at afmontere indflydelsen fra andre *systemer*, evt systemer med udenlandsk forankring. Her blev man hjulpet af at mange unge albanere nemt kunne se at religionen *var* u-videnskabelig og af at mange præstefolk havde været involveret i landsskadelig virksomhed. I slutningen af '60-erne udråbte man Albanien som anti-religiøs stat, og man lukkede adskillige kirker og moskeer (omdannede dem eventuelt til sportshaller) og forbød kirkelige handlinger.

Mother Teresa

Mother Teresa var én af de mest respekterede albanere i de senere år, selv om det netop *ikke* var som albaner hun trådte frem eller blev kendt. Hun var født af albanske forældre i Skopje i 1910 - dvs i det nuværende Makedonien - under navnet Agnes Ginxha Bojaxhiu. Hun forlod Balkan allerede omkring -28 hvor hun indtrådte i et af Loreto-ordenens klostre i Dublin, og senere blev hun sendt til Darjeeling i Indien. Hun var blevet uddannet som lærer, underviste i flere år og blev så leder af en missionsskole i Calcutta. I slutningen af '40-erne forlod hun Loreto-ordenen og begyndte sit store arbejde i slummen og for de spedalske - og vedblev hermed til sin død i '97. Hun fik Nobel's fredspris i '79.

I slutningen af den kommunistiske periode begyndte styret så småt at interessere sig for Mother Teresa - næppe uegennyttigt, snarere fordi man indså at hun kunne give lidt positiv afsmitning på styret.

I -67 havde man gennemført en ideologisk kampagne, en albansk kulturrevolution - mod bureaukrati og religion. Hvad der var op og ned i denne kampagne er ikke helt let at se. Der var tale om en meget topstyret kampagne, hvor man havde valgt et perspektiv som måske nok kunne have en vis ideologisk og social betydning, men som dybest set ikke var så farligt endda. Lige som i Danmark har de fleste albanere en religion at "falde tilbage på", men de udøver den ikke særlig intensivt - bortset naturligvis fra et vist mindretal. Der var (og er) en del aktive muslimer, en del græsk-katolske og en del romersk-katolske, men det var ikke det religiøse der satte dagsordenen i samfundet, og det må man antage at den politiske ledelse var helt bevidst om.

Gadebillede fra Korça i '70-erne. Foto: BA. - Der var meget beskeden trafik dengang - og den var rent professionel: Busser, lastvogne og militærkøretøjer. Der var ingen private biler - til gengæld en del opildnende slagord på husene.

Efter Hoxha-styrets sammenbrud er privatbilismen kommet til landet - nogle biler ganske legalt, andre har en mere tvivlsom historie og er skaffet på det sorte marked. Herom skrev Jens Holsøe bl.a. i en artikel i *Politiken* 29.6.1996:

"De stjålne biler køres til Italien, hvor en mafiagruppe 'renser' dem. De får italienske papirer og udføres legalt fra Ancona eller Bari til Durrës med den daglige færge. Prisen for at 'rense' en bil i Italien er ifølge bilsælgerne i Durrës 500-750 dollars. Færebilletten er 450 kr. for bil og fører. Så der bliver ikke så meget til den, der har stjålet bilen, når sælgerne i Albanien også skal have deres profit. Den anden halvdel af bilerne kommer fra albanske gæstearbejdere i Europa, der på den årlige ferie medbringer en bil, som de så sælger ved hjemkomsten."

Det religiøse kunne været blevet en smule farligt for Hoxha-styret, hvis der havde været virksomme organisationer der - åbent eller skjult - trådte i egentlig opposition til styret - evt støttet på forbindelser til tilsvarende udenlandske organisationer, - men den aktuelle fare var ganske behersket.

Den religiøse del af revolutioneringskampagnen har nok haft et formål i sig selv, som dog ikke skal overvurderes - men kampagnen og dens perspektiv havde en betydning ved at sætte noget der var helt *kontrollérbart* i stedet for noget der måske kunne være løbet løbsk, fx en mere fundamental kritik af styret selv, der næppe ville være kommet fra "religiøse" kræfter, men derimod fra helt anden side - herunder evt fra partiets egne rækker.

Umiddelbart kan det virke selvmodsigende at Hoxha-styret så forholdsvis kort efter kampagnen i '67 kunne interessere sig mere positivt for Mother Teresa, men eftersom det "hele" nok snarere drejede sig om at *manøvrere* og om at konsolidere sig internationalt og nationalt - skal man heller ikke overdrive de religiøse implikationer af interessen for Mother Teresa.

Mother Teresa besøgte Albanien i marts 1991 - dvs midt i overgangen fra Hoxha-styret - og havde drøftelser med repræsentanter for styret og der blev etableret en Mother Teresa-institution, men inden da havde hun allerede besøgt Albanien et par gange.

Der var i øvrigt dem der bebrejdede Mother Teresa at hun besøgte forskellige "diktaturlande" og gik i dialog med lederne dér, men det var én af hendes tanker at dialog måske kunne løse op, således formentlig også i dette tilfælde.

Paranoia og selvbedrag

For ikke længe siden udgav den amerikanske senator Daniel Patrick Moynihan¹⁷³ en spændende bog om hemmelige tjenester, specielt den amerikanske. Ifølge Jørgen Dragsdahl's grundige anmeldelse¹⁷⁴ påviser Moynihan at man i USA havde et "system" der bevirkede at man fik et forkert billede af omverdenen og at man derfor ikke kunne handle optimalt.

Moynihan minder om at man i USA ikke havde den ringeste forestilling om at Sovjetunionen ville bryde sammen i '91 - eller om at der kunne udvikle sig et etnisk ragnarok på Balkan, og derfor var man overhovedet ikke parat til at gøre "noget".¹⁷⁵

Moynihan vender sig mod vidtgående hemmeligholdelse af oplysninger, fordi hemmeligholdelse forhindrer at der kommer en tilstrækkelig dybtgående kritik af de indsamlede data og vurderinger. Mange af de "signaler" man fik om udviklingen i Sovjetunionen blev overset eller misfortolket. I øvrigt påviser han også at man led af et omfattende bureaukrati og af indbyrdes magtkampe i systemet.

Præcis den samme kritik har man kunnet rettet mod de socialistiske systemer i Sovjetunionen og i Østeuropa. Ingen af dem var i stand til at forstå udviklingen i deres eget system - formentlig fordi magthaverne slet ikke var interesseret i at være så kritiske eller selvkritiske. Det vil sikkert være meget naivt at forvente af etablerede magtsystemer, især totalitære systemer, at de nogensinde skulle kunne foregribe radikale systemændringer - og det vil derfor også være urealistisk at forvente enighed om at der skal være en helt fundamental åbenhed om informationer om samfundsmæssige forhold, for sådanne systemer er mest interesseret i at "styre" informationerne end i at lære af dem.

Udviklingen i de socialistiske systemer - såvel som i den vestlige verden - understreger dét der er ganske naturligt i et land som Danmark, men som ikke er det alle vegne - pt. således ikke i Serbien - ,

173 Moynihan har gennem 8 år været medlem af Senatets udvalg om efterretningsvirksomhed. Hans bog hedder *Secrecy* og er udsendt af Yale University Press. [...]

174 I *Weekendavisen* 6.-12.11.1998.

175 Det var ikke kun den amerikanske efterretningstjeneste der havde vanskeligheder med at forstå tingene. Det samme gjaldt Markus Wolf, leder af den østtyske efterretningstjeneste, ifølge hans eget udsagn.

at man må gøre alt hvad man kan for at sikre at der er en fri og åben indsamling og bearbejdning af oplysninger. Muligvis vil nogen finde et sådant standpunkt banalt eller patetisk - men erfaringerne fra efterkrigstiden bekræfter at der er meget der kan gå galt, hvis bare én af parterne i en konflikt har en urealistisk opfattelse.

Fri informationsindsamling og meningsdannelse er ikke nogen garanti for at der sker en "fornuftig" udvikling, men det er en god - og helt nødvendig - begyndelse.

Reelle trusler?

Et billede - formentlig fra begyndelsen af '70-erne. Kollektivbønderne samles uden for biblioteket for at få lidt sorteret information i partiavisen *Zëri i popullit* - *Folkets Stemme* - der blev udgivet af Kommunistpartiet. En *anelse* propagandistisk? - Maleri af Sotir Capo.

Paranoia har gode "livsbetingelser" hvis der er magtfulde ydre fjender, og det har der været i lange stræk i den albanske historie, og der er heller ingen tvivl om at de russiske invasioner i Ungarn (?56) og Tjekkoslaviet (?68) har haft *meget* stor betydning for albanernes vurdering af den politiske situation og af deres overlevelsesmuligheder.

Men foruden de trusler der stammede fra Sovjetunionen kom dem man kunne læse ud af den amerikanske politik.

Amerikanerne havde engageret sig voldsomt i Sydøstasien, især i Vietnam, i perioden fra '65 til '73 - og i '68 var der så mange som 500.000 amerikanere i Vietnam.

Selv om Vietnam ligger langt fra Albanien og selv om krigsmodstanden voksede i USA, kunne det konstateres at amerikanerne ikke *kun* var en harmløs "papirtiger".

Mehmet Shehu (1913-1981 [18.12.1981]). Ikke et ord om ham i *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*. Her fotograferet i slutningen af 2' Verdenskrig.

Italien, Jugoslavien og Sovjetunionen - valgte man sin egen metode til at sikre sig: Man militariserede hele befolkningen, man anlagde våbendepoter i hver en landsby, man uddelte mængder af håndvåben - og sidst men ikke mindst etablerede man talrige små beskyttelsesrum eller kampstillinger af beton landet over.

Gennem hele efterkrigstiden opretholdt man desuden en omfattende sikkerhedstjeneste - *Sigurimi* - akkurat som i andre østeuropæiske lande. Mange har takket være denne tjeneste fået langvarige fængselsstraffe - og blev typisk anbragt i straffelejre (fx i Spac), selv om nogle er blevet dødsdømt¹⁷⁷. Der var flere forskellige grunde til at man

Selv for et rimeligt nøgternt gemyt var der god anledning til at gå i pindsvinestilling. Det var først med præsident Nixon's åbning mod Kina i '71 - og med hans våbenstilstandsftale med vietnameserne - at der begyndte at ske et tøbrud, men hvor albanerne måske skulle blive glade over dette tøbrud - fordi det på lidt længere sigt ville give dem større muligheder for en økonomisk og social udvikling - foretrak de at blive irriterede over at kineserne solgte ud af "juvelerne".

Et tydeligt og bastant udtryk for Hoxha-styrets paranoia fandt man i bygningen af mange små *bunkere* landet over¹⁷⁶ [omkring 400.000 fra 1968 og frem]. Da man mente at der kunne være grund til at frygte angreb fra

176 Byggeriet bl.a. skildret i Kujtim Çashku's film: *Kolonel Bunker*. 1996.

177 Amnesty International har skrevet en del rapporter om Albanien, således en meget omtalt rapport i 1984, der også kom på dansk: *Albanien. Politisk fængsling og loven*. Amnesty har en hjemmeside på internettet, hvor man kan læse rapporterne fra de sidste 3-4 år. Se *Henvisninger*. I rapporten fra '84 berettes bl.a. om fangestrejker i Spac i '73 og i '78, som blev nedkæmpet - og nogle af deltagerne blev henrettet. Blandt dem var to der

kunne blive forfulgt: Man kunne - i lange perioder - straffes for "forbindelser" til udlandet - fx Jugoslavien - man kunne straffes for at udøve religiøs virksomhed, og man kunne straffes for forskellige former for politisk virksomhed der var kritisk mod systemet.

Mehmet Shehu's endeligt

I december '81 var det statsminister Mehmet Shehu's tur til at blive udrenset. Shehu havde været fremstående partikadre lige siden 2' Verdenskrig og havde haft høje militære og politiske poster; i mange år havde han været statsminister, og han havde været aktør i alle de tidligere udrensninger og likvideringer.

Der var til at begynde med nogen usikkerhed om hvad der havde forårsaget udrensningen og der blev heller ikke holdt nogen offentlig proces (skueproces eller ej). Der gik besynderlige rygter om at Shehu var blevet skudt af Hoxha selv - måske på grund af uoverensstemmelser om en kvinde, men den officielle forklaring endte med at blive den rimeligt skingre at Mehmet Shehu havde begået selvmord "*efter at det var blevet klart, at han var tredobbelt agent for Albaniens fjender*"¹⁷⁸.

Formentlig var Hoxha og Shehu var blevet uenige om, hvor vidt og i hvilken takt der skulle åbnes i forhold til den øvrige verden, især de vestlige lande, og det er sandsynligt at Shehu m.fl. ønskede en åbning - og nye manøvre muligheder - mens Hoxha og hans bagland "sad fast". Tilsvarende er det tænkeligt at Shehu ønskede en drejning af økonomien over mod produktion af forbrugsgoder, mens Hoxha fortsat ønskede at prioritere udviklingen i sværindustrien.¹⁷⁹

Lige som ved andre udrensninger blev "elimimineringen" af Shehu efterfulgt af at en række af "hans folk", heriblandt slægtninge, blev fjernet fra forskellige offentlige poster. To klansfæller eller slægtninge

havde været journalister fra *Zëri i popullit*.

178 Citat fra Tue Magnussen's artikel *Syv dage der rystede Albanien* i: *Vindue mod Øst* nr. 44, december '98, s. 30. Artiklen handler om noget ganske andet - nemlig den spændte situation i september-oktober '98. Om Tue Magnussen selv står inde for citatet eller om der blot er tale om en gengivelse af tidens officielle "lyrik" er ikke helt klart.

179 Jf Elez Biberaj: *Albania after Hoxha* i: *Problems of Communism* november 1985, s. 36.

blev henrettet, og nogle forbundsfæller fik meget langvarige fængselsstraffe.

"Det var netop på partiets og folkets enhed, at også Mehmet Shehu, en af det socialistiske Albanien farligste forrædere og fjender, brækkede halsen. Han var mange gange blevet kritiseret af partiet for sine alvorlige fejltagelser, men det var lykkedes ham at dække over sig. De dokumenter, der er blevet fundet, samt en ubestridelig bevisbyrde beviser, at han fra før krigens tid havde arbejdet for den amerikanske efterretningstjeneste. Under krigen og efter befrielsen kæmpede og arbejdede Mehmet Shehu i Albanien som lejesoldat i fremmedes sold og efter deres ordrer. Allerede fra han var i den 1. Brigade, blev han hyret af den jugoslaviske efterretningstjeneste (OZNA, i dag UDB) og senere af det sovjetiske KGB, og han tjente nidkært dem alle. Han og den gruppe af komplotmagere, der var knyttet til ham, og som nu befinder sig i myndighedernes hænder og er ved at blive udforsket, handlede på ordrer og direktiv fra udenlandske spionagecentre, specielt CIA og UDB. De arbejdede på at knuse partiet og folkets statsmagt og sætte Albanien under fremmed åg.

Mehmet Shehu og hans forbundsfæller var forberedt på at begå alvorlige forbrydelser for at gennemføre de undergravende gangsterplaner, som blev udarbejdet af deres herrer i Washington, Beograd og andetsteds. Mehmet Shehu havde af det jugoslaviske UDB fået ordre til at myrde centralkomiteens førstesekretær og andre parti- og statsledere samt til at tage terroristiske metoder i anvendelse for at knuse alle dem, der ville stå op mod dette store forræderi. Hvis de ikke var i stand til at gennemføre deres kriminelle hensigter, så hænger dette sammen med deres store frygt for folket og partiet og disses stålfasthed, som ikke tillader nogen fjende, hvor snu og djævelsk han end er, at manøvrere. Mehmet Shehu var aldrig i stand til at forandre eller forvrænge partiets linie, for hvis han forsøgte at gøre det, ville han straks blive afsløret.

Da Mehmet Shehu blev fanget mellem på den ene side ordrer fra UDB, som jorden brændte under i Kosova, og på den anden side frygten for partiets og folkets enhed, så han intet andet alternativ end selvmordets skændige vej."

Fra Enver Hoxha: *Tale til vælgerne i Tirana 10.11.1982*. Udgivet af Venskabsforeningen Danmark - Albanien, 1983. Et eksempel på partilyrikken fra Hoxha-tiden. En nærliggende konklusion kunne være at det enten var lykkedes Shehu og forbundsfæller at "snøre" Hoxha og den øvrige ledelse gennem mere end 40 år - eller også at det er Hoxha der nu - i '82 - forsøger at "snøre" befolkningen.

Min hensigt er ikke at "renvaske" Mehmet Shehu, for han var lige så ansvarlig for den førte politik som Enver Hoxha var - men at lægge op til at man får belyst sagen nærmere, mens der er vidner.

Billeder fra en isoleret fortid

Udviklingsmålene

Forsidebillede fra *Bujqësia Socialiste* - landbrugsministeriets officielle tidsskrift - nr. 9/1985. Billedteksten fortæller at man på dette sted opnåede en høst på 6,5 tons hvede pr. hektar. Måske var det sandt, men det var i så fald en hel del mere end gennemsnittet - og forresten også mere end i Danmark på samme tid. Bortset fra at billedet er et kønt propagandabillede er det forhåbentlig også en illustration af at man *kan* producere en hel del til eget forbrug - hvis ellers omstændighederne er til det.

fordi uddannelsesniveauet ikke var højt nok.

Når det *var* sådan skyldtes det at den albanske ledelse i dén grad ønskede at landet skulle være uafhængigt at man "overreagerede". Man havde set for mange eksempler på hvad der kunne ske, hvis man ikke havde en uafhængighed - ikke mindst havde man erindringen om italienernes gradvise kolonisering i '30-erne i klar erindring, ligesom man mente at de skiftende patroner, Jugoslavien, Sovjetunionen og Kina, med tiden udviklede lidt for patroniserende tilbøjeligheder.

Det ville være misvisende at hævde at albanerne gik ind for stagnation, selv om det i høj grad blev konsekvensen af dén sikkerheds- eller

Det er nemt her omkring år 2000 at pege fingre ad dén mere eller mindre ejendommelige politik man førte i Albanien op gennem '70-erne og '80-erne, og selvfølgelig kunne man have ønsket sig at man havde foretaget en åbning mod den vestlige verden på et væsentligt tidligere tidspunkt end man gjorde.

Under alle omstændigheder kan man konstatere at Albanien - på trods af mange økonomiske og sociale fremskridt sammenlignet med situationen før 2' Verdenskrig - stod i en særdeles vanskelig økonomisk situation.

Der var ganske vist opnået resultater i både landbrugs- og industrisektorerne, men produktiviteten var temmelig lav, fordi udstyret var begrænset og forældet - og

udenrigspolitik man førte.

Tavle over produktionsmålene i '76 fra en landsby i det nordlige. Man dyrkede bl.a. hvede (grurë), rug (thekër), kartofler (patate) og majs (misër). Man sammenlignede løbende produktionsmålene med hvad der faktisk blev produceret. Tilsvarende oversigter kunne man finde i alle andre landbrugskollektiver og på fabrikkerne. På mange virksomheder var der billeder af arbejdere der i særlig grad fortjente ros. Disse plakater var det positive modstykke til *fletë rrufe'*erne (se s. 133).

PPSH er en forkortelse for *Partia e Punës e Shqiperise* = Det Kommunistiske Parti; egentligt = *Albaniens Arbejdets Parti*. Foto: BA.

Tværtimod kan man sammenfatte de politiske hovedmål til følgende¹⁸⁰:

- 1) Udviklingen af økonomien skal være alsidig og afbalanceret. Der skal satses både på landbruget og på industrien. Man skal arbejde såvel håndværksmæssigt som med brug af moderne teknik.
- 2) Der skal lægges stor vægt på den langsigtede udvikling og derfor skal der satses på investeringer og mindre på forbrug.
- 3) Klasseforskellene skal mindskes - og der skal ikke udvikle sig nye. Lønforskelle skal begrænses. Særligt skal det forhindres at der udvikler sig en nye herskende klasse af bureaukrater.

Disse mål kan man synes mere eller mindre om - og dét som nogle synes er sympatisk finder andre måske er problematisk - og omvendt!

Karakteristisk er at man søgte at *styre* udviklingen - men det er ikke kun ideologiske grunde der ligger bag, når kritikere fremhæver at et sådant stærkt topstyret system hæmmer udviklingen, fordi det fjerner en væsentlig del af dynamikken fra økonomien. Hvortil selvfølgelig kommer at der kan være skepsis over for den særlige *retning* økonomien skal tage ifølge planen.

Denne diskussion er ikke kun af "akademisk" interesse, for når man i disse år skal drøfte *hvordan* den øvrige verden skal bistå mest effektivt med at få den albanske økonomi og det albanske samfund på fode, så

¹⁸⁰ Sammenfatningen støtter sig på Erland Hofsten's *Befolkningsutveckling och annan utveckling*, Rabén & Sjögren, Sthlm. 1976, s. 122 f.

vil det inddrage det vanskelige forhold mellem overordnet styring, udvikling af det private initiativ og etableringen af et egentligt politisk demokrati. Diskussionen står i øvrigt et lidt andet sted i dag end den fx gjorde for 20-30 år siden, fordi der i verdenssamfundet nu har udviklet sig en noget større bevidsthed om at "tingene hænger sammen", og at "udvikling" kan være særdeles problematisk, hvis man ikke tager forskellige ressourcemæssige og miljømæssige forhold i betragtning.

Tørring af tobak på et landbrugskollektiv i det sydlige Albanien (stativer ved huset). Lige efter 2' Verdenskrig fordelte man jorden til bønderne, senere etablerede man kollektiver. Foto: BA.

Privat marked med landbrugsvarer i Durrës i '70erne. Udbudet var -som det måske kan fornemmes - temmelig beskedent, men det var i sagens natur: Man satsede på kollektiv produktion og salg i de "officielle" forretninger. På den anden side var det meget beskedne private landbrug som lå på små jordlodder i tilknytning til landbrugs-kollektiverne - en af systemets ventiler, både økonomisk og politisk. Foto: BA.

Pionerer - drenge og piger samlet i en ungdomsorganisation - bygger jernbane et sted syd for Durrës i '70erne. I et vist omfang blev der brugt lastbiler, men de vigtigste instrumenter var hakker og spader. Hvis man ville på besøg i Albanien dengang foregik det på delegationsrejse med den daværende venskabsforening (se s. 134). Et af indslagene på en sådan rejse var at deltage en times tid eller mere i jernbanebyggeriet. Selv om det var en temmelig symbolsk deltagelse var det såmænd nok så meningsfuldt i forhold til hvad man ellers gik rundt og gjorde.

Alia og Berisha: Fra bunkere til pyramider¹⁸¹

Ramiz Alia. Født '25 Shkodra; hans familie stammer fra Kosova. Deltog i befrielseskrigen mod tyskerne og blev medlem af Kommunistpartiet. Studier i USSR i '50-erne. Fra omkring '61 medlem af partiets inderkreds. Præsident fra '82. Leder af kommunistpartiet efter Enver Hoxha's død i '85. Senere kun præsident. Trådte tilbage i '91. Idømt fængselsstraf. Flygtede til Sverige under urolighederne i '97. Vendte tilbage i december '97 fordi anklagerne mod ham i forbindelse med drab på flygtende albanere blev trukket tilbage. Billede fra *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Tirana 1985.

¹⁸¹ Dette og de røgende kapitler bygger på dagsaktuelt materiale (nyhedstelegrammer og avisartikler), og på værker af fx Elez Biberaj: Dels *Albania after Hoxha i: Problems of Communism*, nov.-dec. 1985, dels *Albania. A Socialist Maverick*, Westview Press, Boulder, San Francisco & Oxford 1990. Endvidere fx på Miranda Vickers & James Pettifer's *Albania. From Anarchy to a Balkan Identity* (se *Henvisninger*).

¹⁸² Som tidligere nævnt var man allerede i '85 i gang med en tilnærmelse til EU, dvs umiddelbart efter Enver Hoxha's død.

En af dem der bistod Enver Hoxha med at gøre op med Mehmet Shehu var Ramiz Alia, som fik rollen som kronprins og blev indsat som præsident i '82 (formand for Folkeforsamlingen). Ganske vist havde Ramiz Alia en lang partikarriere bag sig, men han blev anset for at være temmelig "grå" og for at være én af Enver Hoxha's håndgangne mænd. Da Hoxha døde blev han også leder af Kommunistpartiet og havde derfor samlet sig en betydelig formel magt, men den hvilede i høj grad på reel opbakning fra forskellige grupper i partiet, bl.a. fra en meget "ideologisk" gruppe der blev ledet af Enver Hoxha's enke Nexhmije Hoxha (f. Xhuglini). Men efter at Alia havde indset at man måtte forlade nogle af de gamle ideologiske positioner og åbne sig yderligere mod omverdenen udmanøvrerede han hende¹⁸².

Overgangssituationen i '90/'91 var vanskelig, men forløb på en noget anden måde end i andre østeuropæiske lande. En meget vigtig igangsætter var et studenteroprør på Tirana's Universitet, hvor flere af de senere kendte politikere viste deres ansigt, såsom nu afdøde Azem Hajdari og den nuværende statsminister Pandeli Majko. En af den tids ledende politikere, undervisningsminister og

professor Skënder Gjinushi havde også en rolle at spille. Han trådte imidlertid ud af regeringen, grundlagde sit eget parti og har så at sige fået et come back - for efter parlamentsvalget i '97 er han blevet formand for parlamentet.

Sali Berisha. Født 1944 i Tropoja i Nordalbanien. Uddannet som læge med speciale i kardiologi. Studieophold i Paris og København. Professor ved Tirana's Universitet. Medlem af Det Kommunistiske Parti ca. indtil det kommunistiske styres kollaps. Det er blevet hævdet at Berisha var læge for Enver Hoxha. Dette benægter Berisha - han siger at han kun har mødt Hoxha et par gange. Officielt foto.

Sali Berisha's afhopninger

Sali Berisha som den gang var kendt som et loyalt, men kritisk medlem af Kommunistpartiet der gik ind for modernisering og åbning mod omverdenen - og som også var en anerkendt universitetslærer blev - bl.a. pga sine karismatiske egenskaber - udsendt af præsident Ramiz Alia for at udvirke et kompromis som kunne sikre en "fornuftig" løsning, og som kunne sikre systemets videreførelse i en mere moderne udgave, men Berisha var klogere end som så og valgte at skifte side. Hurtigt blev han én af de væsentligste og mest slagkraftige kritikere af det hidtidige styre.

Sali Berisha var én af grundlæggerne af Det Demokratiske Parti, som indgik i en overgangsregering under socialistisk ledelse. Én af de vigtigste opgaver var at tiltrække bistand fra de industrialiserede lande - de såkaldt G-24-lande - og man fik iværksat et gigantisk hjælpeprogram på mere end 150 mio. \$ under italiensk ledelse (*Operation Pelikan*¹⁸³).

De kaotiske omstændigheder ved administrationen af tidligere modtaget nødhjælp fra Italien gav mulighed for at Berisha senere kunne få Fatos Nano fængslet for misbrug af hjælpemidler, selv om der var betydelig tvivl om holdbarheden af anklagerne.

En anden vigtig opgave var at løse landbrugsproblemet - dvs forde-

¹⁸³ Kodenavne er af og til valgt med særlig tanke - man ser tydeligt pelikanen for sig ... om der stadig er pelikaner i Albanien ved jeg ikke, men Edward Lear tegnede i sidste århundrede en stor flok i nærheden af Vlora.

lingen af landbrugskollektiverne til individuelle ejere.

Det Demokratiske Parti trak sig ud af koalitionsregeringen i december '91, fordi man mente at man ikke havde reel indflydelse - hvad der muligvis kan have været korrekt, muligvis var en politisk overdrivelse - men under alle omstændigheder begyndte man dermed en strategi der gik ud på at *vaske hænder* og at holde sig uden for. Denne strategi har man - trods mange velmente råd fra den vestlige verden - genoptaget efter Socialisternes valgsejr i '97, givetvis fordi man havde gode erfaringer med mandatnedlæggelsen i '91, eftersom den lagde op til at Demokraterne kunne overtage hele regeringsmagten året efter.

Mandatnedlæggelsen i '91 viste at der var visse interne uoverensstemmelser i Det Demokratiske Parti, hvad der ikke var så mærkeligt i betragtning af at man ikke havde haft tid til at udvikle et egentlig politisk program og til at træne medlemmerne og lederne i et demokratisk politisk arbejde. Blandt dem der opponerede mod Berisha var en fremtrædende økonom, Gramoz Pashko, der havde arbejdet med international økonomi, og som havde en vigtig ministerpost i overgangsregeringen. Endnu senere førte de indre uoverensstemmelser til at Pashko trak sig helt ud og forlod landet. Nu bor han (så vidt jeg ved) i USA.¹⁸⁴

Efter valgene i foråret '92 - som Demokraterne vandt - blev Berisha præsident.

Ismail Kadare's afhopning

Foto: Ismail Kadare. Fremtrædende skønlitterær forfatter. Født '36 i Gjirokastra. Studieophold i Moskva omkring '60. Nu bosat i Paris. Foto fra *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Tirana 1985.

I tiden op til systemskiftet var der en fremtrædende kulturpersonlighed, Ismail Kadare, der gjorde noget der virkede ganske besynderligt i betragtning af at alt var under forandring, nemlig at hoppe af til vesten. Han benyttede sine gode muligheder for at rejse udenlands til at slå sig ned i Paris. Kadare er én af de forholdsvis få albanske kulturpersonligheder der er kendt internationalt,

184 Se bl.a. Miranda Vickers & James Pettifer: *Albania. From Anarchy to a Balkan Identity* (jf *Henvisninger*), s. 73.

og han er flere gange blevet nævnt som kandidat til Nobels litteraturpris¹⁸⁵. Kadare var på en måde protegé af det gamle system, men samtidig havde han - formentlig på grund af den betydelige internationale anerkendelse han nød - mulighed for at ytre sig med en vis kritisk brod mod systemet. Han blev derfor af mange opfattet som én der havde rene hænder, og der var mange der håbede på at han ville træde op som præsidentkandidat. Sådan skulle det ikke være - han valgte at koncentrere sig om sit forfatterskab, men ytrer sig fra tid til anden om udviklingen i Albanien.

Enten-eller

Ét af de træk som albanerne har slæbt med sig fra Hoxha-tiden er metoden med at orientere sig *bi-polært* - eller efter en *enten-eller*-model. Da først Berisha var kommet til magten gjorde han hvad han kunne for at kriminalisere de forrige ledere - og da ikke alle kunne kriminaliseres, så fjernede han dem fra deres stillinger (fx som ledende statsembeds mænd, som sikkerhedsfolk og som officerer i hæren) og erstattede dem med *pålidelige* folk med tilknytning til Det Demokratiske Parti.

Der kan selv sagt være mange *meget* gode grunde til at gå radikalt til værks og at foretage en egentlig udrensning, men modellen indebærer ikke ligefrem at man kommer overens om fortiden og fremtiden, men tværtimod at man polariserer og at man - især hvis man ikke er voldsomt stærk - lægger grunden til at modstanderne vender tilbage under én eller anden form og gentager opgøret, nu blot med modsat fortegn.

Med *enten-eller*-strategien gælder det om hurtigst muligt at sætte sig på alt og at forhindre at fortiden kommer tilbage. Paradoksalt nok medfører denne strategi at der opstår en meget stor risiko for at fortiden netop *kommer* tilbage.

Strategien giver grundlag for at det gamle styres paranoia gentages - og med paranoia følger personforfølgelser, intensiveret efterretningsvirksomhed, dannelse af beskyttelseskorps og en bi-polær

185 Flere af hans bøger findes på dansk eller svensk, se *Henvisninger*. Han har skrevet historiske romaner om Skanderberg og Ali af Tepelena. Han har skrevet politiske romaner som *Den hårde Vintern* der handler om opgøret mellem Sovjetunionen og Albanien. Og han har skrevet essays og noveller.

organisering af det politiske liv. De der ikke er med os er imod os osv. Det bliver yderformerne og de mere ekstreme opfattelser der kommer til at regere, mens mellemformerne og kompromismulighederne kommer til at forsvinde.

Noget af det mest karakteristiske ved et demokrati er at man anerkender at der er og må være flere opfattelser og at man aktivt arbejder for at forene disse opfattelser - ikke nødvendigvis i én opfattelse, men i et *kompromis*. Som mange politikere har sagt: Politik er det muliges kunst - eller: Politik er *kompromisets* kunst.

Sali Berisha's valg af en bi-polær strategi

Sali Berisha valgte som præsident at *sætte sig på magten* og kom derfor til at vælge en bi-polær strategi. Det kan han haft mange gode grunde til, men der var givetvis også mere personlige og mindre gode årsager såsom i for høj grad at gå efter *magten* - og dét tales der samstemmende om fra flere af hans tidligere samarbejdspartnere og fra hans nuværende modstandere¹⁸⁶.

Det var et led i den bi-polære strategi at Berisha i '94 forsøgte at gennemføre en ny forfatning. Den seneste forfatning var fra '76 og var et umiskendeligt produkt af det kommunistiske styre. '76-forfatningen var selv sagt ikke i funktion, og man levede på en kombination af praksis og midlertidig lovgivning af forfatningsmæssig karakter. Berisha's forfatningsforslag indebar at en væsentlig del af den politiske magt blev lagt hos præsidenten, men der var adskillige der var stærkt utilfredse med en sådan løsning, hvad man må betragte som et sundhedstegn. Da forslaget kom til afstemning i '94 faldt det med et brag.

186 Se fx Miranda Vickers & James Pettifer: *Albania. From Anarchy to a Balkan Identity* (jf *Henvisninger*), s. 82 og s. 227.

Pyramideselskaberne¹⁸⁷

Hvordan pyramideselskaberne¹⁸⁸ kom på banen bør undersøges nærmere som allerede berørt i det indledende afsnit (se s. 12). Men det er bemærkelsesværdigt hvor hurtigt de blev introduceret og accepteret i befolkningen. Medvirkende var givetvis at der blev annonceret massivt for dem - bl.a. i gratis TV-annoncer. Det blev hurtigt kendt at nogle af de første investorer tjente *bravt* på at investere i selskaberne. Der blev nævnt forrentninger i størrelsesordenen 30 % - og undertiden endda højere. Hvis nogen man kendte eller næsten kendte kunne opnå en sådan gevinst, var det svært at afholde sig fra selv at anbringe hvad man havde af ledig kapital - og mere end det - i et selskab. Den massive investeringsbølge der blev følgen heraf kunne finansiere forrentningen til de første, men var selv sagt ikke tilstrækkelig til at gentage forrentningerne. Efter forholdsvis kort tid faldt organisationerne - omkring årsskiftet 1996-97 - sammen på grund af mangel på likvider og på grund af en fundamental insolvens.

Man kan gisne om hvorfor fornuftige mennesker kunne lade sig narre af pyramidekonstruktionen. Én af grundene er muligvis at der gik rygter om at selskaberne faktisk tjente store penge på våbenhandel til "udlandet" - at der altså var en reel aktivitet nedenunder. Andre havde en idé om at der gennem selskaberne foregik en omfattende hvidvaskning af penge fra forskellige grå aktiviteter, fx smugleri som man ikke forbandt noget moralsk problem med - akkurat som når en del danskere trives fint med at handle *sort*. Denne hvidvaskning kunne ske ved at en investor på *legal* vis trak profitten hjem fra mindre legale og skjulte aktiviteter, hvad der dog forudsatte et temmelig "kreativt" regnskabssystem - eller evt at regnskaberne bortkom på mystisk vis.

Der verserer mange rygter om sammenhængen mellem driftige finansoperatører, mafia-folk og politiske kredse. Sandheden er næppe én-dimensional. Der var flere selskaber i gang samtidig - og dermed flere organisationer med forskellig sammensætning og baggrund.

187 Morsomt nok valgte det gamle styre at mindes Enver Hoxha ved at rejse en stor pyramide for ham i Tirana - der 31.12.1998 dannede rammen om en nytårsfest for ungdom der ville slippe for forældrenes omklamring. Pyramiden var næppe tænkt som et symbol på magtstrukturen i det gamle styre.

188 Jeg ville gerne se noget af dét reklamemateriale der blev brugt for at tiltrække investorerne, men det har jeg ikke haft mulighed for endnu.

Det er mig bekendt ikke fastslået at Berisha selv har været involveret i pyramiderne, men han har i realiteten bakket op om dem og *ikke* taget nogle som helst skridt til at imødegå det sandsynlige sammenbrud. Adskillige i Berisha's bagland blev beskyldt for at være kraftigt indblandet - og havde i det mindste på forskellig måde fordel af pyramiderne, for pyramideorganisationerne var med til at finansiere forskellige politiske aktiviteter (muligvis som en slags betaling for velvillig behandling).

De omfattende investeringer i pyramideselskaberne er karakteristiske for en del af den albanske økonomi og for nogle af de albanske reaktionsmønstre *efter at Hoxha-styret er kollapsede*, så selv om man kunne være fristet til at lade affæren ligge som noget der er passé, må man sige at forløbet rejser så afgørende spørgsmål, at man er nødt til at få gennemtrawlet sagen og etableret nogle fornuftige færdelsesregler - som vel at mærke håndhæves af myndighederne - hvis man skal have forhåbninger om at den albanske økonomi skal udvikle sig i en mere *sund* retning.

Albanerne må med i et økonomisk samarbejde

Medvirkende til at albanerne investerede i selskaberne var selvfølgelig det ganske banale at det var svært at komme i gang med mere fornuftige investeringer, for der var ikke noget solidt fundament for hverken en større produktion eller for en afsætning af produkterne på det indre albanske marked eller på eksportmarkederne.

Dé industrivirksomheder der var blevet etableret i Hoxha-perioden var typisk lav-teknologivirksomheder (konfektionsindustri, produktion af traktorer, levnedsmiddelforarbejdning) hvor der var en overordentlig stærk konkurrence på verdensmarkedet. Som mange andre lande i Middelhavsområdet havde man en "tung ende" af landbrugsvirksomheder som ikke havde nogen særlig gennemslagskraft på verdensmarkedet - for man havde ikke noget særligt at byde på mht produktsortiment, produktkvalitet og omkostnings- og prisniveau.

Ønsker man i Albanien eller i Europa at integrere Albanien i resten af Europa, så må man tilbyde albanerne en plads i økonomien og satse på udviklingsprojekter som er økonomisk bæredygtige og som kan bidrage til at der udvikler sig nye sociale strukturer som har et positivt perspektiv.

Det ville være såre nemt at etablere et "regelret" *patron-klient*-forhold, dvs et forhold som især er til patronens fordel - hvad enten patronen måtte være EU eller nogle særlig interesserede stater - fx Italien eller Tyskland. Selv om en sådan struktur også kunne give visse økonomiske fordele for albanerne, ville det i det lange løb udvikle sig til et konfliktbetonet forhold - og dét der er brug for i Albanien, når man tager de særlige historiske forhold i betragtning, er akkurat det modsatte: Strukturer der så vidt muligt mindsker konflikterne, såvel mellem albanerne og os andre - som mellem albanerne indbyrdes.

Giver man ikke albanerne en plads - og inviterer man dem ikke til et ligeværdigt samarbejde - så øger man behovet for at de enkelte albanere prøver at finde deres "egen" vej sådan som man kunne se i forbindelse med pyramideselskaberne. Så øger man risikoen for at økonomien bliver en grå og sort økonomi med helt andre styremekanismer og adfærdsregler end dem der gælder i almindelig vesteuropæisk økonomi.

Afledningsmanøvren Leka Zogu

Modsætningerne i samfundet, Berisha's kompromisløshed og sammenbruddet af pyramideselskaberne førte i foråret '97 til omfattende uroligheder og væbnede kampe rundt omkring. Sali Berisha løslod temmelig modvillig Fatos Nano, og man enedes om at der burde foretages nyvalg til parlamentet i sommerens løb under overvågning af en international militærstyrke.¹⁸⁹

Op mod parlamentsvalget i juni '97 inviterede præsident Berisha den tidligere kong Zog's søn, Leka Zogu, til Albanien. Leka Zogu som boede i Sydafrika havde vist nok forsøgt sig med et veritabelt commandoraid mod Albanien i den socialistiske periode (i '82), men havde ikke haft held hermed. I '93 forsøgte han at komme på besøg for at pleje sine interesser, men blev udvist.

Der var en vis, mindre del af albanerne som ønskede monarkiet genindført - selv om Leka Zogu nok selv tænkte at han var den rette til at samle albanerne og at opbakningen ville vise sig at være overordentlig stor - og dette fandt Berisha at han kunne udnytte til at svække

¹⁸⁹ Om denne styrke og den danske deltagelse kan man læse nærmere i en artikel af lederen af den danske afdeling, major Søren Knudsen, som findes på Internettet (jf *Henvisninger*).

modstanderne, for havde han bundet monarkisterne til sig selv, kunne de jo ikke tælle med på den anden side. Ikke ét øjeblik regnede han med at albanerne ville have monarkiet genindført når det kom til stykket.

Berisha's kalkulation var - hvad dette angår - helt realistisk, men derimod har manøvren næppe hjulpet ham ret meget i relation til det samtidige parlamentsvalg, der som bekendt endte med at Berisha efter forskellige manøvrer måtte gå af, at der blev valgt en ny præsident - Rexhep Mejdani - og at Socialisterne overtog regeringsmagten i samarbejde med andre partier. Demokraterne valgte at boykotte parlamentsarbejdet.

Leka Zogu viste flere gange mangel på dømmekraft (hvad han ikke var ene om), fx når han optrådte i kampuniform som en kommandosoldat der kunne bringe orden i det politiske kaos.

En islamisk fase?

En anden af Berisha's manøvrer bringer Hoxha-styrets navigation i erindring. Efter at han ved flere lejligheder havde oplevet at man i udlandet stillede spørgsmål til styringen af den albanske økonomi - fx advarede IMF allerede i slutningen af '96 mod pyramidekonstruktionerne¹⁹⁰ - forsøgte han at skaffe sig nye venner i den islamiske verden (jf i øvrigt s. 166). Det er meget tænkeligt at dét han ville opnå var at opnå præcis den samme uafhængighed som Hoxha tidligere havde ønsket sig, når han valgte sig fjernere og fjernere venner. Men inden han for alvor kunne udnytte mulighederne i den islamiske verden brasede systemet sammen, og han måtte forlade posten som præsident.

Den efterfølgende regering valgte at droppe denne samarbejds-mulighed og i stedet at vende sig mod traditionelle vestlige støttemuligheder, fx i EU og i nogle af de store EU-lande.

¹⁹⁰ Jf Miranda Vickers & James Pettifer: *Albania. From Anarchy to a Balkan Identity* (jf *Henvisninger*), s. 290.

Statskup?

Fatos Nano. Født '52 i Tirana. Økonom. Ansættelser på Metalkombinatet i Elbasan og i Priskë, Tirana. Forsknings- og undervisningsvirksomhed.

Regeringsmedlem fra '91 '92, statsminister i overgangsregeringen. Formand for Socialispartiet (tidligere Kommunistpartiet). Fængslet fra '94 til '97. Statsminister '97-'98.

Også i sommeren og efteråret '98 har der været betydelig uro - som især er iværksat af Demokraterne - og den socialistiske regering har på sin side beskyldt Sali Berisha for at have forsøgt et statskup og taget retslige skridt mod ham.

Uroen kulminerede efter drabet på Azem Hajdari der var ét af Det Demokratiske Parti's ledende medlemmer (se i øvrigt næste afsnit). Drabet gav anledning til voldsomme anklager mod regeringen for at stå bag mordet, krav om at regeringen skulle træde tilbage og besættelser af regeringskontorer m.v. I den sidste ende faldt uroen sammen igen - og de store demonstrationer som Berisha varslede blev ikke til noget - der har kun deltaget op mod 3.000.

Den første uro kan have haft mange årsager. Én af dem var muligvis at der var "nogen" der blev bange for hvad der kunne komme ud af dén undersøgelse, som regeringen havde iværksat vedrørende pyramideforetagenderne og deres sammenbrud, og der var grund til at vente at denne undersøgelse ville give problemer for nogle i ledelsen af Det Demokratiske Parti, for netop dette parti havde - efter sigende - nydt godt af donationer

fra pyramideforetagenderne, dengang partiet sad på regeringen.

En anden grund kan have været at "nogen" ønskede en anden regering for at denne kunne træde aktivt ind til støtte for den væbnede kamp for Kosova's selvstændighed som var blevet indledt i foråret '98 af UCK, Befrielseshæren.

Men den vigtigste grund var sandsynligvis at Sali Berisha og hans nærmeste folk var meget frustrerede over ikke at være ved magten, hvad der blev forstærket af at man boykottede parlamentsarbejdet og derfor var uden enhver form for *formel* politisk indflydelse. Uroen kom i

Øvrigt på et tidspunkt hvor der var flere i Det Demokratiske Parti der ønskede at afslutte boykotten. Der er god grund til at tro at Sali Berisha var parat til at gribe hvilken som helst anledning som måtte dukke op for at søge at skabe uro og gennem denne uro vælte regeringen.

Fatos Nano valgte efter forholdsvis kort tid at træde tilbage og blev efterfulgt som statsminister af Pandeli Majko, Europas yngste statsminister. Majko deltog i studenterurolighederne i '91 mod det kommunistiske styre og er i øvrigt så ung at han umuligt kan gøres ansvarlig for ting i den kommunistiske tid¹⁹¹.

Om det har været kalkulen eller ej, så må man konstatere at Nano's tilbagetræden og Majko's tiltræden har lukket meget af luften ud af Berisha's angreb på regeringen og det nuværende system - selv om Berisha har forsøgt at underminere tilliden til Majko ved at give offentligheden besked om at Majko på et tidspunkt har været under psykiatrisk behandling.

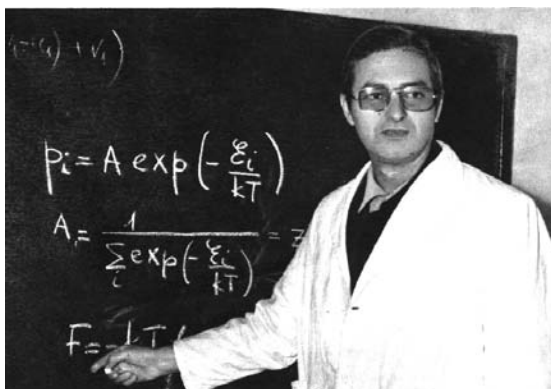
Hvad fremtiden vil bringe er svært at sige, men Nano's manøvre forekommer at være elegant og tiltalende og den ligner ikke helt dén form for taktisk manøvrering eller magtpolitik der ellers har været udbredt i albansk politik i de senere år.

Senere på året besluttede parlamentet - efter forslag fra regeringen - at ophæve Sali Berisha's parlamentariske immunitet, men har (efter meget kraftige råd fra udlandet) ikke forsøgt at fængsle ham. Derimod er der indledt en retslig undersøgelse af urolighederne og af Berisha's deltagelse - og der pågår for tiden (dvs i slutningen af december '98) et tovtækkeri for at få Berisha til at møde i retten og afgive forklaring.

Ny forfatning

Én af de vigtigste politiske opgaver i '98 har været at få vedtaget en ny forfatning for at få et ajourført formelt grundlag for det politiske arbejde og for regeringsvirksomheden. Sali Berisha forsøgte i sin tid at indføre en forfatning som samlede en betydelig mængde af den politiske magt i præsidentembedet, men dette forslag blev afvist ved en folkeafstemning.

191 Pandeli Majko er uddannet som ingeniør .

Fysikprofessor Rexhep Meidani; præsident for Albanien siden 1997. Et lidt ældre foto fra New Albania nr. 6/1987.

I tiden siden parlamentsvalget i '97 arbejdede man med dette problem og man indhentede omfattende rådgivning fra forskellige teoretikere og praktikere i den vestlige verden, men Det Demokratiske Parti har ikke medvirket direkte i processen - og har da parlamentet vedtog forslaget og sendte det til folkeafstemning taget af-

stand fra det, søgt at påvise at det var udemokratisk og har opfordret befolkningen til at boykotte afstemningen¹⁹². Der er mange i den vestlige verden der har forsøgt at overbevise Sali Berisha og Det Demokratiske Parti om at man burde deltage aktivt i processen, og at man også burde deltage positivt i folkeafstemningen, men forgæves.

Forslaget blev sendt til folkeafstemning den 22.11.1998 hvor den blev vedtaget med 93 % af de afgivne stemmer, men både regeringen og Det Demokratiske Parti har bagefter hævdet at man vandt valget. Regeringen fordi forslaget blev vedtaget, Det Demokratiske Parti fordi man på én gang hævdede at regeringen havde fusket med valgresultaterne og - samtidig - at den lave valgdeltagelse på godt 50% af de ca. 1.9 mio. stemmeberettigede måtte tages som indikator for at befolkningen var imod den nye forfatning.

Valgkommissionen har imidlertid erklæret valget for gyldigt og præsidenten har stadfæstet forfatningen på nationaldagen den 28.11.1998.

Hovedpunkterne i den nye forfatning er¹⁹³:

¹⁹² Der har givetvis været overvældende tilslutning til boykotten blandt Demokrateerne, men det er rapporteret at den tidligere formand for partiet, Tritan Shehu, og enkelte andre var imod boykotten.

¹⁹³ Redigeret efter oplysninger fra Reuter's 20.11.1998.

- (1) Der er en klar opdeling af den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt.
- (2) Præsidenten skal stå uden for partipolitik og vælges for 5 år ad gangen for maksimum 2 perioder.
- (3) Albanien er en republik der bygger på demokratisk pluralisme. Der skal holdes valg hvert 4' år. Parlamentet har 140 medlemmer, og et parti kan kun være repræsenteret hvis det får mere end 2.5 % af stemmerne. 100 pladser fordeles ved direkte valg, 40 ved proportional fordeling. Regeringen skal sikre at der er parlamentarisk flertal bag dens politik.
- (4) Der er religionsfrihed og ikke nogen statsreligion.
- (5) Alle albanere - uanset etnisk tilhørsforhold - er lige for loven. Der er pressefrihed. Albanien tilslutter sig Menneskerettighedskonventionen.
- (6) Parlamentet udpeger en ombudsmand (people's lawyer) for 5 år ad gangen der skal være mægler i konflikter mellem befolkningen og staten.
- (7) Albanien har markedsøkonomi og respekterer den private ejendomsret.
- (8) Nationalbankens direktør nomineres af præsidenten og vælges af parlamentet for en periode af 7 år.

Den nye forfatning synes at være et stort skridt fremad på det formelle område og er på niveau med de forfatninger som findes i den vestlige verden.

Det er vanskeligt at forstå pointen i Sali Berisha's angreb på forfatningen for at være udemokratisk, for valggrænsen er tydeligt lavere end den var i det forslag som Berisha fremsatte da han var præsident - og flere af de beføjelser som har ligget på præsidenten lægges nu tilbage til Parlamentet.

Azem Hajdari: En mand med forbindelser

Hvem var Azem Hajdari?

Den Demokratiske politiker Azem Hajdari blev skudt sammen med nogle af sine livvagter lørdag 12.9.1998. Hajdari var ikke hvem som helst og en meget omdiskuteret person. Første gang han blev offentlig kendt var da han trådte frem som én af studenterlederne på Tirana's Universitet under den konflikt med Hoxha-styret, der førte til dets sammenbrud. Han blev (eller var forud) én af Sali Berisha's støtter. Men allerede før studenterurolighederne i '91 havde Hajdari gjort sig bemærket idet han omkring '89-'90 havde opponeret mod styrets lunkne holdning i Kosova-spørgsmålet og deltaget i de kraftige studenterdemonstrationer der var i den anledning.¹⁹⁴

Azem Hajdari påtog sig en særlig rolle i den politiske kamp efter at Hoxha-styret var faldet sammen, for han tog sig af den grovere del af retorikken og sagde de "ting" som Sali Berisha havde brug for blev sagt, men som han ikke selv kunne lægge navn til.¹⁹⁵

Efter nogen tid kom Berisha og Hajdari - som var blevet næstformand for Det Demokratiske Parti - imidlertid på kollisionskurs af hinanden - og Hajdari rejste til USA i juni '92 "on a training course". Det var karakteristisk at der ikke var nogen af "partispidserne" der var i lufthavnen for at vinke farvel til næstformanden - og at det i stedet var Gramoz

Azem Hajdari. Født '63 i Tropoja i det nordlige Albanien (ligesom Sali Berisha). Dræbt ved attentat '98. Uddannet som jurist. Stærkt interesseret i militære spørgsmål. Aktiv i Den Uafhængige Fagbevægelse og involveret i magtkampe her. Officielt foto.

194 Jf Miranda Vickers & James Pettifer: *Albania. From Anarchy to a Balkan Identity* (jf *Henvisninger*), s. 147, hvoraf det fremgår at et fremtrædende medlem af partiledelsen - Foto Çami - havde kritiseret jugoslaverne, og at jugoslaverne kritiserede albanerne for at være hykleriske: På den ene side holdt man lav profil i Kosova-spørgsmålet, på den anden side tillod man store demonstrationer i Albanien.

195 Jf samme, s. 44.

Pashko der havde indfundet sig. Pashko stod på god fod med Hajdari, men var selv kommet i konflikt med Berisha om den parlamentariske politik og om økonomiske spørgsmål, og denne konflikt førte til hans og andres eksklusion fra partiet i august¹⁹⁶.

Om Hajdari og Berisha kom på egentlig god fod med hinanden igen er svært at sige, men Hajdari fik fremtrædende partiopgaver i de følgende år. Der går mange historier om hvad Hajdari foretog sig, lige fra at han skulle være involveret i modstandskampen i Kosova - evt mht våbenforsendelser - til at han skulle være involveret i pyramidekonstruktionerne og til at han skulle have tætte forbindelser til den grå eller sorte del af den albanske økonomi. Hvor meget der er rygter og hvor meget der er sandhed kan vanskeligt bedømmes, og vil muligvis heller ikke kunne afklares endeligt.

Drabsforsøg i '97

Drabet i '98 skete næsten på årsdagen for et attentatforsøg på ham. 18.9.1997 blev han skudt ned på parlamentsområdet af det socialistiske medlem Gafur Mazreku, der lige som Hajdari var gheger. Gafur Mazreku påberåbte sig reglerne om blodhævn, som han mente gik forud for den almindelige lovgivning, og det er blevet sagt at Mazreku forud skulle være blevet forulempet af Hajdari's folk. Azem Hajdari var én af lederne af Det Demokratiske Partis "aktionsgrupper", som i visse perioder var kraftigt bevæbnet.

Både efter attentatforsøget i '97 og efter mordet i '98 er Sali Berisha trådt hårdt op og har beskyldt Socialistpartiet for at stå bag. Det er dog ikke meget sandsynligt at dét skulle være tilfældet, for Socialistpartiet ville ikke vinde noget ved et drab - snarere tværtimod, men derfor kan der godt være tale om at der er socialister der har været indblandet. Men det er mere sandsynligt at der er tale om helt andre kræfter, som opererer i den mere skjulte del af den albanske økonomi.

Sagen er blevet overladt til politiet og anklagemyndigheden som imidlertid ikke er nået til nogle resultater endnu. I slutningen af '98 tilkaldte man en norsk jurist, Walter Wanberg fra Bergen, der gennem nogle måneder skal bistå med undersøgelserne. Det Demokratiske

¹⁹⁶ Jf samme, s. 84. Ifølge Hajdari's officielle CV var det i 1993-94 han opholdt sig i USA for at studere engelsk og filosofi. Det er muligt at denne uoverensstemmelse kun er tilsyneladende.

Parti har krævet at der i stedet blev foretaget en undersøgelse af en uafhængig international kommission.

Blodhævnreglerne

Som nævnt påberåbte Gafur Mazreku sig reglerne om blodhævn. Blodhævn - eller på italiensk: Vendetta - er en gammel tradition i Sydeuropa, som fx har eksisteret i på Sicilien i Italien og på Korsika¹⁹⁷. I Albanien er den forbundet med den gamle sædvanelov *Lek Dukagjini's Kánon*, som omfatter langt mere end blodhævnreglerne og som var en sammenskrivning af gældende sædvaner og tilføjelser fra anden ret, herunder tyrkisk ret¹⁹⁸. Lek Dukagjin kom fra en familie af fremstående klanhøvdinge, der levede i 1300- og 1400-tallet; *kánon*'en er fra 1400-tallet.¹⁹⁹

Blodhævnreglerne er selv sagt ikke tilladt officielt, men har til forskellige tider været i funktion. I Hoxha-tiden blev der taget mange skridt til at undertrykke slægtsfejde-traditionen, men siden styrets kollaps er der rapporteret om 400 blodhævnsopgør. Så sent som i begyndelsen af oktober '98 blev der rapporteret om den 13-årige Entela Miloku fra Mamurras der havde hævnnet mordet på sin far ved at skyde drabsmanden - den 30-årige Fran Fufi - med en Kalasjnikov-riffel. Fran Fufi havde dræbt Entela Milokus far nogle måneder tidligere i Grækenland. Entela Miloku og resten af hendes familie er nu flygtet ud af Albanien for at undgå gengældelse.

Blodhævnstraditionen kan kun udfoldes når staten er svag. En hvilken som helst stat - demokratisk eller autoritær - vil søge at undertrykke en

197 Den korsikanske tradition er behandlet i Anne Knudsen's disputats *En Ø i Historien. Korsika. Historisk antropologi 1730-1914*, Kbh. 1989. Bogen kan stadig fås fra Forlaget Basilisk. Jeg har foreløbig kun læst sporadisk i den, men at dømme efter denne "skimming" og en anmeldelse af Frederik Stjernfeldt i *Information* 27.9.1989 vil Anne Knudsen's "vinkel" og analyse være relevant for en vurdering af blodhævn m.v. i Albanien, herunder mht diskussionen af historie- og kulturbegreberne. [Kommentar til bogen kan findes i *Albanske studier* fra 2002].

198 Jf Edith Durham: *High Albania* (jf *Henvisninger*), s. 25 ff. - og: Ismet Elezi: *Elimination of Vendetta in Socialist Albania and Some Foreign Author's Distortions of History* i: *Albania Today* nr. 1/1990.

199 Der var flere af slægten som hed Lek Dukagjin.

sådan tradition, fordi den er generende for det sociale og økonomiske liv - især hvis der er tale om omfattende fejder²⁰⁰.

Traditionen er ikke a-social - den er social på en særlig måde og hører tæt sammen med en familie eller en klan²⁰¹, som evt har et problematisk eller vanskeligt forhold til staten, hvordan denne stat end måtte være legitimeret. En fejde er ikke kaotisk selv om den eventuelt kan få resultater der vil forekomme en moderne vesteuropæer at være helt absurde (jf om Edward Lear's oplevelse s. 74), den vil tværtimod oftest foregå efter særlige regler. Følger man reglerne er konsekvenserne ikke desto mindre ødelæggende samfundsmæssigt og socialt - og de har i historiens forløb også været med til at fastholde arbejdsdelingen mellem mænd og kvinder. Med mindre kvinderne greb til våben var det æreløst at inddrage dem, og de kunne derfor passe deres dont - og mændenes med - mens mændene holdt sig skjult. De udbredte fejder op til vores tid var én af grundene til at man ofte byggede sine huse sådan at man lettere kunne forsvare sig (se s. 68).

Starten på en blodhævnfejde er at der er sket en alvorlig krænkelse af den ene part, og der kendes en del eksempler på at små krænkelser har fået uhyrlige konsekvenser - men i almindelighed var man varsom med at krænke andre, netop i betragtning af konsekvenserne. Hensigten med traditionen og sædvaneretten er *ikke* at der skal fejdes, men at fejder skal *undgås*, at de - hvis de *er* uundgåelige - skal følge nærmere regler - og at de kan *afsluttes* hvis parterne bliver enige herom.

Man var i øvrigt meget omhyggelig med ikke at inddrage andre i en fejde end dem der *skulle* inddrages, fx kunne man rejse fra den ene familie til den anden - mellem hvem der pågik en fejde - hvis det var klart at man var neutral eller hvis man var omfattet af et lejde eller et æresord (kaldet *besë*).

200 Lignende fejder har kunnet ses i mafia-kredse - og i Danmark mellem rocker-grupper.

Visse kredse i statssystemet kan under særlige omstændigheder se blodhævn som en fordel: Banditterne udrydder hinanden. I hvert fald er et sådant standpunkt tillagt de serbiske myndigheder mht accept af blodhævn i Kosova: Jo flere albanere der udrydder hinanden, desto bedre.

201 Fsv. angår rockergrupper er der ikke tale om *familie* i biologisk forstand, men om en gruppe som man lever en stor del af sit sociale liv i.

Spørgsmålet om blodhævn og slægtsfejder kan føre til en diskussion om hvad sociale traditioner er (i Albanien) og hvordan de opstår, udvikler sig og ophører²⁰². En tradition skal holdes i live for at eksistere - og den vil kun blive holdt i live, hvis der er behov for den. En tradition som blodhævnstraditionen kan derfor kun eksistere, hvis der er personer der har behov for at følge den. Traditionen er ikke indlagt i generne - hvor påtrængende den end forekommer, den er et kulturelt udtryk og noget af dét der udgør en kultur. Den er gået i arv, men ikke i biologisk forstand, og i det øjeblik der ikke længere er behov for den - fx når den albanske stat fungerer mere effektivt - vil den efterhånden dø ud, selv om det formentlig vil tage lang tid før den helt forsvinder.

Man kunne måske formode at en så grundlæggende tradition - og den bagvedliggende slægts- og familiefilosofi - er "sat" af én form for dybdestruktur. Men en social struktur eller en familiestruktur er ikke noget der har sin egen vilje - så derfor kan denne struktur brydes når omstændighederne og viljen er til det, men udryddelsen af blodhævnstraditionen er ikke noget der kan ske isoleret, det forudsætter en gennemgribende opbygning af en ny demokratisk stat og udvikling af nye politiske mønstre.

Så længe albansk politik er et bi-polært anliggende og en kamp mellem parter der undertiden ønsker at udrydde hinanden, kan man ikke undre sig over at der pågår blodhævnfejder. Dels fordi de kan blive en del af det politiske "spil", dels fordi staten kan have svært ved at sætte sig igennem og håndhæve et forbud mod sådanne fejder.

Opgør i Den Uafhængige Fagbevægelse

Drabet på Azem Hajdari har muligvis en vis forbindelse til et blodigt opgør i Den Uafhængige Fagbevægelse, der fandt sted i Tirana i slutningen af oktober '98.

Ved siden af den "gamle" kommunistiske fagbevægelse opstod der i forbindelse med Hoxha-styrets kollaps en ny, konkurrerende fagbevægelse, som imidlertid har været stærkt præget af uro og magtkampe. I '95 dannede Azem Hajdari en oppositionsgruppe som forgæves forsøgte at tage magten i organisationen. Én af Hajdari's tilhængere - Fatmir Musaku - vandt i '98 en retssag som gav ham

²⁰² Dette vil jeg søge at tage mere grundigt op ved en senere lejlighed [se evt [Albanske Studier](#) 1-2].

retten til at overtage formandsskabet efter Xhevdet Lubani som imidlertid ikke ville vige sit sæde. 26.10. kom det til håndgemæng på organisationens kontor i Tirana og en ukendt person dræbte Tirana-formanden Astrit Balluku og sårede et medlem, Niko Kucani.

Sagen er ikke fuldt opklaret, men Sali Berisha og Det Demokratiske Parti beskyldte hurtigt Sikkerhedspolitiet og Socialistpartiet for at stå bag opgøret og drabet.

Egyptiske terrorister

Albanien har i '90-erne været et "slaraffenland" for organisationer og personer som havde brug for en base som man kunne operere ud fra uden at der var politi- eller efterretningsmyndigheder der blandede sig, enten fordi man var positivt indstillet over for den omtalte virksomhed - eller fordi man ikke havde styrke til at forhindre den.

Osma bin Laden - der siden er blevet bekendt for terroristisk virksomhed - besøgte i april '94 Albanien som medlem af en officiel saudiarabisk organisation, der havde drøftelser med repræsentanter for den daværende albanske regering (jf i øvrigt s. 156). Osma bin Laden lovede ved den lejlighed at investere i en industrivirksomhed i Kavaje-området - og etablerede kontakt til albanske kredse.

I slutningen af juni '98 pågreb albanske myndigheder - bistået af CIA - 4 egyptere der var mistænkt for terroristisk virksomhed. Én af dem var anklaget for at have deltaget i attentatet på Anwar Sadat i '80 og blev udleveret til Egypten, de andre - som angiveligt arbejdede med velgørenhed i Albanien for en islamisk organisation i Kuwait - var mistænkt for at have været indblandet i terrorvirksomhed i bl.a. USA, og havde et våbenlager og en samling falske albanske stempler i deres lejlighed. De blev udleveret til CIA og FBI til videre retsforfølgelse.

Arrestationerne førte (formodes det) til bombningerne af de amerikanske ambassader i Kenya og Tanzania og til det efterfølgende amerikanske luftangreb på forskellige terroristbaser - bl.a. i Afghanistan.

USA har for tiden nedtrappet sine ambassadeaktiviteter i Albanien og har på det seneste frarådet amerikanske statsborgere at rejse til Albanien. Vejen som den amerikanske ambassade ligger på har af sikkerhedsmæssige grunde været afspærret i nogle måneder, men er

netop blevet genåbnet - dog forsynet med store betonspærringer (28.12.98).

I oktober døde en egypter der var albansk gift under mystiske omstændigheder - enten skød han sig selv eller også var han i kamp med det albanske politi. Han var sandsynligvis tilhænger af Osama bin Laden og havde været overvåget siden et mislykket angreb på den amerikanske ambassade i juli måned.

I begyndelsen af november blev en fransk borger, Claude Cheivh Ben Abdel-Kader, stillet for en albansk domstol sigtet for at have dræbt en albansk student, Lorenc Vangjeli, i sin lejlighed i juni '98. Den pågældende hævdede at være under kommando af Osama bin Laden, og at denne stod bag etableringen af en albansk styrke på 300 mand der skulle kæmpe mod serberne i Kosova.

EU's engagement

EU har i de senere bevilget Albanien omfattende støtte til forskellige formål inden for rammerne af PHARE-programmet. Med PHARE-programmet støtter EU lande i Central- og Østeuropa som ønsker at gå en demokratisk vej - og programmerne tjener til at forberede landene til en evt senere optagelse i EU.

Ved hjælp af PHARE kobler man organisationer, personer og virksomheder i forskellige lande med hinanden i projekter inden for mange forskellige områder, ligesom man kan gå ind og deltage i opbygningen af landenes infrastruktur (fx deres vejsystemer).

I '98 modtager Albanien i størrelsesordenen 42 mio. ECU til bl.a. følgende formål²⁰³:

- ☐ Opbygning af landbrugs- og fiskerisektorerne; bl.a. skal landbrugsvirksomhederne registreres.
- ☐ Udvikling af den højere uddannelse i samarbejde med europæiske universiteter.
- ☐ Udvikling af politi og retsvæsen.
- ☐ Udvikling af den lokale sektor og etablering af job.
- ☐ Udvikling af institutioner i infrastrukturen.
- ☐ Samarbejdsprojekter med Grækenland og Italien (såkaldte cross-boarder cooperation programmes) vedrørende transportområdet samt vandforsyning og kloakering.

Der forventes tilsvarende, men højere bevillinger i '99.

²⁰³ Generelt vedr. PHARE ifølge officielt EU-materiale; konkret mht '98-bevillingen ifølge *Albanian Economic Tribune* 29.10.1998.

PHARE-projekter er - ligesom mange andre udviklingsprojekter - typisk formuleret på en LFA-form.²⁰⁴

Eksempel på PHARE-projekt

Som eksempel på et EU PHARE-projekt følger nedenfor beskrivelsen af et cross-border-projekt. (Opslag på EUs Web-server december '98 tyder på at projektet ikke er kommet rigtigt i gang endnu).

Identification: Approved Management Committee meeting N° 58 on 30/31 October 1997

Duration: End 1999. - Amount: MECU 10

Implementing authority: Programme Management Unit, Ministry of Public Works and Transport, Sheshi Skenderbej [= Skanderbeg-pladsen], TIRANA.

Programme code : AL9703 - Sector : IN - Infrastructure (Energy, Transport, Telecom.)

Main components

Transport	9.6 MECU
• upgrading of the north-south Kakavija-Gjirokaster road	7.2 MECU
• border crossing construction - Tri Urat and Konispoli	2.4 MECU
• programme management	0.4 MECU

Background

The Phare cross-border cooperation programme is of particular importance to the Albanian government as it offers a further opportunity to open up the country and to develop closer links with its immediate European Union neighbours, Greece and Italy.

Commission Regulation N° 1628/94 on cross-border cooperation between the Member States and the central and eastern European countries in the framework of the Phare programme provides the rules for financing actions of a structural nature in border regions

204 Logical Framework Approach. Ved denne metode stræber man efter en høj grad af systematik, overskuelighed, realisme og ressourcebevidsthed. Systematikken skal sikre at man i alle projekter gør de nødvendige overvejelser om mål og målgrupper, om hvad der ligger inden for et projekt og hvad der ligger uden for, om ressourcer der skal sættes ind, og om hvad der måtte være af forhindringer der skal overvindes før et projekt igangsættes. Sidst men ikke mindst er det karakteristisk for metoden at den hæmmer tilbøjeligheden til at springe til konklusionerne før man har gjort sig klart hvilket problem der skal løses og før man har analyseret forholdene ordentligt igennem og korrigeret for forskellige inkonsistenser.

of central and eastern European countries sharing a common border with Member States, in harmony with the European Union structural policies and with Interreg II in particular.

The Albanian-Greek border region is predominantly peripheral or isolated, rural and partly mountainous. It has a low population density with activities concentrated in specific sub-areas and towns, such as Gjirokaster and Korce. The main economic activity is agriculture and the region suffers from labour market problems and unemployment, together with high levels of emigration to Greece. The provision of an effective communications network is an essential first step in facilitating cooperation between the border regions. Shortcomings in the existing infrastructure, particularly transport, pose major obstacles to exploiting economic opportunities in the border region. Since 1991, Albania has witnessed a rapid growth in car ownership and corresponding traffic flows. The increase in heavy traffic is placing enormous burdens on existing infrastructure, particularly at border crossings. Improvements to Albania's major road axes are crucial for the country's economic development.

The 1995-1999 multi-annual indicative programme for Albania and Greece lays down a multi-annual strategic context for cross-border cooperation between the two countries. The main objective is to strengthen economic cooperation and overcome the socio-economic gap between the Greek and Albanian border areas. The emphasis is on transport infrastructure, accounting for over 52 per cent of the total resources over the period of the multi-annual indicative programme, reflecting the importance of upgrading existing facilities and communications to provide a long-term basis for economic development. The priorities and proposals for the 1997 cross-border cooperation programme for Albania and Greece should be seen in the context of this and the framework agreement signed in 1995, which provides the basis for agreement on the coordination of cross-border cooperation activities.

The 1995 cross-border cooperation programme financed actions of a structural nature in border regions of Albania sharing a common border with Greece. The main focus of the programme was on funding large-scale road projects. The 1996 programme continued to concentrate on the same districts as the 1995 programme, focusing on investment activities to improve transport links and technical infrastructure, as well as projects to protect the environment and support economic development; a financial allocation was also made for small-scale local and regional projects.

The 1997 cross-border programme will concentrate on investment activities aimed at improving the road and border crossing infrastructure in the border districts. Upgrading sections of the north-south (Kakavija-Gjirokaster) and east-west corridors (Kapshtice-Pogradec) are key priorities and previous cross-border cooperation programmes have already allocated funding for rehabilitating these roads. The 1997 programme will provide further co-financing for upgrading the north-south corridor. Past programmes have also supported the construction of border crossing points and related infrastructure; the 1997 programme will continue to provide funds for this purpose.

The 1997 programme focuses on financing large-scale infrastructure which can be readily and easily implemented. Due to the civil unrest in the respective border regions, it will not be possible to include a financial allocation for small-scale local and regional projects in 1997; these will be considered for financing again in future years.

Phare contribution to total cost

	MECU Phare	MECU Total Cost *)
Transport - Kapshtice Korce Road	9.6	38.9
Upgrading of the north-south Kakavija-Gjirokaster road	7.2	24.4
Border crossing construction - Tri Urat and Konispoli	2.4	14.5
Programme management	0.4	0.4
Total	10.0	39.3

*) Co-financing from Phare, Albanian government and others.

Programme objectives

The programme aims to develop cross-border cooperation in the regions of Albania which share a common border with Greece, with a view to strengthening economic cooperation and integration and reducing the socio-economic gap between Albanian and Greek border regions. Concentration will be on the following fields of activity

- transport infrastructure, including roads and border crossings
- utilities infrastructure, including telecommunications
 - environmental quality
 - economic development, in particular developing tourism
 - human resources
 - agriculture
 - programme management and implementation.

The regions which will be eligible for funding are the districts of

- Devoli
- Gjirokaster
- Korce
- Saranda.
- Delvina
- Kolonja
- Permeti

Programme description

Transport ECU 9,600,000

Upgrading of the north-south Kakavija-Gjirokaster road ECU 7,200,000.

Kakavija is currently Albania's busiest land border crossing, lying on the approach to the Greek border. Gjirokaster is the first major town along this important route into Albania. The increase in heavy traffic places a severe burden on existing infrastructure, which is unable to cope with the demands of traffic load and requires extensive improvements. This length of road forms part of the strategic north-south corridor linking Tirana and the port of Durres with northern Greece.

The total length of road from Kakavija to the Gjirokaster-Tepelene district border is 51 km. The objective of the project is to raise the capacity and quality of the road from Kakavija to Gjirokaster to European standards. Financing under former Phare cross-border cooperation programmes, together with the 1997 allocation, will cover reconstruction of some 31 km of road. The 1997 Phare contribution will be used to rehabilitate a 16 km road section.

Works will comprise

- construction of a mix of new carriageway parallel to the existing carriageway, to widen it
- overlaying of the existing road with full pavement layers to provide a similar design life to that provided for the new construction, where alignment standards are suitable
- complete construction of new road pavements elsewhere, with associated earth works, drainage, road signs and markings, to improve alignment and enable traffic to by-pass major towns.

Border crossing construction - Tri Urat and Konispoli ECU 2,400,000.

Tri Urat lies in the central border area with Greece, while Konispoli is at the western extremity of the Greek-Albanian border. The districts of Saranda and Permet are currently linked to Greece only through the border crossing at Kakavija and journey times are considerable.

The objective of the project is to provide two new border crossings at Tri Urat and Konispoli, to facilitate economic exchanges and traffic between Albania and Greece and the regions concerned. The new crossings will also help to reduce waiting time at the existing border crossing at Kakavija, currently Albania's most heavily used land border crossing.

Phare will contribute ECU 1.4 million for the Tri Urat project and ECU 1 million for the Konispoli project.

Works at both sites will comprise the construction of new buildings and facilities, including

- police/passport control facilities
- customs control facilities
- banking/insurance services
- public services (including refreshment and toilet facilities)

- accommodation for border security staff
- weigh bridges
- parking facilities
- landscaping
- warehousing.

In addition, each site will need additional infrastructure for its specific needs

- Tri Urat: a 9 span bridge over the Sarandaporos river and an improved access highway from Carcove to Tri Urat (8 km)
- Konispoli: an 'Irish' bridge over the Maneta river, an improved access highway between
- Saranda and the border (33.5 km) and a link road to the town of Konispoli (6 km).

Programme management ECU 400,000

Phare will provide support to ensure the effective implementation and monitoring of the programme. This is particularly important, given the growing number of projects receiving support as a result of the multi-annual nature of the overall cross-border cooperation programme. Therefore, financial support will be provided for the running/operation costs of the programme management unit at the Ministry of Public Works and Transport.

In addition, Phare will finance the management costs of the programme, to ensure in particular that the costs of necessary long-term technical and engineering assistance are covered.

Implementation

A joint programming and monitoring committee, composed of the appropriate authorities from Albania and Greece, will play the principal role in assuring overall coordination between the two governments in the planning and implementation stages of the programme. It will be the principal forum for the joint programming of cross-border activities under Phare and Interreg. The committee will undertake joint project selection in the context of the programme and will also monitor and coordinate the implementation of these activities.

Special working groups consisting of representatives of local/regional authorities and/or ministries and other relevant Albanian and Greek institutions may be set up to coordinate the implementation of the projects on both sides of the border.

A programme steering committee was established under the 1995 programme to identify projects and monitor the programme as a whole; the committee consists of representatives from relevant ministries and local authorities.

The new Ministry for Economic Development and Cooperation will have responsibility for the overall coordination and financial management of the programme. It will work closely with the Ministry of Public Works and Transport, which will be responsible for implementing the programme and which has established a programme management unit for this purpose.

Kort: Nutidens Kosova. Som det fremgår er kortet serbisk [og fra tiden *før* NATO-interventionen i marts 1999 og derfor også *før* proklamationen af Kosova's uafhængighed og af den delvise internationale anerkendelse osv.].

Kosova

Kosova-problemet har stået på dagsordenen i årtier nu, omend i ganske særlig grad i de seneste år, og uden at man kan sige at problemet er kommet nærmere en egentlig løsning.

På den ene side står Kosova-albanerne som udgør langt hovedparten af befolkningen i Kosova, men som i de sidste mange år ikke har haft reel politisk indflydelse og som lever under meget primitive økonomiske forhold - på den anden side serberne som opfatter Kosova som det *gamle* Serbien som man hverken kan eller vil give slip på.

I modsætning til i Bosnien-Herzegovina er der *ikke* egentlige serbiske lommer, og der er ret betydelig kulturel forskel på serberne (som har et slávisk sprog) og Kosova-albanerne (som har et ikke-slávisk sprog). Selv om mange serber og jugoslaver ikke er særlig religiøse spiller det også en rolle at serberne tilhører den ortodokse kulturkreds, mens Kosova-albanerne tilhører den muslimske.

Det kan måske forekomme en nordeuropæer besynderligt at det ikke skulle være muligt at etablere et bæredygtigt kompromis, hvor Kosova-albanerne kunne komme til at styre deres eget samfund inden for det nye Jugoslaviens grænser - men det må konstateres at parterne er så langt fra hinanden at de begge griber til vold for at sikre deres mål.

[Tilføjelse: Det er siden 1999 blevet tydeligt at langt størstedelen af imdbyggerne er albanere, og at der er forskellige mindretal - hvoraf det største er serbisk. Der synes at gå en grænse mellem albanerne og serberne ved floden Ibar ved Mitrovica. Nogle serbere er forblevet i Kosova, mange er flyttet - bl.a. til Serbien].

Kosova som selvstændig stat?

På den baggrund kunne det være naturligt at spørge om det ikke var bedre hvis verdenssamfundet støttede Kosova-albanerne i ønsket om at etablere sig som uafhængig stat - for det er ikke videre sandsynligt at de skulle ønske sig at blive forenet med Albanien (ganske bortset fra hvor hensigtsmæssig en sådan forening ville være). I så fald måtte man gennemføre en internationalt overvåget folkeafstemning med uafhængigheden som tema.

I Danmark skulle der nok være baggrund for at forstå et sådant forslag eftersom vi selv har haft en folkeafstemning i Sønderjylland som førte til den nye grænse i 1920 - og eftersom vi selv gennem mange år

plæderede for at den lovede folkeafstemning blev gennemført.

Der kan imidlertid være flere grunde til at afvise et sådant ønske. Først og fremmest forekommer det ikke indlysende at Kosova kunne komme til at finansiere sig selv inden for overskuelig tid. Ganske vist er der råstoffer og der er også muligheder for at drive landbrug, men erfaringerne fra tiden i det gamle Jugoslavien viser at der hele tiden var tale om en betydelig nettotilførsel af ressourcer fra de rigere dele af Jugoslavien (fx Kroatien) til Kosova - og det nuværende industrielle produktionsapparat er særdeles begrænset og teknologisk forældet²⁰⁵.

Men denne afvisningsgrund må det være op til Kosova-albanerne selv at tage stilling til. Det er dem der må afgøre om de vil forsøge at stå på egne ben - eller om de vil foretrække at være en del af et større samfund (det jugoslaviske) som i så fald måtte være indstillet på at bidrage til en økonomisk opbygning. Hvis man spurgte Kosova-albanerne er det temmelig sikkert at de ville foretrække at starte for sig selv.

En helt anden grund er af magtpolitisk og sikkerhedspolitisk karakter og selv om der principielt var rimelighed i at Kosova-albanerne også kunne give deres mening til kende i den sammenhæng vil man næppe lytte til dem, dertil er problemerne for tunge for resten af verdenssamfundet.

Uanset hvem der har magten i Serbien og Jugoslavien vil der være et meget stort flertal dér for at man skulle fastholde Kosova, og det er ikke videre realistisk at forestille sig at et serbisk eller jugoslaviske styre frivilligt skulle være i stand til at give Kosova-albanerne egentlig selvstændighed. Hvis man derfor ville gennemtvinge selvstændighed måtte man påregne en betydelig grad af destabilisering af det serbiske og jugoslaviske samfund, hvad der meget nemt også kunne føre til at konflikterne i Bosnien-Herzegovina ville blusse op igen og evt brede sig.

205 I '70'erne blev der brugt *mange* midler på at rejse Kosova økonomisk uden at man for alvor fik etableret en økonomisk bæredygtighed. En væsentlig del af investeringerne faldt inden for den minedrift der var et naturligt grundlag for og inden for uddannelsessektoren - fx blev universitetet i Priština [Pristina] udbygget kraftigt efter at være blevet etableret i '70.

En af grundene til at Jugoslavien braste sammen var en stigende utilfredshed hos de rigere republikker med at skulle finansiere udviklingen i de mere tilbagestående områder i Serbien og i særdeleshed i Kosova.

Et kompromis er nødvendigt

Hvis man derfor vil have ro i området og undgå at der skal bindes kræfter i en betydelig og meget ressourcekrævende militær overvågning, så er der ikke mange andre muligheder end effektivt og målrettet at arbejde for at der *bliver* gennemført et kompromis *som er til at leve med for alle de involverede parter*, og parterne må ikke kunne tvivle på at det er et kompromis verdenssamfundet ønsker gennemført og vil håndhæve.

I et lille land som Danmark er det svært ikke at have sympati for at der er et andet lille land som ønsker at være selvstændigt, men selv om vi selv vil bevare vores kulturelle egenart - og næppe kan andet - er det jo gået op for os at nationalstaten har en helt anden betydning end den havde tidligere - nemlig dengang vi i sidste århundrede og i begyndelsen af dette havde vores opgør med tyskerne, først militært siden ved hjælp af stemmesedlen.

Det er det samme Kosova-albanerne og serberne må bringes til at forstå. På den ene side må der være en dyb respekt for den kulturelle baggrund og gives mulighed for at man kan udfolde sig kulturelt i bred forstand - på den anden side må begge parter indse at verdenssamfundet vil give dem mulighed for at udfolde sig i et økonomisk samarbejde. Der skal derfor gælde de samme betingelser som for vores engagement med Albanien: Vi må give begge parter mulighed for at finde en plads og for at udfolde sig økonomisk.

Modsætningerne blandt Kosova-albanerne

Kosova-albanerne har ikke én opfattelse, de har mange. Men de kunne dog i mange år samles om en meget værdig ikke-volds politik som blev formuleret af litteraturprofessoren Ibrahim Rugova. Man ville ikke bruge vold for at nå sine mål, man håbede tværtimod gennem forhandlinger og ved en værdig optræden at opnå forståelse hos serberne og i verdenssamfundet for at der kunne etableres en bedre løsning end den man havde fået efter at serberne havde ophævet autonomien - og afskediget de fleste af eller alle de Kosova-albanere i offentlig tjeneste som ikke ville underskrive en loyalitetserklæring til det serbiske styre. Det sidste var i nogen grad fremprovokeret af at Kosova-albanerne indtil da havde undertrykt de serbere der boede i Kosova.

Rugova's politik var givetvis positivt og idealt bestemt, men man må formode at flere af hans tilhængere kalkulerede med at et forsøg på væbnet opstand ville ende i en katastrofe.

Ikke-voldspolitikken stod ikke alene. Man opbyggede gennem årene et alternativt politisk, kulturelt og økonomisk samfund, som måske ikke blomstrede, men dog gav mulighed for at man kunne overleve og for at børn og unge kunne få en albansk uddannelse.

Men ikke-voldspolitikken var på det nærmeste dømt til at lide nederlag, for serberne ville *ikke* give sig, og verdenssamfundet griber ikke ind, hvis ikke det er tvunget til det. Det var derfor til at forudse at konflikten ville eskalere, hvad den også gjorde hen gennem '97 og begyndelsen af '98 og førte til at befrielseshæren UCK²⁰⁶ i marts '98 gik til angreb på serberne.

UCK [UÇK]

Til at begynde med havde UCK en vis fremgang, men i løbet af forholdsvis kort tid blev UCK tvunget tilbage fra sine stillinger ved massive serbiske modangreb, men tabene på UCKs side har dog været relativt beskedne. Militært har UCKs aktioner i løbet af sommeren næppe været heldige set under ét, fordi man har optrådt som en almindelig hær og ikke holdt sig til guerilla-aktioner.

Politisk er det mere vanskeligt at afgøre hvad resultatet har været. På den ene side er store dele af Kosova blevet hærget, mange huse og landsbyer er brændt ned - og store dele af befolkningen er flygtet. På den anden side provokerede man serberne til et så alvorligt modangreb at den vestlige verden sagde stop og satte serberne og Milošević under pres.

I slutningen af oktober '98 nåede man frem til *begyndelsen* af en forhandlingsløsning, hvor Kosova kan opnå en noget større autonomi end man ellers ville have opnået. Måske var det ikke dét der var UCKs strategi. Måske troede man at man *kunne* kæmpe sig til en egentlig

206 UÇK = Ushtria Clirimtare e Kosovës // KLA = Kosovo Liberation Army. Grundlagt af Adem Jashari - måske i 1991. AJ dræbt sm med mange andre (46 mennesker, hvoraf 41 fra Jashari-familien) ved serbisk angreb på landsbyerne Prekaz og Lausha i vestlige Kosova, jf Ole Nyeng, *Information* 17.8.1998, s. 3. Om Adem Jashari var i familie med den Kaqusha Jashari der overtog ledelsen af kommunistpartiet i Kosova i '88 efter Azem Vllasi ved jeg ikke.

politisk frihed? I hvert fald kan man se ud af udtalelser fra forskellige Kosova-albanske politikere at man ikke har den store vilje til at indgå i et politisk kompromis. Det er svært at sige i hvor høj grad denne mere kompromisløse politik har opbakning i befolkningen, men det er meget tænkeligt at den enkelte Kosova-albaner er meget ambivalent. På den ene side står man midt i en social katastrofe, på den anden side er det svært at tro at der ville kunne etableres et bæredygtigt samarbejde med serberne.

Dette er ikke desto mindre dét som de vestlige lande forventer skal ske og det bakkes også op af den nuværende albanske regering.

Men uanset dette - og uanset den betydelige skepsis man må have over for Slobodan Milošević - kan man trods alt konstatere at det lykkedes at etablere et samarbejde med ham vedrørende Bosnien-Hercegovina.²⁰⁷

I skrivende stund (slutningen af '98) er det omsider lykkedes for OSCE at indsætte et observationskorps, men der er fortsat så stor uro og så mange væbnede konflikter at det er svært at se om der vil kunne tilvejebringes et bæredygtigt politisk kompromis inden for overskuelig tid.

FARK

Ud på sensommeren '98 dukkede endnu en befrielsesgruppe op. Den går under forkortelsen FARK og har tilknytning til eksilpolitikeren Bujar Bukoshi, der længe har været i opposition til Ibrahim Rugova. Nogle medlemmer af FARK menes at have deltaget på bosnisk side mod serberne i krigen i Bosnien-Hercegovina.²⁰⁸

207 Jf Carl Bildt: *Uppdrag Fred* (jf *Henvisninger*).

208 Danskeren Christian Stigsager der deltog i krigen i Bosnien på muslimsk side i efteråret '92 mødte ved et par lejligheder albanske soldater eller officerer, se hans bog *Over floden*, Gyldendal 1995, s. 108 og s. 126. I modsætning til mange andre virkede albanerne målrettede, veldisciplinerede - og uanfægtede af den heftige granatbeskydning. Ved en lille fest gjorde de "et uforglemmeligt indtryk, de beholdt fezerne på inden døre, blev tilsyneladende ikke det mindste påvirkede [af den rigelige raki og šljivovica] og tilbragte lang tid med nærmest forelskede at beundre hinandens og de andre mænds knive".

FARK har ifølge rygter *muligvis* spillet en vis rolle i Berisha's angreb på Fatos Nano's regering i september '98. Én af FARK's ledende officerer - oberst Ahmet Krasniqi - blev i øvrigt dræbt ved et attentat den 21. september. Han boede i Tirana.

Betydningen for Albanien

Krigen i Kosova har på mange måder stor betydning for Albanien. Én betydning er den økonomiske, idet der gennem årene - og specielt på det senere - har været omfattende handel og smugleri tværs over grænsen. Ganske vist har der været tæt patruljering på begge sider af grænsen - i nogen grad med bistand fra internationale observatører - men det har ikke stoppet den økonomiske trafik. Det er muligvis ikke indbyggerne i det nordlige Albanien der selv er entreprenører, men de har indirekte og muligvis også direkte haft fordel af handelen²⁰⁹.

Det er meget sandsynligt at visse kredse i Albanien der har set en politisk interesse i at Kosova løsrev sig fra Serbien er gået ind i denne trafik. Muligvis har Azem Hajdari været én af dem der har trukket i trådene?

Den nuværende albanske udenrigsminister Paskal Milo besøgte Danmark i begyndelsen af december '98 og sagde dér at det kunne konstateres at UCK ikke længere kun var en guerilla-bevægelse, men at den også var ved at udvikle sig til at være en politisk organisation med selvstændige mål, der gik i retning af uafhængighed.

Milo tilføjede at den albanske regering - og mange andre - nu forsøgte at overbevise UCK om at det *ikke* er tiden at kræve uafhængighed, men at man måtte koncentrere sig om at skaffe og opbygge en autonomi inden for Jugoslavien's grænser, selv om man må have den største mistillid til Slobodan Milošević.

209 Ifølge internationale kilder har det været nemt og relativt billigt at købe fx kinesiske eller albansk producerede automatiske geværer m.v. Et gevær har kunnet købes for mellem 350 og 550 DM. Nogle af disse våben stammede formentlig fra tyverier fra det albanske militærs våbenlagre; nogle våben er muligvis blevet produceret på det seneste.

Efterord

Meningen med denne bog er i kort form at samle historien op og derigennem at give et lille bidrag til en bedre forståelse. Jeg har ikke til hensigt at skrive det hele - men vil dog i de kommende år både grave dybere og bredere. Derfor undertitlen *Albansk Historie #1*. Der kommer formentlig en udvidet udgave om 1-2 år²¹⁰, hvor jeg dog regner med at gøre mest ud af perioden fra 2' Verdenskrig og frem, fordi det er dén periode jeg har mest materiale om - men også fordi det er en periode som har stor betydning for hvordan forholdene vil udvikle sig i fremtiden.

Når jeg udgiver bogen nu - selv om den ikke er "færdig" - er det for at mine synspunkter kan blive diskuteret, og for at den næste udgave kan blive bedre end den ellers ville blive.

Denne udgave er langt hen koncentreret om *begivenheder* og *personer* som jeg synes er særlig vigtige i den albanske historie. Derved er der mange vigtige ting som er blevet nedtonet, fx beskrivelsen af de sociale og de økonomiske forhold før og nu. Sådanne emner vil jeg gøre mere ud af i næste omgang. Det er meget muligt at jeg i de kommende år vil bruge *historien* som afsæt til noget bredere, som evt kunne udkomme på CD i stedet for i bogform. Det ville også gøre det nemmere at "bladre", men der kunne også komme flere billeder med - for slet ikke at tale om lyd.

Se i øvrigt afsnittet med *Henvisninger*. Afsnittet er en let forkortet udgave af min hjemmeside som man er velkommen til at besøge - bogen og hjemmesiden hører tæt sammen og er udarbejdet under ét. Ved hjælp af link'ene på hjemmesiden skulle der være gode muligheder for hurtigt at samle aktuel information op - og også aktuelle synspunkter. Hjemmesiden bliver jævnlig revideret - ca. 6-8 gange om året. Forslag til siden modtages gerne fx pr. e-mail.

Et særligt formål med at skrive bogen er at forberede mig til nye rejser til Balkan i '99 og frem - og evt til deltagelse i forskellige udviklingsprojekter.-

210 Måske sådan at købere af 1' udgave kan købe et supplementshæfte og at "nye læsere" kan købe en sammenredigeret udgave [2010: bl.a. som følge af NATO's intervention i Kosova valgte jeg at gøre noget andet, at udgive et nyhedsbrev frem til 2008, at skrive noget særskilt om Kosova og 'til sidst' at skrive endnu en lille Albaniens-bog: <http://bjoerna.net/to-skridt-frem/>]

Der er brugt mange forskellige slags kilder - se *Henvisninger* og fodnoter - fra de senere år nyhedstelegrammer fra flere forskellige sider. Fsv. angår Hoxha-tiden er det nødvendigt at være særlig opmærksom fordi der i den grad var tale om filtrering og manipulering af alle skrevne ting og af alle nyhedstelegrammer. En del kunne imidlertid "læses" alligevel ved at sætte tekster op over for hinanden eller ved at kigge efter hvad der ikke var skrevet det pågældende sted.

-

Der er skrevet andre bøger om Albanien og albansk historie. Først og fremmest vil jeg henvise til Peter Dalhoff-Nielsens meget kyndige, engagerede og personlige *Ørnenes Land. Albanerne - et folk i Europa* der kom i '93 og til efterfølgeren *Apartheid i Europa. Undertrykkelse og frihedskamp i Kosova* som kom i '98²¹¹.

For en del år siden udsendte Venskabsforeningen Danmark - Albanien et hæfte om den albanske historie. Hæftet var skrevet af Minna Skafte Jensen, Tue Magnussen og Andreas Nissen, og der er fortsat mange nyttige oplysninger at finde i hæftet, men det er meget præget af dén tid det er skrevet i, og det er ikke påfaldende kritisk i sin omtale af perioden fra 2' Verdenskrig og frem til udgivelsen i '77. Én af forfatterne, Tue Magnussen, har holdt ved sin albanske interesse og har i årenes løb skrevet mange meget informative og nyttige artikler, dels i Information, dels i Vindue mod Øst der indtil slutningen af 1998 blev udgivet af Sydjysk Universitetscenter, men som fra '99 vil blive udgivet af Odense Universitetsforlag.

En særlig plads skal Nina Rasmussen have. Hun har for nogle år siden udgivet en smuk og livsbekræftende bog om sine oplevelser i Albanien: Som en albansk jomfru. En rejse gennem et ukendt land i Europa.

Den engelske BBC-reporter Bill Hamilton udgav i '92 en meget engageret bog om Albanien (på dansk i '93 under titlen: *Hvem tænker på Alba-*

211 Mere præcis oplysning om bøgerne findes i *Henvisninger*. Peter Dalhoff-Nielsen behøver ikke nærmere præsentation for de lidt ældre tv-seere, men så for de yngre da: Han var gennem mange år udenrigsmedarbejder på DR TV, han er uddannet som magister i slávisk og var som ung på studieophold i Serbien. Han besøgte allerede dengang Kosova og fortæller herom i bøgerne.

nien?). Hamilton fortæller om en række personer der blev forfulgt i Hoxha-tiden, om de mange mennesker der prøvede at flygte til Italien under sammenbruddet og om de store vanskeligheder der var med at få den første nødhjælp til at fungere. Selv om bogen er "enøjet" på sine steder, er den også overordentlig sympatisk i sin kritik af den brutale undertrykkelse og menneskelige fornedrelse som Hoxha-styret også var ansvarlig for. Af gode grunde kunne Bill Hamilton ikke forudse udviklingen under Sali Berisha, så bemærkningerne om ham og om Det Demokratiske Parti må man tage med et gran salt.

I de senere år er der skrevet mange artikler om udviklingen i Albanien og Kosova i danske aviser. Her vil jeg især fremhæve behandlingen i *Information* og *Weekendavisen*. *Information* har været flittig med de dagsaktuelle artikler om udviklingen i Kosova - og fra tid til anden er der glimrende oversigtsartikler i *Weekendavisen*. Radioens *Orientering* har i øvrigt også været godt med - både hvad angår det aktuelle og det oversigtslige.

Engang imellem er der selvfølgelig større eller mindre "smuttere" - som da man i Radioavisen 27.11.1998 kl. 12.00 sagde at albanerne med meget stort flertal (omkring 95 %) havde tiltrådt den nye forfatning som bl.a. ville give mindretallene en bedre beskyttelse. Oplysningen var rigtig nok, men alligevel utilstrækkelig, for der var ikke et ord om at valgdeltagelsen kun var omkring 50 %, og at dette - til en vis grad - måtte tages som udtryk for at man i vide kredse er temmelig skeptiske over for den nye forfatning og den siddende regering, særligt naturligvis i de kredse som støtter den tidligere præsident Sali Berisha. Jeg skal gerne tilslutte mig at den nye forfatning er et stort skridt fremad, men man skal ikke glemme at der er *dybe* modsætninger i befolkningen og i det politiske liv. Det er desværre for tidligt at glæde sig.

I disse internet-tider vil jeg henlede opmærksomheden på *BBC*, som har en konstant nyhedsdækning og som desuden må roses for at det er nemt at "spole" frem og tilbage til tidligere og beslægtede artikler. Der er også danske medier der opererer på nettet - bl.a. *Politiken*, men selv om *Politiken's* internetavis har fået et gevaldigt løft på det seneste og er blevet meget anvendelig, er der et stykke vej til dét niveau som er lagt af *BBC*. *Information* er på dét punkt langt bagefter.

-

Jeg har haft visse vanskeligheder med *navne* på personer og steder, dette skyldes for en del at det samme navn ofte skrives forskelligt på engelsk, albansk, i transkriptioner fra serbisk og på tyrkisk. Så vidt muligt har jeg valgt en form som er almindeligt brugt af hhv. albanerne om albanere og af serberne om serbere osv. Jeg har enkelte steder gjort en anmærkning om hvorfor jeg har valgt som gjort. Der skal nok være nogle inkonsistenser og andre fejl - og jeg vil være modtagelig for kritik og gode idéer.

-

Måske er der nogen der vil vide hvorfor jeg interesserer mig for Balkan og især for Albanien. Jeg ved det ikke præcist - men ved et tilfælde kom jeg i berøring med "emnet" engang i '70erne (i en sluttet kreds skal jeg gerne indrømme at det havde med mine politiske synspunkter at gøre), og så opstod interessen. Der var været tider hvor jeg har været mere aktiv i min interesse end andre, men jeg har altid prøvet at følge med - og ganske særligt i de sidste år.

-

Til sidst tak til de efterhånden mange der er kommet med idéer og spørgsmål - eller som har hjulpet med at finde ting frem. Man kan blive helt glad for det danske biblioteksvæsen - selv i disse Internet-tider. En ganske særlig tak til cand.scient.pol. Ole Kampmann som har gået bogen efter med et kritisk blik, til min gamle rejsefælle Inge, til Cai Mygind som har fremtryllet mængder af gamle bøger og blade - og til mine drenge, Andreas og Peter, som har lagt øre til de fleste af "historierne", som har stillet mange spørgsmål - og som på forskellig måde har fået mig til "noget andet". Fx. er det pga dem at jeg for nogle år siden digtede en historie om røveren Agim, der hærgede på Shkodra-kanten i begyndelsen af dette århundrede [...]. Dét skriveri fik mig til at opdage at der var *mange* "huller" i min viden om det daglige liv. Nogle af dem er der desværre endnu.

Søborg, januar 1999

Bjørn Andersen

Faktaboks: Albanien

Navn: Republika e Shqipërisë. Navnet Albanien er almindelig brugt udadtil, men på albansk kalder man landet Shqipëria som betyder ørnenes land. En ørn hedder en shqiponjë. Ørnesymboler brugtes også det gamle Rom, i Det Byzantinske Rige og i Det Russiske Kejserrige.

Areal: Lidt mere end 27.000 km² land, dvs kun et par tusinde km² mindre end Jylland. Regner man vanddækketareal med er størrelsen knap 29.000 km².

Geologi: Ca. 2/3 er bjergland. Mod kysten og mod syd lavland. Højeste bjerge ca. 2½ km, således i de nordalbanske alper. Det højeste bjerg her hedder Jezerca.

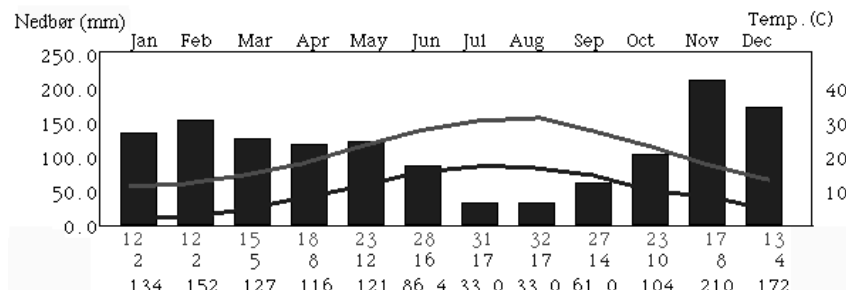
Floder: Den sorte Drin (Drini i Zi / Crni Drin) som den vigtigste - endvidere fx Semani, Vjosa, Mati og Shkumbini. Shkumbini deler Albanien i nord (gegerne) og syd (toskerne). Der er bygget vandkraftanlæg ved flere af floderne, bl.a. Drin.

Søer: Shkodra-søen mod nord som deles med Montenegro samt Ohrid-søen [udtales ca. åch-rid, eller måske snarere: 'ch-rid] og Prespa-søen mod vest som begge deles med Makedonien. Ved Ohrid-søen ligger byen Pogradec. Floden Shkumbini løber ca. fra Pogradec mod øst gennem Elbasan og ud i Adriaterhavet.

Klima: Mod kysten middelhavsklima, i bjergegnene mere tempereret. En del regn (især i bjergene) fra november til maj. Kølige og våde vintre, tørre og varme somre.

Albanien's flag siden Hoxha-styrets fald. Bundfarven er rød;; ørnen er sort. I Hoxha-tiden var der en gul stjerne oven over dobbeltørnen.

Landbrugsareal m.v.: Kun ca. 1/3 er egentligt landbrugsareal, dertil kommer ca. 15 % græs - og så meget som 40 % der er skov.

Naturressourcer: Vand (til vandkraft og til kunstvanding), kul, gas, olie, chrom !, kobber, jern, nikkel og fisk. Der er mulighed for at dyrke en række landbrugsprodukter fx hvede, majs, oliven, vin og æbler. Endvidere tobak og bomuld.

Indbyggertal: Indbyggertal er for tiden meget usikre pga emigration m.v. Albanerne er fordelt på landet Albanien og på Kosova, Makedonien og Montenegro. I Albanien udgør albanerne omkring 95 %, resten er bl.a. grækere (ca. 2 %, men tallet er usikkert).

Der er ca. 3½ mio i selve Albanien.

I Kosova udgør albanerne 80-85 % af befolkningen. I Makedonien udgør albanerne et stort mindretal (ca. 20 - 25 % af ca. 2 mio. indbyggere) og i Montenegro et lille mindretal (ca. 6 % af 6-700.000 indbyggere). Der bor endvidere en del af albansk afstamning i Italien (især mod syd), i Grækenland og i USA.

Dertil kommer mange gæstearbejdere fra Albanien og flygtninge fra Kosova rundt omkring i Europa, bl.a. i Italien og Grækenland - men også andre steder.

Sprog: Se s. 193 ff.

Religion: Ca. 2/3 af indbyggerne er muslimer, dertil findes mod nord en del der er romersk-katolske og mod syd en del der er græsk-ortodokse.

Vigtige byer (efter indbyggertal) - indbyggertal er for tiden meget usikre pga emigration m.v.): Tirana (hovedstad med omkring 300.000 indbyggere), Durrës (havneby), Elbasan, Shkodra, Vlora (havneby) og Korça (disse byer har mellem 60.000 og 100.000 indbyggere). Ca. 1/3 af befolkningen skønnes at bo i byerne.

I denne bog har jeg brugt -a endelsen på Tirana, Korça og Vlora - denne form er bestemt. Den ubestemte form ses ofte: Tiranë, Korçë og Vlorë. Tilsvarende Gjirokastra og Gjirokastrë.

Valuta: 1 Lek = 100 quindarka.

Nationaldage: 28.11.: Albanien blev proklameret som selvstændigt land 28.11.1912.

Faktaboks: Kosova

Indbyggertal: Den serbiske professor Dusan Batakovic oplyser tallene i det øverste skema på næste side (men de er foreløbigt korrigeret for en formentlig fejlskrivning mht 1953²¹²). Der er ingen grund til at tro at han undervurderer antallet af albanere - tværtimod er hans hensigt at vise at "man" har drevet serberne ud. På basis af de absolutte tal er udregnet pct.tal (1953 er udeladt). Bemærk de fede tal.

Serbere og montenegrinere udgør i '81 ca. 15 %, albanere m.fl. 85 %.

Ressourcer m.v.: Der er en del naturressourcer, fx af brunkul (lignit), bly, nikkel, zink, magnesium og sølv. Trepca-minen var i Tito-perioden én af Kosova's vigtigste virksomheder, men eksisterede allerede i mellemkrigstiden hvor den var engelskejet.

I Middelalderen var Kosova en vigtig del i Det Serbiske Kongerige fordi man fik en væsentlig del af sit korn herfra - men der blev også dyrket vin, og man producerede silke og uld. Ligeledes udvandt man allerede dengang mange metaller.

212 Jeg har forgæves kontaktet forfatteren for at få verificeret tallene. **Tilføjelse marts 1999: Forfatteren har oplyst at der må være en fejl. Tallene i den korrigerede tabel svarer fint til Noel Malcolm's angivelser i Kosovo (1998).**

Nationalitet	1948	1953	1961	1971	1981
Albanere	498.242	524.559	646.168	916.168	1.226.736
Serbere	171.911	189.869	227.016	228.264	209.497
Monte-negrinere	28.050	31.343	37.588	31.555	27.028
Tyrker	1.315	34.583	25.764	12.244	12.513
Muslimer	9.679	6.241	8.026	26.357	58.562
Sigøjnere	11.230	11.904	3.202	14.593	34.126
Andre	7.393	9.642	15.787	14.512	15.978
I alt	727.820	808.141	963.551	1.243.693	1.584.440

Nationalitet	% 1948	%1961	%1971	% 1981	'81 ift '48
Albanere	68,5	67,1	73,7	77,4	2,5
Serbere	23,6	23,6	18,4	13,2	1,2
Montenegri-nere	3,9	3,9	2,5	1,7	1,0
Tyrker	0,2	2,7	1,0	0,8	9,5
Muslimer	1,3	0,8	2,1	3,7	6,1
Sigøjnere	1,5	0,3	1,2	2,2	3,0
Andre	1,0	1,6	1,2	1,0	2,2
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	2,2

Ord og begreber

Albanien Oprindelsen af ordene *Albanien* og *albansk* er overordentlig dunkel. *Umiddelbart* kunne man måske fristes til at se én eller anden form for latinsk navngivning, idet *albus* på latin betyder hvid og *album* er den hvide farve - og man kunne evt også se en parallel til det italienske landskab Alba og til Albanerbjergene (som Via Appia går forbi) lidt sydøst for Rom. Hvis Albanien er landet med de *hvide* bjerge kunne det passe lidt til at landet længere mod nord, Montenegro, kaldes landet med de *sorte* bjerge (på serbisk tilsvarende *Crna Gora* - og også det tyrkiske navn handler om *sort*).

Nogle mener at *albansk* kommer fra navnet på et område - *Arbanon* - ved floden *Shkumbini* - eller fra navnet på en stamme eller klan: *albanoi*, som *muligvis* betyder *de hvide* (jf det græske *parthanoi*). Jeg er ikke kyndig nok til at afgøre dette, men det forekommer mig at konsonanterne i *Arbanon* og *albanoi* er *for* forskellige til at der kan være tale om samme ord. Der findes andre ord, nogle af dem sikkert af nyere dato - som muligvis er beslægtet med *Arbanon* eller *albanoi* - således *arbresh* (brugt af albanere i Calabrien), *arvanitis* (græsk) og *arnaut* (tyrkisk).

Navnet *Albanien* blev "officielt" fra slutningen af 1200-tallet, da Charles af Anjou "sad" på områderne ved Vlora og Berat og betegnede disse områder som *Regnum Albaniae*.

Dialektik er et gammelt filosofisk udtryk. Den tyske filosof Friedrich Hegel skrev tykke værker herom, senere fulgte i en mere "individuel" retning Søren Kierkegaard - og i en ganske anden mere "samfunds-mæssig" Karl Marx m.fl. Efter en dialektisk opfattelse brydes modsætningerne og tager farve af hinanden. På ét eller andet tidspunkt sker der et spring og en ny modsætningsstruktur danner sig. Ét af de centrale begreber i dialektikken er dette *spring*. Hvad der har forårsaget springet er selv sagt det konkrete modsætningsforhold. Efter en bi-polær strategi som den der er beskrevet tidligere (se s. 151) søger man at *eliminere* modpolen - min formodning er at et sådant forehavende er umuligt i den konkrete situation. Der vil formentlig ske noget andet - enten at parterne når et kompromis, at de kæmper videre - eller at der sker noget mere "uventet".

Jugoslavien: Betyder [bogstaveligt] *Syd-Slavien*.

Kommunisme og socialisme: I denne bog bruges begreberne uden nogen værdiladning eller vurdering. Ordene bruges enten fordi aktørerne selv har brugt betegnelsen eller fordi det er alment brugte begreber. Frem til kollapsen i Sovjetunionen og de østeuropæiske socialistiske lande var der en meget ophidset diskussion om begreberne på den vesteuropæiske venstrefløj. Adskillige kritiserede den sovjetrussiske udgave af socialismen - og der blev fx talt om statskapitalisme eller socialkapitalisme²¹³.

213 Jf bl.a. Charles Bettelheim: *Klasstriderne i Sovjetunionen*, Bo Cavefors Bokförlag, 1975.

Kosova-Metohija: Ældre jugoslavisk betegnelse for Kosova. Brugen genoptaget. Metohija betegner at det pgl. område har tilhørt kirken.

Paradigme: Dét økonomisk-politiske system der eksisterer i en bestemt periode. Systemet karakteriseres ved den økonomiske struktur der findes i pgl. periode, den måde strukturen udvikler sig på og den måde systemet styres på politisk. Fx kunne man sige at udviklingen af det albanske samfund i dette århundrede kan beskrives med flg. paradigmer:

- (1) Et osmannisk paradigme som var feudalt, men undervejs til at blive demokratiseret som følge af den Ungtyrkiske Revolution. Det Osmanniske Rige faldt sammen pga indre modsætninger og kampe, men også som følge af de nationale opgør i Balkankrigene og 1' Verdenskrig.
- (2) Et feudalt-kapitalistisk paradigme: Mellemkrigsårene. Samfundet var stærkt præget af de gamle feudale strukturer, hvor godsejerne havde betydelig økonomisk og samfundsmæssig magt og hvor klanlederne i bjergområderne tilsvarende udgjorde en betydningsfuld politisk gruppe, men Ahmet Zogu forsøgte en økonomisk modernisering med italiensk bistand. Italienerne overtog styringen og begyndte en kolonisering. Paradigmet faldt sammen som følge af 2' Verdenskrig.
- (3) Et socialistisk paradigme: Tiden fra 2' Verdenskrig og frem til omkring 1990. Denne periode kan underopdeles i forskellige faser: Den Jugoslaviske osv. I denne periode: Kollektivering af landbruget. Industrialisering. Udvikling af uddannelsessektoren. Lukket ift omverdenen. Étpartisystem. - Paradigmet faldt sammen på grund af indre modsætninger, fordi udviklingen gik i stå og pga masseflugt, økonomisk sammenbrud og politiske protester.
- (4) Perioden siden Hoxha-styrets sammenbrud har været kaotisk og bærer præg af at være en overgangsperiode. Måske udvikles samfundet sig i retning af de vesteuropæiske socialt-liberale samfund. Privatisering af landbruget og af den øvrige økonomi. Vanskeligheder med at få det pluralistiske demokrati til at fungere.

Patron og klient: Forholdet mellem *patron* og *klient* er et forhold med en lang historie i det latinske område og især i Romerriget. I nogle perioder har sådanne forhold været tættere, i andre mere løse, men det karakteristiske er at der er knyttet et særligt forhold mellem en patron og en klient og tit til begge parter fordel. En patron havde i Rom ofte flere klienter - jo flere klienter, jo større patron. Sådanne forhold kunne knyttes på "individniveau", men til tider også mellem Romerriget og nogle af vasalstaterne.

Patron-klient-forholdene blev videreudviklet i Middelalderen, hvor man hyppigere taler om den fyrste der har den overordnede magt og hans **vasaller**, dvs de konger og fyrster han samarbejder med. Disse vasaller modtager han på den ene side tribut (afgift) fra, ligesom han kan trække på deres militære støtte - og på den anden side er han selv forpligtet til at støtte sine vasaller når de har behov herfor. Se nærmere i afsnittene om Stefan Lazarevic og Skanderbeg.

Når jeg har inddraget begreberne patron og klient i en albansk historiebog er det fordi det er svært at forestille sig et bedre eksempel. Albanien er næsten *prototypen* på en klient på samfundsmæssigt niveau.

Man kan få en fornemmelse af hvordan *patron-klient*-forhold sætter sig igennem ved at læse Ignazio Silone's satiriske roman *Fontamara* - der oprindeligt udkom i '30-erne. Den er oversat til dansk og udgivet af forlaget *Politisk Revy* i 1981. *Fontamara* skal være en landsby i Syditalien.

Se evt stikordsregistret under: *Manøvrering*.

Porten eller **Den Høje Port**: Man brugte ofte udtrykket **Den Høje Port** om sultanen eller den osmanniske regering. Det siges at udtrykket stammer fra at sultanen ofte forkyndte sine beslutninger og domme fra en stol i paladsets høje port.

Pyramideforetagender eller **Ponzi-spil**: Ponzi-spillene er opkaldt efter den italienske immigrant Charles Ponzi alias Charles Borelli (f. ca. 1882, d. 1949). Han startede karrieren i Canada i 1903 hvor han blev dømt for chekbedrageri, senere kom han til USA hvor han blev dømt for indsmugling af italienske immigranter. Omkring '20 havde han en kort og hektisk karriere som pyramidebygger. Han lovede et meget højt udbytte af 90 dages investeringer og tiltrak især penge fra fattige italienere. Dømt, fængslet og senere udvist til Italien. Han rejste til Brasilien før 2' Verdenskrig og døde dér uden mange penge på lommen. Man kan læse nærmere om Ponzi på internetadressen:

www.usinternet.com/users/mcknutson/ [2010: adressen findes ikke mere?]

I det "rene" Ponzi-spil lukkes butikken når initiativtagerne mener at de har nået det maksimale indskud - og initiativtagerne forsvinder ofte sporløst. Ofte venter initiativtagerne for længe og bliver pågrebet af myndighederne.

Det er ikke Ponzi der har opfundet pyramiderne - de må have mange år på bagen. Allerede Charles Dickens beskrev et smukt eksempel i én af sine romaner - her drejede det sig om et forsikringsselskab.

Når man læser forskellige fremstillinger om pyramideselskaber (fx om den amerikanske udgave fra mellemkrigstiden) er de temmelig moraliserende: Økonomi er kun sund hvis den hviler på noget "reelt". Det virkeligt problematiske i Ponzi-spillene, dvs *teknisk set*, er at *alle* loves et gigantisk udbytte, og at de kun kan eksistere så længe der er nye investorer der kan finansiere aflønningen af de gamle. Hvis man kun lovede at *nogle* kunne få gevinst - og at resten tabte - så ville vi være henne i ganske almindelige Lotto-spil, Tips-spil osv. osv. - men her plejer investeringen også at være meget mere beskeden. Heller ikke hér er der noget som helst "reelt" bagved. Det er luft eller spil det hele - men det gør ikke så meget, for alle er *nogenlunde* klar over at det er for sjov.

Ponzi-pyramiden adskiller sig fra andre pyramider af typen *kædebrevet*, hvor den enkelte investor skal skaffe nye investorer og véd at hans egen forrentning er afhængig af at han selv skaffer nye investorer. Sådanne pyramider kan holde så længe som der kan skaffes sådanne, men de behøver ikke at kollapse så dramatisk som Ponzi-pyramiderne, fordi ansvaret for at der skaffes nye investorer ikke ligger på "systemet", men på den enkelte investor selv. Undertiden er disse konstruktioner kombineret med at investor "får" noget - enten i form af kurser eller i form af varer som er mere eller mindre værdiløse på det frie marked.

Sandjak: Osmannisk områdebetegnelse. Mindre end et **vilayet**. I en periode var albanerne fordelt på 4 vilayet'er med centrum i hhv. Kosova, Shkodra, Monastir, Janina. Nu bruges betegnelsen om et område omkring byen Novi Pazar, dvs om området på overgangen af Montenegro og Serbien.

Albansk sprog

Albansk er et indoeuropæisk sprog som fx dansk, engelsk, serbisk og italiensk, men udgør sin egen sprogklasse. Der er en lille kerne af oprindelige illyriske ord, men størstedelen af ordforrådet stammer fra nabosprogene, således **latin, slávisk, italiensk, græsk og tyrkisk**. Der er fællestræk med ordforrådet i andre indoeuropæiske sprog, fx mht flere pronominer, ord for forskellige dyr, og talordene (fra 1 til 10): *një, dy, tre, katër, pesë, gjashtë, shtatë, tetë, nëndë og dhjetë*.

Selv om man har været under romersk styre og kolonisering i lang tid har man ikke udviklet sproget på basis af latin sådan som det har været tilfældet i Frankrig, Spanien, Portugal og Rumænien - man har sin egen grammatik som i sin grundstruktur er tidligere end den romerske erobring af området. (At græsk også overlevede Romertiden er mindre overraskende i betragtning af dén styrke og funktion græsk kultur havde. Græsk blev anvendt også under det tyrkiske herredømme - bl.a. inden for handelen).

Der er imidlertid mange latinske *låneord* i albansk og de er ofte "primære" ord - som måske har fortrængt oprindelige illyriske ord.

Der er også mange sláviske låneord (ca. 1000) som vedrører meget almindelige emner inden for håndværk, mad og drikke osv. - men som muligvis i mange tilfælde er brugt som synonyme til albanske ord. Lige som med latinen har slávisk ikke påvirket den grammatiske struktur.²¹⁴

Der er mange stedsbetegnelser der har slávisk karakter og deraf kunne man formode at området er blevet "koloniseret" af Sláverne - og det er også en opfattelse som mange serbiske forskere deler. Albaneren Mahir Domi har dog fremsat en - interessant - teori som går ud på at det er albanerne selv der har givet de pågældende steder sláviske navne. Domi mener desuden at det kan påvises at et vist antal "sláviske" stedsbetegnelser er "oversættelser" fra tidligere albanske ord - og endelig af en del er *meget* sene betegnelser.²¹⁵

Det forekommer nærliggende at antage at der på dén tid - eller de tider - hvor stederne fik navne var *mange* sláver i området og at de var økonomisk og kulturelt dominerende over for illyrerne som sikkert *også* levede der, evt i et noget mindre antal. Nogle illyrere var muligvis rykket over i retning af det nuværende Rumænien hvor de siden er blevet "opslugt" (for i betragtning af de fællestræk der er mellem rumænsk og albansk må man formode at albanerne enten har delvis fælles oprindelse med rumænerne - eller at nogle illyrere er blevet blandet op med rumænerne)? Xheladin Gosturani har i '79 fremført nogle iagttagelser som synes at støtte denne opfattelse. Gosturani siger at man kan finde

214 Gunnar Svane har undersøgt de sláviske låneord (i *Slawischen Lehnwörter im Albanischen* - [...]). Synonym-betragtningen stammer fra Mahir Domi: *The Formation of the Albanian Language* i: *Albania Today* nr. 1/1983.

215 Jf Mahir Domi: *The Formation of the Albanian Language* i: *Albania Today* nr. 1/1983.

Gade i Korça [’70-erne]. Foto: BA

paralleller mht lyd dannelse (fonetik), ordforråd, grammatisk struktur, sætningsdannelse og særlige udtryk. mht ordparalleller har man fx fundet *briske* (albansk for ragekniv) over for *brishkë* (rumænsk) og *shtrungë* (albansk for malkeplads) over for *strungë* (rumænsk). Man har i rumænsk fundet omkring 100 ord som kommer fra albansk (og ikke er oprindelig rumænske), bl.a. *këlbazë*²¹⁶ eller *gëlbazë* (albansk) og *këlbazë* (rumænsk).²¹⁷

Der er to hoveddialekter: *toskisk* mod syd og *gegisk* mod nord. Nogle sprogforskere syntes forskellene var store, andre at de var temmelig små. Grænsen mellem dialekterne går ca. ved midten af det nuværende Albanien - ved floden Shkumbini. Det officielle sprog hviler mest på toskisk. Dialekterne er formentlig dannet i perioden 4' til 8' århundrede¹³⁷
²¹⁸.

Man har først - efter mange vanskeligheder - fået etableret en egentlig retskrivning fra

216 I dag betyder ordet *opkast* på albansk.

217 Ifølge Xheladin Gosturani: *Albanian and the Balkan Languages* i: *New Albania* nr. 1/1979.

218 Jf Bahri Becci's indlæg - *The early habitat of the Albanians in the light of information from our historical dialectology* - på *The Second Colloquium of Illyrian Studies*, der blev holdt i Tirana i 1985.

omkring slutningen af 1800-tallet. Det tidligste dokument man kender på albansk er fra 1462, den tidligste bog er fra 1555. Hvis man skulle og kunne skrive måtte man evt benytte sig af tyrkisk eller græsk.

I slutningen af 1800-tallet skabtes det første "autoriserede" alfabet af forfatteren Sami Bey Frashëri. Alfabetet som var latinsk - suppleret med en række specialtegn - var et stort skridt fremad, men gav visse problemer når man skulle trykke albansk litteratur - hvilket oftest skete *uden for* Det Osmanniske Rige, som Albanien på det tidspunkt fortsat var en del af. Alfabetet blev derfor ændret en del på et møde i Monastir i 1908, fx blev flere specialtegn erstattet med dobbeltkonsonanter, se nedenfor.

Foruden de almindelige latinske bogstaver har man i albansk en særlig vokal ë [udtale nærmest: øh. Det kan man fx se i den albanske skrivemåde for *Grønland*: *Grënlandë*] og en særlig konsonant ç. Derudover har man dobbeltkonsonanterne **dh**, **gj**, **ll**, **nj**, **rr**, **sh**, **th**, **xh** og **zh**.

Udtalen er (så vidt vides) tættere på skriftsproget end tilfældet er mellem dansk skrift og dansk tale. Derfor oversætter man på albansk ofte udenlandske ord således at udtalen rammer bedst muligt.

Ord **çështje**, der betyder *spørgsmål* eller *problem* er muligvis karakteristisk. [Udtalen er i retning af *tjøshtj-tjøj*]. Det skulle ikke undre mig hvis ordet er af latinsk oprindelse.

Danske sprogforskere

Selv om albansk ikke er et af de sprog der er blevet udforsket grundigst i Danmark - sammenlignet med fx engelsk, tysk, fransk og græsk, er der dog 3-4 danske sprogforskere, der er blevet internationalt kendt for deres undersøgelser, den første var Holger Pedersen (1867-1953)²¹⁹.

219 Ifølge *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Tirana 1985 (se aftryk næste s.), var Holger Pedersen en fremtrædende dansk sprogvidenskabsmand med speciale i indoeuropæiske sprog. Han besøgte Albanien i 1893 hvor han indsamlede materiale. Han udgav bøger om albansk fonetik og grammatik - og også en samling tekster, bl.a. folkelige fortællinger som han selv havde indsamlet. Han var - omend med en vis betænkelighed - tilhænger af teorien om albanernes illyriske oprindelse. Hans hovedværker handler om keltisk og armensk.

I 1924 udgav han *Sprogvidenskaben i det nittende Aarhundrede. Metoder og Resultater* og skriver her bl.a. om albansk på siderne 61-66. Bl.a. at han hælder til at mene at albanerne stammer fra illyrerne. Albanerne har - stadig ifølge Holger Pedersen - næppe altid boet hvor de bor nu; de kommer formentlig fra et sted syd for Donau.

Holger Pedersen støttede sig i øvrigt på den tyske sprogvidenskabsmand Gustav Meier [på albansk: *Gustav Majer*].

PEDERSEN Holger (1867-1953). Gjuhëtar i shquar danez, indoevropianist me interesa shkencore të

shumanshme, profesor në Universitetin e Kopenhagës, autor i një vargu veprash dhe studimesh me vlerë. Vëmendjen kryesore në fillim ia kushtoi gjuhës shqipe, por më pas u mor me gjuhë të tjera, sidomos me keltishten, armenishten etj., duke dhënë ndihmesa të rëndësishme. Më 1893 vizitoi Shqipërinë e J.

Për gjuhën shqipe ka botuar disa studime me vlerë, si *Kontribut për historinë e gjuhës shqipe*

(1894), *Tingujt I të shqipes* (1897), *Asnjësi i shqipes* (1899), *Grykoret në gjuhën shqipe* (1900), *Shqip 1905 (Albanesisch 1905)* etj. Me shumë interes është edhe vepra e tij *Tekste shqipe me fjalor* (1895), ku janë botuar disa përralla dhe këngë popullore të shoqëruara me shënime gjuhësore dhe me një fjalor. Në këto studime H.P. ka dhënë ndihmesa të rëndësishme për çështje të vështira të fonetikës dhe të gramatikës historike të gjuhës shqipe. Ka dhënë mendime me vlerë për çështje të gjuhës shqipe edhe në vepra për gjuhë të tjera, si p.sh. në kryeveprën e tij *Gramatikë krahasuese e gjuhëve kelte, Përemrat dëftorë të armenishtes së vjetër* etj. H. Pedersen mbajti një qëndrim kritik objektiv ndaj mbivlerësimit të ndikimit të huaj mbi gjuhën shqipe dhe i dha një rëndësi të veçantë studimit të zhvillimit historik të brendshëm të saj. Ai mbrojti tezën e prejardhjes së shqipes nga ilirishtja.

(Sh.D.)

Tekstprøve: Beskrivelsen af Holger Pedersen i *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Tirana 1985. Som man kan se er der mange "specielle" ord, men en hel del af teksten lader sig læse hvis man har en smule kendskab til engelsk (for ikke at tale om latin). Tekstprøven er refereret i noten på s. 195.

Kort efter fulgte Kristian Sandfeld (1873-1942) , og i nutiden er det Gunnar Svane (1927-), der har taget opgaven op, bl.a. med en undersøgelse af sláviske låneord (se ovenfor).

Sandfeld beskæftigede sig bl.a. med de forskellige typer af låneord i albansk og interesserede sig særligt for relationerne mellem rumænsk og albansk.²²⁰

Gunver Skytte har skrevet en lille biografi om Sandfeld. Biografien beskriver "sprogmiljøet" på Københavns Universitet, forholdet mellem Christian Sandfeld og Holger Pedersen og fortæller om Kristian Sandfeld som person. Der står en smule om Sandfeld's Balkan-studier.²²¹

Den albanske sprogforsker Ina Arapi har skrevet at Sandfeld gjorde et banebrydende arbejde i begyndelsen af århundredet - men kritiserer nogle af Sandfeld's synspunkter, fx om at de "første" albanere især boede i Kosova-området (Dardania) - et synspunkt han delte med østrigeren Norbert Jokl.²²²

Musikken, sangen og dansen

Ved siden af sproget er musikken, sangen og dansen. Tre musikforskere, bl.a. Birthe Trærup, rejste i '59 til Balkan for at besøge albanerne i Kosova og Makedonien. For et par år siden udkom Birthe Trærup's *På sporet af den albanske folkemusik* på video (se Henvisninger) . Man oplever her landskaber, mennesker, sang og musik. - Ekspeditionen besøgte Kosova - fx områderne omkring Prizren og Pec - og egnen ved Ohrid-søens [Ohrid udtales omtrent: âch-rid] nordvestlige hjørne. Birthe Trærup har opholdt sig i området i flere år og taler serbisk.

Tilsyneladende er der de samme hoveddialekter inden for folkemusik og folkedans som der er inden for sproget. I det nordlige, gegiske, område synger man énstemmigt (inden for samme kvint) og stærkt påvirket af tyrkisk tradition, mens man mod syd, i det toskiske område, ofte synger flerstemmigt - og i en stil der minder om græske traditioner. Begge steder var det almindeligt at mænd og kvinder sang og dansede for sig. I det gegiske område brugte man et én-strengt strygeinstrument (lahoutë) og en to-strengt lut (çifteli). I det toskiske område bl.a. sækkepipe (gajdë) , fløjte (fyëll) og forskellige trommer.

220 Se hans *Balkanfilogien. En oversigt over dens Resultater og Problemer* (jf Henvisninger).

221 Kr. Sandfeld - *En hovedperson i dansk romanistiks historie* (Museum Tusculanums Forlag, Kbhvn. 1991).

222 Jf *Christian Sandfeld-Jensen and his Contribution to the Study of the Albanian Language* i: *New Albania* nr. 1/1990.

Kronologisk oversigt

Før Kristi' fødsel:

100,000-10,000: Palæolitisk tid: Ældre stenalder.

5000: Neolitisk tid: Yngre stenalder (bosættelse på kysten mod syd).

2700-1200: Neolitisk bosættelse nær Korca.

1225: Den tidligst kendte illyriske konge - Hyllus - dør.

627: Grækere etablerer byerne Epidamnos (nutidens Durrës) og Apollonia.

300-400 : Kong Bardhylus forener Illyrien med noget af Epirus og Makedonien. Det illyriske kongerige "topper".

385: Dionysius fra Syrakus regerer fra byen Lezha.

358: Filip 2' af Makedonien slår illyrerne.

312: Kong Glaukos af Illyrien jager grækerne i Epidamnos / Dyrrhacchion bort.

232: Kong Agron dør - dronning Teuta tager magten.

228-168: Romersk invasion. Provinsen Illyricum etableres som vasalstat.

165: Romerne koloniserer Illyricum.

49: Krig mellem Pompejus og Cæsar.

Efter Kristi' fødsel:

9: Kejser Tiberius foretager "tilskriver" det nuværende Albanien til hhv. Dalmatien, Epirus og Makedonien.

Frem til år 100: Kristendommen kommer til Illyrien.

395: Romerriget opdeles i Vestriget og Østriget. Illyrien fordeles - således at de nordlige dele går til Vestriget, mens det nuværende Albanien går til Østriget.

300 - 600-tallet: Folkevandringstiden: Vestgoterne og Sláverne invaderer området.

c. 520: Første fæstningsbyggeri i Tirana. Byzantinsk.

645: Byzantinsk kirke i Lin, nær Pogradec.

851: Bulgarerne begynder at invadere området.

1000-1100: Hertil: Optagelse af sláviske låneord.

1014: Den byzantinske kejser - Basil 2' - generobrer Albanien.

c. 1050: Kirke og kloster bygges i Mesopotamos, nær Saranda.

1054: Den kristne kirke opdeles i katolsk og ortodoks retning. Albanerne i syd hører under patriarken i Konstantinopel, mens albanerne i nord under under paven i Rom.

1081: Den normanniske Bohemond som stod i Syditalien erobrer Durrës.

1096: 1' korstog hærger Albanien.

1109: Normannerne trækker sig væk.

1100-tallet: Serberne erobrer områder i det norlige og østlige Albanien.

1203: 4' korstog hærger Konstantinopel.

1204: Venezia opnår kontrollen over det meste af Albanien, men Det Byzantinske Kejserrige generobrer dog det sydlige område og etablerer et despot-dømme i Epirus.

1272-86: Charles af Anjou: Regnum Albaniae (Vlora og Berat).

1272: Kongen af Napoli erobrer Durrës og etablerer Kongeriget Arbëria.

1331-55: Stefan Dušan behersker området.

1366-1421: Balsha-dynasti i Shkodra-området.

1385: En albansk fyrste i Durrës tilkalder hjælp fra osmannerne.

1385-1417: Sultan Murad 1' og hans efterfølgere invaderer Albanien. 1389: Slaget på Solsortesletten.

1427: Stefan Lazarevic dør.

1443, 28.11.: Skanderbeg påbegynder kampen mod osmannerne. Kampen frem til 1468.

1444: Den Albanske Liga dannes i Lezha under Skanderbegs ledelse.

1453: Konstantinopel falder.

1466-7: Sultan Mehmet 2' Fatih genopbygger fæstning ved Elbasan som udgangspunkt for angreb på Skanderberg.

1468: Skanderbeg dør (17.1.).

1474: Skanderbeg's søn sælger Kruja til Venezia.

1478: Osmannerne erobrer Kruja; Shkodra året efter. I disse år er der mange der flygter til Syditalien, Grækenland og Egypten.

1506-1912: Osmannerne behersker Albanien.

1521: Osmannerne erobrer Beograd.

1683: Osmannerne slås tilbage ved Wien.

1600-1700-tallet: Langt de fleste albanere bliver muslimer (op mod 2/3).

1726: Kirken ved Voskopoja bygges.

1741-1822: Ali Pasha af Tepelena hersker i Epirus og Sydalbanien.

1750-1831: Bushati'erne hersker i Shkodra-området.

1796-1797: Ethem Bey's moské i Tirana bygges.

1821-1829 : Den græske frihedskrig.

1826: Janitsjar-oprør i Konstantinopel. Oprøret undertvinges bl.a. ved hjælp af albanske tropper.

1830: Osmannerne massakrerer et stort antal af de albanske godsejere i Monastir.

1835: Osmannerne opdeler Albanien og Kosova i 4 vilayet'er, som alle ledes af osmannere: Janina, Monastir, Shkodra og Kosova.

1854: Albansk kulturel organisation grundlægges i Bukarest.

1861: 1' skole der inddrager albansk åbner i Shkodra.

1877-78: San Stefano-traktaten som bliver indgået efter den russisk-tyrkiske krig fordeler albanske områder til Bulgarien, Montenegro og Serbien, men traktaten bliver "kortsluttet" af Østrig-Ungarn.

Albanske ledere mødes i Prizren for at kræve selvstyre inden for rammerne af Det Osmanniske Rige. Den Albanske Liga grundlægges.

Fredsftale i Berlin (1878) tilsidesætter San Stefano-traktaten, men giver ikke albanerne selvstyre. Tværtimod fordeles de albanske områder på omliggende lande.

1878: Østrig-Ungarn besætter Bosnien-Hercegovina [tilføjelse]

1881: Den tyrkiske hær besætter Prizren og arresterer og dømmer medlemmer af Ligaen

1887: Første albansksprogede skole i Korca åbnes. Osmannerne forbyder albanske sprogboøger.

1908: Den Ungtyrkiske Revolution.

1908: Bulgarien selvstændigt.

1908: Østrig-Ungarn annekterer Bosnien-Hercegovina.

1908: Albaniske ledere mødes i Monastir for at vedtage et albansk alfabet.

1912, Maj: Albansk oprør. Skopje besættes af albanere.

1912, Oktober: 1' Balkan-krig begynder. Ismail Qemali udråber republikken i Vlora (28.11.). Der dannes en regering.

1912, December - 1913, juli: Konference i London af stormagtsambassadører. Man vedtager at Albanien skal være selvstændigt fyrstedømme.

1913, Maj: Fredaftale i London efter 1' Balkankrig. I løbet af sommeren bryder 2' Balkankrig ud.

1913, November: Fredsaftale i Bukarest ved afslutningen af 2' Balkankrig.

1914: Prins Wilhelm von Wied i Durrës (7' marts - 3' september). 1' Verdenskrig bryder ud. Grækerne besætter Vlora-området.

28.6.1914 Gavrilo Princip myrder ærkehertug Franz Ferdinand i Sarajevo [tilføjelse]

1915: Montenegrinerne erobrer Shkodra i juni.

1916: Frem til 1918 selvstændig albansk "provins" i Korca under beskyttelse af franske tropper.

1917: Oktoberrevolutionen i Rusland.

1918: 1' Verdenskrig slutter. Det meste af Albanien er besat af udenlandske tropper. Der begynder et "tovtrækkeri" mellem forskellige lande for at få tildelt større eller mindre dele af Albanien. Albanerne søger at få indflydelse på forhandlingerne.

1919: Enighed blandt flere lande om at dele Albanien på Grækenland, Jugoslavien og Italien, men den amerikanske præsident nedlægger veto.

1920: Kongres i Lushnja i januar for at vedtage en forfatning og for at præcisere at man om nødvendigt vil sikre sin suverænitet med våbenmagt. I februar flytter regeringen til Tirana.

1920, September: Italienerne tvinges ud af Albanien.

1920, December: Albanien optages som selvstændig stat i Folkeforbundet.

1921, November: Jugoslaverne søger at besætte dele af Albanien, men forhindres heri af Folkeforbundet. Grænserne fra 1913 skal være gældende.

1921, December: Xhafer Ypi danner regering med Ahmet Zogu som indenrigsminister.

1921: Ambassadørkonference i Paris justerer grænserne (november).

1922: Sovjetunionen grundlægges.

1922 August: Patriarken i Konstantinopel anerkender den særlige albansk ortodokse kirke.

1922, September: Ahmet Zogu bliver statsminister.

1923: De albanske sunni-muslimer bryder med Konstantinopel.

1924: Ahmet Zogu vinder et valg, men må træde tilbage efter en finansskandale og uroligheder efter drabet på Avni Rustemi.

1924, Juli: Regeringen Fan Noli dannes.

1924, December: Ahmet Zogu erobrer magten med hjælp af serbere. Fan Noli flygter til Italien.

1925-28: Ahmed Zogu præsident.

Den italienske fase:

1926: Italien og Albanien indgår 1' Tirana-traktat, som anerkender grænserne og sikrer præsidenten, Ahmet Zogu.

1928: Ahmet Zogu overtaler Parlamentet til at etablere et kongedømme og at udråbe ham som kong Zog.

1928-39: Kong Zog regerer i samarbejde med italienerne.

1931: Kong Zog vil ikke forny traktaten med Italien. Betydeligt politisk og økonomisk pres på Albanien. Kong Aleksandar af Jugoslavien forsøger at handle med Mussolini.

1934: Albanien indgår handelsaftaler med Grækenland og Jugoslavien. Italien suspenderer sin økonomiske støtte. Kong Aleksandar af Jugoslavien myrdes.

1935: Mussolini giver Albanien en "gave" på 3 mio. guldfrancs foruden forskellig økonomisk bistand.

1939, Marts: Mussolini stiller ultimatum.

1939, April: Mussolini's tropper invaderer Albanien (7.4.). Kong Zog flygter. Den albanske hær indgår i den italienske. Det albanske parlament vedtager at "tilbyde" kronen til den italienske konge.

1940: Italien angiver Grækenland via Albanien, men bliver slået tilbage.

1941, April: Den tyske hær - støttet af Italien m.fl. - slår Grækenland og Jugoslavien.

1941, Oktober: Jugoslavisk bistand til etablering af et albansk kommunistparti.

1941, November: Det Albanske Kommunistparti dannes. Enver Hoxha bliver leder.

1942 September: Den Nationale Befrielsesfront etableres - i høj grad på kommunistisk initiativ.

1942, Oktober: Den ikke-kommunistiske modstandbevægelse, Balli Kombëtar, etableres.

1943, August: Italiensk sammenbrud. Befrielseshæren overmander 4 italienske divisioner.

1943, September: Tyskland besætter Albanien (8.9.). Frem til november '44 modstandkamp som fører til at tyskerne trækker sig ud.

1944, Januar: Befrielsesfronten erobrer det sydlige Albanien (engelsk våbenhjælp).

1944, Maj: Befrielsesregering dannes (formelt dog først oktober). Enver Hoxha bliver leder af regeringen og befrielseshæren.

1944, Juli: Befrielseshæren rykker mod nord.

1944, November: Tyskerne opgiver Tirana. Befrielseshæren rykker ind.

1945, Januar: Befrielseshæren rykker ind i Kosova efter anmodning fra den jugoslaviske befrielseshær. Kosova sættes under militært styre og militær lovgivning.

Retsopgør begynder i Albanien.

Regeringen begynder nationalisering af industri, skove, transportsystem osv.

1945, December: Valg til Folkeforsamlingen (Parlamentet), men kun for personer der er tilknyttet Den Demokratiske Front.

1945, Februar: Jalta-konferencen, bl.a. om delingen af Europa.

Den jugoslaviske fase:

1946, 11. januar: Folkerepublikken udråbes¹⁴². Ny forfatning. Enver Hoxha bliver statsminister, udenrigsminister, forsvarsminister og øverste militære chef.

1946, Juli: Samarbejdsaftale med Jugoslavien. Økonomisk hjælp dérfra.

1946, Oktober: Britiske destroyere påsejler miner ud for den albanske kyst i Korfu-strædet. 44 engelske marinere omkommer. Indtil da uoverensstemmelser mellem Albanien over for England og Grækenland om strygningen af tyske miner. Efter albansk opfattelse krænkede englænderne den albanske suverænitet; efter engelsk opfattelse var Albanien ansvarlig for mineulykken. Den Internationale Domstol dømte Albanien og pålagde landet at betale en skadeserstatning. Denne hændelse har været et vigtigt stridspunkt lige siden og frem til Hoxha-styrets sammenbrud. Løsning blev fundet i begyndelsen af '90-erne.

1946 - 1949: Borgerkrig i Grækenland.

1948: Det Albanske Kommunistparti tilslutter sig en forening af albansk og jugoslavisk økonomi og forsvar.

Den russiske fase:

1948, juni: Opgør i kommunistblokken. Jugoslavien skubbes ud eller trækker sig ud.

Albanien tilslutter sig Stalin i opgøret med Tito.

Det økonomiske samarbejde med Jugoslavien afbrydes og de jugoslaviske rådgivere sættes på porten.

Internt opgør med de albanske "jugoslaver".

Rusland begynder at give økonomisk og anden hjælp.

1950: Albanerne beskylder England og USA for at stå bag anti-kommunistisk guerilavirksomhed.

1950 - 1953: Korea-krigen.

1953: Stalin dør og efterfølges af Khrusjtjov.

1955: Khrusjtjov besøger Jugoslavien og kommer mere eller mindre overens med Tito.

1955: Warszawa-pagten oprettes, Albanien er blandt deltagerne.

1956: Sovjetunionen går ind i Ungarn og afsætter regeringen Nagy. Imre Nagy henrettes i Sovjetunionen.

1956: Sovjetunionen: 20' partikongres. Khrusjtjov gør op med Stalin.

Den kinesiske fase:

1960: Albanien bryder med Sovjetunionen og etablerer samarbejderne med kineserne. Opgør med de albanske "russere".

1961: Sovjetunionen afbryder de diplomatiske forbindelser med Albanien.

ca. 1965 - 1973: Amerikansk militært engagement i Vietnam. I 1968 var der 500.000 amerikanere i Vietnam.

1966, juli Jugoslaverne skifter politisk kurs på et møde i Brioni og bløder op over for ['nationerne', herunder] Kosova-albanerne: Kosova bliver i de følgende år "albaniseret". Indenrigsminister og sikkerhedschef Alexander Ranković sættes fra bestillingen [han døde i 1983]. Kort før havde man prøvet at reformere den skrantende økonomi ved at overgå til "markedsocialisme".

1967: Anti-religions-kampagne. Moskée og kirker lukkes.

1968: Sovjetunionen går ind i Tjekkoslaviet. Albanien protesterer og trækker sig ud af Warszawa-pagten (deltagelsen har dog været behersket siden bruddet med Sovjetunionen i '60).

1974: Ny forfatning i Jugoslavien som giver Kosova (og Vojvodina) status som autonom provins. Siden '71 havde man generelt øget den regionale autonomi.

1976: Ny albansk forfatning.

1976: Mao Zedong og Chou En-lai dør. I 1971 døde Lin Piao under mystiske omstændigheder. Opgør med *Fire-banden* fra og med 1976. *Fire-banden* havde stået i spidsen for Kulturrevolutionen sammen med Lin Piao. Deng Tsiao-peng overtager magten i 1977: Kursen bliver mere og mere pragmatisk.

1977: Større og større uoverensstemmelser mellem kineserne og albanerne. Åbent - men sløret - angreb på Kina.

1978: Kina indstiller bistand til Albanien. Albansk opgør med de lokale "kinesere".

Alene ...:

1981, marts: Kosova: Studenterdemonstrationer i Priština - først om interne forhold (kantine- og kollegieforholdene). Senere udviklede kravene og demonstrationerne sig. April: Undtagelsestilstand i Kosova

1981, december: Mehmet Shehu dør. Opgør med Shehu's tilhængere.

1985, april: Enver Hoxha dør. Ramiz Alia overtager magten.

1985: Mihail Gorbatsjov partileder i Sovjetunionen.

1987: Albanien og Vesttyskland optager diplomatiske forbindelser. Der forhandles om lån.

1987, maj: Slobodan Milošević er på Kosovo Polje i maj og udtaler de ord han senere blev meget bekendt for: Ingen må slå på folket! - dvs de lokale albanske myndigheder må ikke forfølge serberne. Han blev leder af Det Jugoslaviske Kommunistparti i november. Inden da var han partiformand i Beograd.

1989: Berlinmuren falder.

1989, foråret: Uro i Kosova. Milošević udmanøvrerer den albanske partiledelse i Kosova - og i marts måned opgiver det daværende lokalparlament ævred og overgiver væsentlige beføjelser til parlamentet i Beograd.

1989, 8.5.: Milošević bliver præsident for Serbien.

1989, 28.6.: Milošević taler på Kosovo Polje i anledning af 600-året for slaget.

1989: Ramiz Alia lægger op til væsentlige ændringer inden for den albanske økonomi.

Serberne vedtager ny forfatning som begrænser Kosova's autonomi. Proces mod Azem Vllasi - tidligere leder af kommunistpartiet i Kosova. Processen opgives.

1990, Januar: Demonstrationer i Shkodra. Regeringen erklærer "nødretstilstand".

1990, Juli: Demonstrationer i Tirana. Mange tusinde søger tilflugt på udenlandske ambassader.

Kosova-albanske politikere erklærer at Kosova er uafhængigt. Serbien opløser parlamentet i Kosova og afsætter regeringen.

1990, August: Den albanske regering giver handel med udlandet fri (indtil da statsmonopol).

1990, oktober: Ismail Kadare hopper af. Flytter til Paris.

1990, December: Studenterdemonstrationer; fremtrædende var Azem Hajdari. Sali Berisha "dukker op", til at begynde med formentlig som mellemmand for det gamle styre. Det tillades at oprette politiske partier. Det Demokratiske Parti dannes.

1991, Marts - April: Lokalvalg. Socialistpartiet (det tidligere kommunistparti) vinder ca. 2/3 af stemmerne, Demokraterne ca. 1/3.

1991, April: Alia genvælges som præsident. Der vedtages midlertidig lovgivning i stedet for forfatningen af '76. Man tilslutter sig Menneskerettighedserklæringen og adskiller den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt.

1991, Juni: Uro i Shkodra hvor demonstranter blev dræbt. Fagforeningerne erklærer generalstrejke pga de økonomiske problemer og uroen i Shkodra. Regeringen Fatos Nano træder tilbage. Senere etableres samlingsregering - også under Nano [Bør justeres: Ylli Bufi var PM en tid].

1991, August og frem: Masseflugt til Italien (knap 20.000); de fleste bliver sendt tilbage. Også mange flygter til Grækenland. Parlamentet gør det muligt at etablere privat erhvervsvirksomhed.

1991, September: "Illegal" folkeafstemning i Kosova, hvor over 90 af stemmerne var for selvstændighed.

1991, December: Demokraterne træder ud af regeringen.

1991, August: Kupforsøg mod Gorbatsjov. Sovjetunionen kollapse.

1992, Marts - April: Sali Berisha vælges som præsident. Demokraterne vinder valget.

"Illegale" valg i Kosova.

1992, September: Tidligere præsident Alia og en række andre kommunister - bl.a. Nexhmije Hoxha - bliver arresteret og sigtet for korruption m.v.

1992, Juli: Lokalvalg. Socialistisk sejr.

1995, November: Dayton-aftalen om Bosnien-Herzegovina.

1996, 26. maj: Parlamentsvalg: Det Demokratiske Parti vinder stor sejr.

1996 frem til begyndelsen af 1997: Pyramideselskaber skyder op og kollapse efter nogen tid.

1996, oktober: Lokalvalg.

1997: Omfattende uroligheder, bl.a. som følge af pyramideselskabernes kollaps.

1997, Marts: Præsidentvalg. Berisha genvælges. Der indgås aftale (med bl.a. italiensk mellemkomst) om en midlertidig regering og om at der skal udskrives parlamentsvalg. Der indsættes International Styrke: Forza Multinazionale di Protezione (FMP).

1997, 29. Juni: Parlamentsvalg: Socialisterne vinder. Berisha må træde tilbage som præsident. Også folkeafstemning som afviser at monarkiet skal genindføres.

1998, Marts og frem: Væbnet oprør i Kosova. Kampe med serberne. Masseflugt. Våbenhvile i oktober - som imidlertid ikke følges konsekvent.

1998, September: Uro. Azem Hajdari myrdes. Fatos Nano træder tilbage som statsminister og efterfølges af Pandeli Majko.

1998, November: Ny Forfatning vedtages ved folkeafstemning.

Chauffør Met Dervina (f. '21) og hans sjak. Met's søn Gani står yderst til højre. Billedet fulgte en artikel i *New Albania* (nr. 3/1975) som fortalte om Met's liv før befrielsen og nu; "dengang" var der slemt -chefen var jaloux på ham. Nu går det fint -og børnene er godt i vej. Met og hans sjak har deltaget i mange af de store byggeprojekter - vandkraftværket ved Fierza, fabriksanlægget ved Elbasan osv.

Henvisninger

Det følgende er en forkortet udgave af min hjemmeside (pr. 25.10.1998) [hjemmesidens adresse er siden 2003:]

<http://bjoerna.dk>

For ikke at "drukne" hjemmesiden er der flere "lokale" henvisninger der kun gives i en fodnote i denne bog.

- - -

BA er uafhængig udgiver. Cand.mag. i kultursociologi og dansk, merkonom i regnskab, HTX-pædagogikum . Født '46. Har undervist og administreret i omkring 20 år - og har for længe siden arbejdet i industrien, bl.a. som lakkoger og som skibsbygger.

Har bl.a. rejst i Albanien, Bosnien-Hercegovina, Italien, Kroatien, Letland, Litauen og Polen. [...]

BA er uafhængig af politiske, religiøse og økonomiske interesser. dvs: Så vidt muligt.

- - -

GENERELT:

Generelle links, herunder nyhedstjenester - med mange muligheder for at komme videre:

BBC: news.bbc.co.uk Gratis engelsk nyhedstjeneste. Gode søgemuligheder, også bagud i tid.

Telegraph: www.telegraph.uk/ Gratis engelsk nyhedstjeneste. Gode søgemuligheder ca. 4 år tilbage. Man skal registreres for at kunne udnytte tjenesten.

Time: www.pathfinder.com/time Gratis amerikansk nyhedstjeneste. Gode søgemuligheder.

www.hr/mprofaca/mainmenu.html Alsidig samling af links. Samlet af Mario Profaca i Zagreb.

www.centraleurope.com/ceo/ceonews.html#rr Central Europe On Line, Balkan-sektion.

www.albanian.com Dette link giver også oplysninger om udviklingen i Kosovo / Kosóva.

www.hri.org./news/balkans/ata Albanian Telegraph Agency.

www.albaniannews.com Albanian Daily News. Evening Report of Independent Albanian Economic Tribune. Man kan gratis læse 4 artikler hver dag om udviklingen i Albanien. Vil man læse hele bladet må man betale abonnement.

intl.forthnet.gr/serbia/ministinf.htm Det serbiske informationsministerium: Overordnet præsentation.

www.serbia-info.com Det serbiske informationsministerium. Det officielle serbiske standpunkt. Den aktuelle udvikling i Kosovo / Kosova. Herunder om den historiske udvikling. Links.

Desuden kan man abonnere på nyhedstjenester, fx: clari.world.europe.balkans (pt med en del AFP-telegrammer) - bit.listserv.albanian og soc.culture.albanian - på den sidste kommer der en del "bras" fra visse afsendere, men det kan man dog si fra ved hjælp af et nyhedsgruppefilter (et sådant findes fx i Outlook Express som man kan få gratis fra Microsoft).

Det kan dog anbefales (i stedet) at abonnere på telegrammer fra listserv.acsu.buffalo.edu/archives/albanews.html. Man kan indstille sit abonnement således at man fx kun får engelsk-sprogede telegrammer (typisk et dusin dagligt); der er desuden gode søgefaciliteter.

Boghandel:

Albansk m.v. litteratur kan købes eller tages hjem fra Aagots Boghandel & Bogimport i København, se: www.webpals.dk/aagot.

Encyclopædier, leksika, forskningsinstitutter, uafhængige organisationer m.v.:

www.eb.com Encyclopædia Britannica. Bl.a. en serie artikler under overskriften: Balkan States. Gratis prøveabonnement i 7 dage. Encyclopædien ajourføres løbende.

Lademanns Multimedia Leksikon giver en hurtig oversigt på dansk. Findes på CD, mulighed for løbende opdatering via internettet.

www.intl-crisis-group.org/welcome.htm International Crisis Group følger bl.a. udviklingen i Albanien og udsender aktuelle rapporter herom. Man kan tegne gratis abonnement på e-mail-meddelelser om nye rapporter. Gå ud i projekt-afdelingen og se under South Balkans.

www.isn.ethz.ch/iiss/sitemap.htm The International Institute for Strategic Studies (IISS). IISS udsender forskellige publikationer, bl.a. Strategic Survey og Adelphi Papers . Se bl.a. Press Releases herom.

www.dupi.dk Dansk Udenrigspolitisk Institut.

www.cdr.dk Det Danske Center for Udviklingsforskning.

www.suc.dk/afd/tki.htm Thorkil Kristensen Instituttet ved SUC, Sydjysk Universitetscenter. Instituttet udgiver bl.a. tidsskriftet Vindue mod Øst, som af og til har artikler om Balkan. Fx i nr. 43 fra juli 1998 hvor Tue Magnussen har en række artikler om UCK / KLA (Kosovas befrielseshær). I nr. 44 fra december '98 skriver han om de urolige dage i efteråret '98, drabet på Azem Hajdari og Sali Berisha's angreb på regeringen. Udgivelsen overtages fra 1999 af Odense Universitetsforlag.

reenic.utexas.edu/reenic/Countries/Albania/albania.html Center for Russian, East European and Eurasian Studies. University of Texas, Austin.

www.amnesty.dk - Amnesty International's danske side med links til hovedorganisationen. Udgivelser fra de seneste år. Forholdene i Albanien er omtalt i flere sammenhænge.

Kort, geografi, natur:

Oversigtskort: www.pathfinder.com/travel/maps/ALBANI.html

Reliefkort over Balkan og historiske kort: www.princeton.edu/~tcbarran/jpeg/. Bl.a. kort over Via Egnatia fra Durrës (Dyrrhacium) til Istanbul (Byzans, Konstantinopel).

Mere detaljeret kort: www.lib.utexas.edu/Libs/PCL/Map_collection/europe/Albania.GIF

Peter Haggett (ed): Verden i dag: Det Østlige Europa. Illustreret Videnskabs Bibliotek. Bonniers. København 1997.

Erik Hansen & Gregers Jensen (ed): Træer og buske omkring Middelhavet. Gyldendal. København 1977.

Vejret i bl.a. Albanien. Washington Post: www.weatherpost.com

Balkans og Albaniens historie:

Barbara Jelavich: History of the Balkans 1-2. Cambridge University Press. Cambridge 1983.

Stefanaq Pollo & Arben Puto with the collaboration of Kristo Frasheri & Skënder Anamali: The history of Albania from its origins to the present day. Routledge & Kegan Paul. London 1981.

Nicholas C. Pano: The People's Republic of Albania. The John Hopkins Press. Baltimore 1968.

Stavro Skendi: The Albanian National Awakening 1878-1912. Princeton University Press. Princeton 1967.

Storm over Balkan. Fra oldtidshistorie til stormagtsspil. C.A. Reitzel. Kbhvn. 1994. Redigeret af Erik A. Andersen og Håkan Wiberg.

ALBANIEN og KOSOVA / KOSOVO:

Introducerende litteratur m.v. fra de senere år:

Peter Dalhoff-Nielsen: Ørnenes land. Albanerne - et folk i Europa. Vindrose. København 1993.

Peter Dalhoff-Nielsen: Apartheid i Europa. Undertrykkelse og frihedskamp i Kosova. Vindrose. København 1998.

Miranda Vickers & James Pettifer: Albania. From Anarchy to a Balkan Identity. Hurst & Company. London 1997.

Rejseskildringer:

Edward Lear: Journals of a Landscape Painter in Greece and Albania (1848 -1849). Oprindeligt udgivet i 1851. Genudgivet på forskellige forlag i begyndelsen af 1960'erne og i 1980'erne. Således på forlaget William Kimber, London 1965 - seneste udgave er vist fra forlaget London Century 1988 med introduktion ved Steven Runciman - der har udgivet bøger om Byzans og om korstogene. Der findes en Lear-side på internettet på adressen www2.pair.com/mgraz/Lear/index.html . Her står dog ikke noget særligt om Albaniens-rejserne.

Franz von Jessen har besøgt Balkan - og Albanien - flere gange og har skrevet herom i sine erindringer: Mit Livs Egne, Hændelser, Mennesker, der udkom på H. Hagerup's Forlag fra til 1943 til 1946. Især kan henvises til bind 2, s. 166-249 (1903); bind 5, s. 10-110 (1908) og bind 5, s. 257-373 (1913).

Ankjær T. Poulsen: De har ikke mere mælk. Albaniens vej?. Brødremenighedens Danske Mission. Forlaget Savanne 1998. Om dansk missionsvirksomhed i Albanien og om samarbejdet med albanerne. Se www.kirke.com/abc/bdm.htm.

Nina Rasmussen: Som en albansk jomfru. En rejse gennem et ukendt land i Europa. Gyldendal. København 1995.

Relationen til resten af verden: Internationale organisationer, USA, resten af Europa m.v. - se også nedenfor om Bosnien-Hercegovina:

www.worldbank.org Indgang til Verdensbanken.

www.oecd.org Indgang til OECD.

europa.eu.int/comm/dg1a/phare/index.htm Indgang til EUs Phare-program. Mange albanske projekter. Brug search.

www.osceprag.cz Indgang til OSCE.

www.nato.int/docu/home.htm Forskellige NATO-dokumenter.

www.nato.int/latest/home.htm#for Aktuelt NATO og SFOR (Bosnien-Hercegovina).

Om den danske militære / politimæssige indsats i Albanien i 1997, se bl.a.:

www.hok.dk/niviii/BV/alba.htm. Her skriver major Søren Knudsen om den danske indsats i "Operation ALBA". Indlæg til Militært Tidsskrift, skrevet november 1997.

Kosóva / Kosovo:

Se forskelligt ovenstående og:

www.digitaljournalist.org/contents.html David Brauchli: The Kosovo Diary. A personal account of the Albanian conflict. 23 Photos. Brauchli har november '98 udsendt ny serie billeder om udviklingen i Albanien som kan ses samme sted.

www.kosova.com Kosova Home Page. Kosova Information Center.

www.kosovo.com Den serbiske organisation The Serbian Democratic Movement of Kosovo and Metohija har lagt en række fuldttekst bøger på Internettet i serbisk og engelsk udgave. Fx Hugo Roth: Kosovo Origins, Dusan T. Batakovic: Kosovo Chronicles og William Dorich (ed): Kosovo.

For nogle år siden udsendte Det Udenrigspolitiske Selskab Christine von Kohl's & Wolfgang Libal's Kosovo. Balkans gordiske knude, Kbhvn. 1992. Bogen giver et hurtigt historisk rids, bl.a. af situationen omkring 2' Verdenskrig. Bogens styrke ligger dog i afsnittene om perioden fra ca. 1981 og frem til 1992, hvor der gives mange konkrete oplysninger.

Albansk økonomi m.v. (se også relationen til resten af verden ovenfor):

Verdensbanken: Country Profile. www.worldbank.org/ecsp/final/html/albania.htm

Verdensbankens ATLAS og CD-Rom. Seneste udgave er fra 1997 og kan gratis fås ved henvendelse til Bech Distribution +45 4655 0155. Se også www.udviklingstal.dk

Infrastruktur (bl.a. jernbane):

www.angelfire.com/ak/hekurudha Jernbanenettet, lokomotiver, køreplaner.

Den albanske landsby før 1' Verdenskrig og i mellemkrigstiden:

M. Edith Durham: High Albania (1909). Arno Press & The New York Times. New York 1971.

Se også: Blandt græske nomader 1922. Carsten Høegs dagbog, breve og fotos. Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet. København 1993.

Se også: Vera St. Erlich: Family in Transition. A Study of 300 Yugoslav Villages. Princeton University Press. Princeton 1966.

Folkemusik:

Birthe Trærup: På sporet af den albanske folkemusik. Historien om en ekspedition til Kosovo og Makedonien 1959. Video. Musikvidenskabeligt Institut. Københavns Universitet 1995.

Albansk sprog:

Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë: Fjalor I Shqipes Së Sotme. Tiranë 1984.

Oda Buchholz, Wilfried Fiedler & Gerda Uhlisch: Wörterbuch Albanisch Deutsch. VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig. Leipzig 1977, 1981.

Ministria e Arësimit dhe e Kulturës: Fjalor Anglisht - Shqip. Tiranë 1966.

Leonard Newmark, Philip Hubbard & Peter Prifti: Standard Albanian. A reference grammar for students. Stanford University Press. Stanford, Cal. 1982.

Martin Camaj: Lehrbuch der Albanischen Sprache. Otto Harrassowitz. Wiesbaden 1969.

L. Radovicka, Z. Karapici & A. Toma: Gjuha Shqipe 1-3. Shtëpia Botuese e Librit Shkollor. Tiranë 1975-1981.

Kr. Sandfeld: Balkanfilologien. En Oversigt over dens Resultater og Problemer. Københavns Universitet 1926.

Kultur, arkæologi m.v.:

Davids Samling i København har en omfattende samling af islamisk kunst. Bl.a. noget fra Balkanområdet.

Fiktionslitteratur på dansk og svensk:

Dritero Agolli: Manden med Kanonen. Forlaget Klim. Århus 1987.

Ismail Kadare Den døde hærs general. Forlaget Klim. Århus 1981.

Ismail Kadare: Den hårda vintern. Bonniers. Stockholm 1980.

Ismail Kadare: Hvem hjemførte Doruntine? Forlaget Klim. Århus 1990.

Ismail Kadare: Nichen i muren. Forlaget Klim. Århus 1989.

Film:

Kujtim Çashku: Kolonel Bunker. 1996. Spillefilm.

Ylli Hasani: The Man who loves Gary Lineker. BBC Video Diaries 1992. Optaget 1991-92. Dokumentarfilm af Ylli Hasani, landsbylæge i Zalle.

Gianni Amelio: Lamerica. Italiensk film fra 1994 om nogle italienere der skal bruge en albansk stråmand til et tvivlsomt forretningsprojekt. Filmen vandt Felix-prisen for 1994. Filmen blev forsøgt vist på DR2 i december '98 - men forevisningen mislykkedes pga båndfejl. Måske bliver den udsendt igen senere.

BOSNIEN-HERCEGOVINA:

Perioden 1995-1997:

Se især Carl Bildt: Uppdrag FRED. Bokförlaget PAN. Norstedts, Stockholm 1997. NB 550 tætrykte sider.

Bildt giver en særdeles tæt inside-beskrivelse af det vanskelige forhandlingsforløb op til indgåelsen af Dayton-aftalen og derefter. Han karakteriserer de forskellige agerende - fx Slobodan Milošević - og kommer ind på de mange modsætningsforhold der var - dels mellem parterne i Bosnien-Hercegovina, dels mellem de forskellige lande der intervenerede. Forholdet mellem USA og Europa kommenteres grundigt, ligeledes de interne amerikanske modsætningsforhold - specielt kan man hæfte sig ved det amerikanske militærs betydelige politiske rolle og ved dets selvforståelse (siden Vietnam). Bogen diskuterer forskellige internationale strategier - og opfordrer til at der sker en yderligere styrkelse af den europæiske politiske og økonomiske integration. Bogen bidrager til at man får et meget mere nuanceret billede af denne konflikt - og af de forskellige parter - end man i almindelighed får af at følge dagspressen og TV. Bogen er uden tvivl én af de væsentligste politiske bøger fra de senere år - og den er fortsat uhyre aktuel, således mht den fortsatte udvikling i Bosnien-Hercegovina, men også mht udviklingen i Kosovo / Kosova.

Aktuelt:

Se bl.a. www.ohr.int den officielle side for The High Representative. Man har mulighed for at følge den aktuelle udvikling, dels overordnet, dels fx mht økonomien.

Krigsforbryderdomstolen i Haag:

www.un.org/icty/ Krigsforbryderdomstolens officielle hjemmeside.

Fiktionslitteratur på dansk og svensk:

Ivo Andric: Broen over Drina. Grafisk Forlag.

Dardha - nær Korça - ved vintertide. Maleri af Zamir Mati.

Stikordsregister over de vigtigste personer m.v.

Personer i Henvisninger (s. 208) er ikke medtaget.

1' Balkan-krig 86
1' Verdenskrig 94
1912 Fredskonference i London 87
2' Balkan-krig 93
2' Verdenskrig 107
Abdel-Kader, Claude Cheiv Ben 167
Abdul Hamid (sultan) 77
Abessinien (se: Etiopien) 103
Actium 65
Adrianopel 28, 46, 52, 86, 97
Afghanistan 128, 166
Agron (illyrisk konge) 25
Aksemafterne 107
Albanien
Kort 21, 98
Albansk sprog - se: Sproget 193
Aleksandar 1' 104-106, 202
Ali Pasha af Tepelena 44, 58-62, 64, 70, 74, 200
Billede 58
Alia, Ramiz 123, 148, 149, 205, 206; foto 148
Alphonso (Konge af Napoli) 53
Altissimo, Christophano De (maler) 48
Amnesty International 141
Analyse 17
Anamali, Skënder (forsker) 26
Andersen, H.C.
"En Digtters Bazar" 68
"Mit Livs Eventyr" 68

Romaner 77
Andric, Ivo - "Broen over Drina" 46
Andronikus 3' 36
Anglo-Persian Petroleum 100
Antonius 65
Apollonia 24
Apponyi, Geraldine (g.m .Kong Zog); foto 99
Arapi, Ina (sprogforsker) 197
Areal
Albanien 185
Arianite, Gjergj 53
Arkitektur, Bondehus 89, Borg 51, Bro 70, Han (gæstgiveri) 69, Hus 68
Askgaard, Preben V .(historiker) 129
Atatürk 97
Augustus 65
Aurealian 27
Bajraktar 99, 100
Bajram Curri (by) 108
Balkan-krigene 1912-13 86
Balkanføderation
se også: Balkan-føderation 120
Balli Kombëtar 107, 108, 203
Balluku, Astrit 166
Balluku, Beqir 127, 129
Balsha, Gjergj 33, 35, 37, 41, 53
Balsha-dynasti 199
Bari 26, 137
Barletius, Marinus
Om Skanderbeg 46, 52
Basil 2' 199
Batakovic, Dusan 187

Bayezit Yildirim (sultan) 35, 37-39
Becci, Bahri (sprogforsker) 194
Befolkningsfordeling 103
Beg = Bey 47
Bektashi-sekten 117
Belgien 103, 125
Bellini, Gentile (tegner) 48
Beograd 34, 40, 41, 56, 57, 60, 94, 97, 120, 143, 200, 205
Berat 36, 53, 63, 129, 178, 189, 199
Berisha, Sali 45, 123, 148-152, 154-162, 166, 180, 183, 206, 207; foto 149
Berliner-fredsftale 200
Besa 80, 164
Beskedne krav til tilværelsen 69, 90
Bettelheim, Charles - "Klasstriderna ..." 189
Bey = Beg 47, 71
Bi-polaritet 151, 152, 165
Biberaj, Elez
- "Albania after Hoxha" 129, 135, 142, 148
- "Albania .A Socialist Maverick" 148
Bildt, Carl - "Uppdrag Fred" 6, 9, 179
Biler 137, 170
Blodhævn 73, 163-165
Husbyggeri 68
Bohemond 199
Bojaxhiu, Agnes (Mother Teresa) 136
Bombning 16
Bondehus omkring 1913 89
Borg
arkitektur 51
Militær styrke 51
Borgia, Cesare 112

Bosnien

Albanere i krigen i 179

Bosnien-Hercegovina 6, 13, 15, 16, 22, 33, 35, 38, 41, 43, 46, 75, 83, 94, 175, 176, 179, 201, 206

Bosporus-strædet; foto 51

Boutros-Gali, Boutros (tidl .generalsekretær for FN) 6

Bojkot

Tveægget sværd? 15

Branković, Dorde 50

Branković, Durad 40, 41

Branković, Mara (gift med sultan omkr .1440) 50

Branković, Mara (gift med Vuk B.) 37, 38

Branković, Vuk 37, 38, 40

Brest-Litovsk-freden 96

Brindisi 25, 26

Forbindelse til Albanien (Illyrien) 26

Bro; foto 70

Brændevin 47

Buda 56

Bujani 108

Bukoshi, Bujar 179

Bulgarien 29, 36-38, 41, 50, 75, 84, 86, 93-97, 108, 120, 199, 200

Bunkere 141

Bushan, Georg (antropolog) - "Die Sitten der Völker" 78

Bushati, Kara Mahmud 59-62

Bushati, Mehmet Pasha 59

Bushati, Mustafa Pasha 61, 62

Bushati'erne 200

Byer 186

Byron, George 62, 64, 66, 74

Billede 64

Byzans 26

Bønderne 146
Calabrien 54, 189
Çamëria 87
Çami; foto 161
Capo, S .(maler) 140
Carcove 173
Cashku, Kujtim (filminstruktør)
"Kolonel Bunker" 141
Centralmagterne (1' V) 94-96
Cerne 96
Charles af Anjou 30, 189
Chou En-lai 205
Churchill, Winston; foto 123
CIA 81, 129, 132, 139, 140, 142, 143, 166
Claudius 2' 26
Cognac 47
Comecon 126
Condottiere (leder af afd .lejesoldater) 116
Curri, Bajram 101
Cæsar 26, 198
Dalhoff-Nielsen, Peter (slavist, journalist og forfatter)
- "Apartheid i Europa" 100, 109, 182
- "Ørnenes Land" 182
Dalmatien 39, 56, 94, 198
Danja 50
Dardania 197
Dardha 216
Dayton-aftalen (november 1995) 16
Dedijer, Vladimir - "Slaget som Stalin tabte" 121
Deloitte & Touche (revisionsfirma) 13
Delvina 171

Demokrati 152
 Demokratiske Parti, Det 20, 149-151, 156, 157, 159, 161, 162, 166, 206
 Den Nationale Befrielsesfront 203
 Deng Tsiao-peng 205
 Dervina, Met (chauffør); foto 207
 Det Albanske Kommunistparti 202
 Devoli 171
 Devshirmë 46, 117
 Dialekter 194
 Dialektik
 Forklaring 189
 Diaspora 55
 Dickens, Charles 191
 Diocletian 27
 Djermanovic, Rajco; "Jugoslavien" 121
 Djilas, Milovan 122; "Samtaler med Stalin" 122-124
 Domi, Mahir (albansk sprogforsker) 22, 23, 193
 Dragnich, Alex og Todorovich, Slavko; "The Saga of Kosovo" 35
 Dragsdahl, Jørgen; anmeldelse af bog om hemmelige tjenester 139
 Drin 50, 185
 Dubrovnik 33, 35, 39
 Dukagjin (slutn .1400-) 53, 55
 Dukagjin, Lek (1389) 33
 Dukagjin, Lek (slutn .1400-) 163
 Dukagjini's Kánon 163
 Dume, Petrit 129
 Durham, Edith (antropolog) 68
 Durrazzo 24
 Durrës 22, 24, 26, 36, 55, 70, 87, 88, 95, 137, 147, 172, 186, 198, 199, 201; marked; foto 147
 Dyrrhacchion 24
 Edirne 28, 37, 97

Egnatia 26
Egypten 26, 55, 61, 63, 67, 76, 99, 166, 167, 200
Cæsar 26
Elbasan 45, 70, 121, 129, 157, 185, 186, 199, 207
Elezi, Ismet; om Vendetta i Albanien 163
England 7, 59, 67, 86, 94, 103, 203, 204
Enten-eller 122, 151
Ententen (1' V) 94-96
Enver Bey 83, 93
Enver Pasha 83
Epidamnos 24
Epirus 23, 29, 33, 36, 61, 63, 68, 87, 198-200
Ethem Bey's moské 200
Etiopien 103
EU 11, 13, 14, 121, 126, 129, 130, 148, 155, 156, 168-170, 172
Exodus 55
Faktaboks
Albanien 185
Kosova 187
Fangestrejker i Spac 141
FARK 179
Faruk, Kong 99
FBI 166
Ferdinand (konge af Napoli) 54
Feribassa 52
Fierza 207
Filip (makedonsk konge)
Krig mod illyrerne 24
Fire-banden 205
Firenze 30, 42, 48, 112
Fischer, Astrid (journalist) 8

Flag, det albanske 185
Fledelius, Karsten (forsker) 37
Fletë rrufe 132
Floder 185
FN 6
Folkeafstemninger 93, 158, 159, 175, 206, 207
Folkeforbundet 99, 201
Folkemusik, albansk 197
Forfatning 49, 152, 158-160, 183, 201, 203, 205-207
Forza Multinazionale di Protezione (FMP) 207
Frahëri-brødrene 76
Franco (spansk diktator) 114
Frankrig 28, 47, 59, 86, 94, 96, 99, 103, 104, 106, 125, 193
Frashëri, brødrene 76, 77
Frashëri, Sami Bey (forfatter) 77; "Æresordet" 76
Albansk alfabet 195, Billede 75
Fredsaftale i Berlin (1878) 200
Fredskonference i London 1912 87
Freeman, Charles - "Romernes verden" 25
Fufi, Fran 163
G-24 149
Gaddafi, Moamer al- 86
Gallipoli 36, 116
Gegerne 29, 73, 74, 185, 194, 197
Gegisk 194
Genova 30, 42
Genthios (illyrisk konge) 26
Geologi 185
Georgios (græsk konge) 93
Giftemål (1800-tallet) 73
Gjinushi, Skënder 148

Gjirokastra 93, 99, 125, 150, 169-172, 186
 Glaukos (illyrisk konge) 198
 Godsejerne 30, 58, 60, 61, 75, 84, 90, 101, 104, 190, 200
 Golem, Moise 53
 Gorbatjov, Mihail 205, 206
 Gosturani, Xheladin (sprogforsker) 194
 Gracanica 40
 Grundlov - se: Forfatning 152
 Grækenland 5, 23-26, 30, 32, 33, 36, 37, 40, 44, 57-59, 61, 64, 69, 81, 86, 87, 90, 91, 93-97, 99, 102, 103, 105, 107, 109, 110, 114, 116, 124, 133, 136, 163, 168, 169, 186, 189, 193, 195, 197, 198, 200-204, 206; 1944-49: borgerkrig 124
 Grønland 12
 Guerilla-krigsførelse 50, 109, 178, 180
 Gæstearbejdere og immigranter 5
 Habsburgerne (se også: Østrig-Ungarn) 56, 57
 Hadrianopolis
 Slag 378 28
 Hajdari, Azem 148, 157, 161, 162, 165, 180, 206, 207; foto 161
 Hamilton, Bill (BBC) 182, 183
 Han (gæstgiveri) 69
 Hegel, Friedrich 189
 Helsinki-aftalen (1975): Menneskerettigheder 5
 Hercegovina (se: Bosnien-Herzegovina) 6
 Hibbert, Sir Reginald (engelsk officer) 108, 109
 Historie
 Hvad kan Historien bruges til? 6
 Hofsten, Erland - "Befolkningsudveckling ..." 129, 145
 Holberg, Ludvig; om Skanderbeg 52
 Holsøe, Jens (journalist) 137
 Hoxha (f .Xhuglini), Nexhmije 148, 206
 Hoxha, Enver 44, 45, 108-111, 120-123, 125, 127-132, 142, 143, 148, 149, 153, 156, 202, 203, 205; foto 125; maleri 127; var Berisha læge for Hoxha? 149

Hoxha-styret /-tiden 12, 20, 81, 85, 123, 128, 130, 131, 136, 137, 141, 143, 151, 156, 161, 163, 165, 182, 185, 190, 203

Hunnerne 28

Hunyadi, Johannes 48, 50, 53

Hus, arkitektur 68

Hyllus (illyrisk konge) 198

Høeg, Carsten; "Blandt græske nomader" 23

Høje Port, Den 191

Håkon 7' (norsk konge) 93

Idealisme 8

Idromenu, Kolë (fotograf m.v.) 105

Illyrerne 22, 29; Holger Pedersen's opfattelse 195

Illyrien 22

IMF 156

Indbyggertal 186

Kosova 187

Iskar 41

Ismir (<- Smyrna) 97

Istanbul 26

Italien 5, 12, 25, 26, 28-30, 42, 44, 54, 55, 68, 69, 71, 73, 86, 90, 92-94, 96, 99-111, 115, 117, 118, 122, 130, 133, 137, 141, 144, 149, 155, 163, 168, 169, 186, 189-191, 193, 199-203, 206, 207

Jalta-konferencen 123, 203

Janina 44, 61, 62, 70, 86, 192, 200

Janitsjarerne 60, 116, 117, 200

Jashari, Adem (stifter af UCK) 178

Jashari, Kaqusha 178

Jelavich, Barbara; "History of the Balkans" 56

Jelena (datter af kg .Lazar) 37

Jensen, Minna Skafte; "Albanien .Historie" 182

Jernbane 103, 121, 147

Byggeri i '70erne: Pionerer 147

Jessen, Franz von 77, 84, 86-92; foto 88

Jezerca (højeste bjerg i Nordalbanien) 185

Jokl, Norbert (sprogforsker) 197

Jonima, Demeter 33

Jugoslavien 189, 203

Jugoslavien (se også: Serbien) 6, 18, 20, 83, 97, 100, 102-111, 120-124, 126, 129, 130, 141, 143, 144, 161, 175, 176, 180, 201-205

Justinian 1' 27

Kadare, Ismail 150, 151, 206; foto 150

Kakavija 172

KAP 134

Kara Mustafa Pasha 56

Karl 8' (fransk konge) 116

Karlowitz-freden 56

Kastrioti, Djon 33, 46, 48

Kastrioti, Gjergj - se: Skanderbeg 46

Kastrioti, Hamza 53, 54

Kavaje 166

Kellezi, Abdyl 135

Kelmendi, Ali 47, 135

Kemal Pasha 83, 92

Kenya 166

Këprili (albanske storvesirer) 56

KFML 134

KGB 143

Khanko 58

Khrusjtjov, Nikita (leder i Sovjetunionen) 120, 126-128, 204

Billede 127

Khurshid Pasha 61

Kierkegaard, Søren 189

Kina 128, 129, 133, 141, 144, 205

KLA (se: UCK) 178

Klanleder 66
 Kleopatra 26
 Klient - se: Patron og klient 190
 Klima 185
 Klædedragt 73
 Knudsen, Anne (antropolog) - "En Ø i Historien .Korsika" 163
 Knudsen, Søren (major) - Om "Operation Alba" 155
 Kohl, Christine von - "Kosovo" 7
 Kolera 68
 Kolonja 171
 Kommunisme 120, 189
 Konispoli 169, 172, 173
 Konstantin (krønikeskriver) 32
 Konstantin den Store 27
 Konstantinopel 26, 27, 29, 30, 32, 36, 40-42, 51, 59, 60, 62, 68, 74, 88, 199, 200, 202;
 1453: Osmannisk erobring 41; foto 42, 51; grundlæggelse 27
 Konstantinos 1' 94, 96
 Korça 93, 99, 108, 121, 125, 170, 171, 186, 198, 200, 201, 216
 Korça; foto 131, 132, 137, 193
 Korea 204
 Korfu 61, 65, 95, 203
 Korfu-episoden (1946) 203, 204
 Korsika 163
 Korstog 54, 199
 Kort
 - Albanien 21, 98
 - Albanien og dets naboer 21
 - Nutidens Kosova 174
 Kosova 5-8, 11-20, 22, 32, 34, 37, 38, 43, 50, 57, 59, 75, 81, 85, 88, 100, 105, 107-111,
 121, 143, 148, 157, 161, 162, 164, 167, 173, 175-180, 182, 183, 186, 187, 190, 192, 197,
 200, 203-207; Betydningen 5; Kort 174
 Kosova-Metohija 190

Kosovo eller Kosova? 5

Krasniqi, Ahmet 180

Kroatien 29, 33, 56, 106, 124, 176

Kruja 47, 49, 50, 70, 199, 200

Kucani, Niko 166

Kukës, Hus 68

Kulturrevolution; Albansk, '67 136;

Kvindens rolle (1800-tallet) 73

Laden, Osma bin 166, 167

Landbrugsareal 185

Latifundiet 28

Latin 189, 193, 195

Lausanne-freden 97

Lazar (serbisk konge) 32, 33, 35

Lazarevic, Stefan (serbisk konge) 37-41, 54, 190, 199

Lazarevic, Vuk 39, 40

Leake (engelsk diplomat) 65

Lear, Edward (maler og forfatter) 62, 68-74, 89, 164; " Journals of a Landscape Painter" 68-74, 149

Lee, Michael (engelsk officer) 109

Leka - se: Zogu, Leka 155

Leonardo da Vinci 116

Lezha 198, 199

LFA (Logical Framework Approach) 169

Libal, Wolfgang; "Balkan" 33; "Kosovo" 7

Libanon 97

Liburnium (landområde) 25

Liburnæ (galej) 25

Libyen 103; 1911: Italiensk invasion 86

Lin Piao 205

London-konference 201

Lubani, Xhevdet 166

Lubonja, Todi 135
 Lushnja 99, 201
 Låneord
 Slaviske 199
 Machiavelli, Nicolo 36, 112-119, 131
 Mad, Tyrkisk dinér 72
 Madhi, G .(maler) 127
 Mafia 15
 Magnussen, Tue 142; "Albanien .Historie" 182; Hvorfor døde Mehmet Shehu? 142
 Mahmud Shevket Pasha 93
 Majko, Pandeli 5, 148, 158, 207
 Makedonien 24, 26, 33, 36, 37, 50, 70, 73, 83, 85, 88, 96, 106, 136, 185, 186, 197, 198
 Manasija 41
 Maneta 173
 Manøvrering 10, 17, 38, 39, 44, 48, 53, 54, 59, 86, 87, 91, 100, 102, 104, 114, 116, 118, 128, 130, 137, 142, 143, 148, 155, 156, 158, 205
 Mao Zedong 205; Billede 129
 Marica; Slag 1371 37
 Marked, Durrës; foto 147
 Marx, Karl 189
 Mashkullora 125
 Mati 185
 Mati, Zamir (maler) 216
 Mazreku, Gafur 162, 163
 Mehmet 1' (sultan) 41
 Mehmet 2' Fatih (sultan) 43, 199
 Mehmet Ali Pasha (Egypten) 63
 Meier, Gustav (sprogforsker) 195
 Mejdani, Rexhep 49, 156; foto 159
 Menneskerettigheder 13
 Menneskerettighedserklæringen 206
 Metohija (se: Kosova) 190

Milica (serbisk dronning) 37
Militärgrenze 57
Milo, Paskal 180
Miloku, Entela 163
Milosevic, Slobodan 16, 205
Miraka - Librazd; Bro; foto 70
Moisiu, Spiru 108
Monastir 62, 70, 71, 90, 192, 195, 200, 201; Tegning (Lear) 73
Montenegro 15, 56, 59, 60, 75, 86-88, 91, 94, 95, 99, 110, 122, 185-189, 200, 201
Montgomery, John F. - "Hungary" 106
Morea = Peloponnes 63, 65, 66
Mother Teresa 136-138
Moynihan, D.P. (US senator); "Secrecy" 139
Mukje 107
Murad (sultan) 33-35
Musa Celebi (sultan) 40, 41
Musaku, Fatmir 166
Mussolini, Benito (italiensk diktator) 92, 103-107, 114, 118, 130, 202
Mustafa Kemal Pasha 97
Nano, Fatos 45, 123, 149, 155, 157, 158, 180, 206, 207; foto 157
Napoleon 59
Napoli 53, 54, 117, 199
NATO 6, 13, 14
Nazim Pasha 92
Nepotisme 151
Neuilly-traktaten 97
Nikopol 38, 39, 65
Nissen, Andreas - "Albanien .Historie" 182
Nixon, Richard - Åbning mod Kina m.v. 141
Noli, Fan (statsminister; biskop) 102; 'foto': 102; om Skanderbeg 33, 46
Normannere 29, 30, 199

Nyeng, Ole (journalist) 178
 Obilić, Miloš 34
 Ohrid 29, 36, 49, 70, 95, 185, 197
 Bulgarsk hovedstad omkring 900 29
 Olivera (kg .Lazar's datter) 37
 Operation Pelikan 149
 OSCE 179
 Osman 1' (sultan) 32
 Osmannerriget (se også: Tyrkiet) 23, 32-44, 46-64, 75, 76, 78, 86, 87, 95, 100, 101, 104, 116, 117, 190-192, 199, 200
 Otto af Bayern (græsk konge) 93
 Paçrami, Fadil 135
 Palæstina 94, 97
 Pano, Nicholas; "The People's Republic of Albania" 123
 Papajorgji, Harilla (økonom) 134, 135
 Paradigme 111, 190
 - Feudalt-kapitalistisk 190
 - Osmannisk 190
 - Socialistisk 190
 Paris-konference 201
 Pashko, Gramoz (økonom) 150, 161
 Pasvanoglu, Osman Pasha 60, 61
 Patriarken i Pec 57
 Patron og klient 46, 101, 111, 130, 131, 144, 155, 190
 Parallel til gidselsystem? 46
 Pavelic, Ante (leder af kroatisk Ustasa-bevægelse) 106
 Peć [albansk: Pejă ubst Peja bst] 57, 197
 Pedersen, Holger (sprogforsker) 195, 197; illyrerne og albanerne 22
 Peloponnes = Morea 56, 63
 Perdikkas (makedonsk konge), Krig mod illyrerne 24
 Përmet 109, 171, 172
 Peza 107

PHARE-programmet 168-173
 Phillips, Thomas (maler) 64
 Pionerer Jernbanebyggeri 147
 Pius 2' 54
 Plakat
 Produktionsmål 145
 Plutark 52
 Pogradec 70, 170, 185, 198
 Pojan 24
 Polen 128
 Pollo, Stefanaq & Puto, Arben (historikere); "The History of Albania ..." 33, 34, 46, 48, 49, 102
 Pompejus 26, 198
 Ponzi, Charles 191
 Ponzi-spil 12, 191
 Porten 191
 Portugal 64, 103, 114, 193
 Potsdam-konferencen 123
 Poulsen, Ejnar (fotograf) 89
 PPSH 145
 Pragmatisme 9
 Predić, Uroš (serbisk maler); "Jomfruen på Kosovo" 34
 Prespa 185
 Princip, Gavrilo (serbisk attentatmand) 94
 Prins, en nyttig 93
 Priština [albansk: Prishtinë ubst, Prishtina bst] 32, 95, 176, 205
 Prizren 75, 76, 197, 200
 Pyramider 12, 13, 148, 153-157, 162, 191, 207
 Qemali, Ismail 84, 87, 90
 Raki (brændevin) 47
 Ranković, Alexander 204
 Rasmussen, Nina; "Som en albansk jomfru" 182

Ravn, Peter (journalist); om Franz von Jessen 88
 Regnum Albaniae 189
 Relativisme 9
 Religion 43, 91, 175, 186, 198, 200, 204
 Anti-religionskampagne (1967) 136
 Bektashi-sekten 117 - I 20 .årh., efter 2 .VK 136
 Rembrandt, Harmensz van Rijn 19
 Retbøll, Torben - "Grækenland" 124
 Roosevelt, Franklin; foto 123
 Roth, Hugo - "Kosovo Origins" 34
 Rrapi , Kadri (arbejdsminister '98) 5
 Rrogozhina 121
 Rugova, Ibrahim 177-179
 Rumænien 29, 193, 194, 197
 Rusland (se også: Sovjetunionen) 8, 59, 68, 72, 83, 86, 93, 94, 96, 100, 123, 124, 126-131, 140, 185, 200, 201, 204
 Rustemi, Avni 100, 101, 202
 Salazar (port .diktator) 114
 San Stefano-traktaten 200
 Sandfeld, Kristian (sprogforsker) 23, 29, 197; "Balkanfilologien" 22; albanernes oprindelse 22
 Sandjak 192
 Sarajevo 94
 Sarakatsanerne (nomadefolk) 23
 Saranda 171-173, 199
 Scampi (-> Elbasan) 70
 Schneider, Oscar; "Naturhistorisk-Geografisk Type-Atlas" 57
 Sejko, Teme
 Flådechef .Henrettet 128
 Serbien 5, 10, 13-17, 29, 32-41, 43, 47, 50, 54, 56, 57, 60, 75, 86, 88, 90, 91, 93-95, 97, 99, 100, 105, 106, 109, 110, 121, 124, 164, 167, 173, 175-180, 182, 184, 187-189, 193, 197, 199, 200, 202, 205-207; Klædedragt 57
 Sèvres-traktaten 97

Sfetigrad 50, 52

Sfinx (tidsskrift og forlag) 25

Shehu, Mehmet 108, 122, 125, 127, 131, 142, 143, 148, 159, 205, 1948: Efterfølger Xoxe som indenrigsminister 121; foto 141

Shkodra 37, 41, 59, 61, 62, 68, 70, 86, 87, 99, 105, 148, 184-186, 192, 199-201, 206

Shkumbini 50, 70, 86, 89, 185, 189, 194

Sicilien 30, 54, 163

SID; Initiativ i Vlora 11

Siegfried-linien 96

Sigismund (tysk-ung .konge) 39, 40

Sigurimi 128, 141

Sikkerhedspoliti 141, 166

Silone, Ignazio; "Fontamara" 191

Simonsen, Jørgen Bæk; "Politikens Islam Leksikon" 117

Sipahi 46, 49

Skanderbeg 3' 104

Skanderbeg, Donika 53, 54

Skanderbeg, Gjergj Kastrioti 44, 46-55, 169, 190, 199; Billede 48, 123; Fan Noli's biografi 102

Skanderbeg, Gjon 54, 55

Skole 200

Skopje 85, 136, 201

Skriftsprog 90

Skytte, Gunver (sprogforsker) 197

Slaverne 28, 198

Smederevo 43

Smyrna (-> Ismir) 97

Socialisme 120, 189

Socialistpartiet 150, 156, 157, 162, 166, 189, 206, 207

Solsortesletten 32, 35, 37, 38, 46, 50, 199

Somaliland 103

Sovjetunionen (se også: Rusland) 83, 107, 110, 111, 122-124, 126, 127, 139-141, 143,

144, 151, 189, 201, 204-206
Spaç [i Lezhë-området], straffelejre 141
Spanien 28, 66, 103, 106, 114, 193
Spiru, Nako 121, 122
Sproget 193
Stalin, Josef 110, 111, 120-124, 128, 204
Steensby, Hans Peder (etnolog); beskrivelse af albanerne ca .1915 82
Stefan = Den kronede 36
Stefan 4' Dušan 32, 36, 199
Stief, Carl; "Renæssancen i Dalmatien" 39
Stigsager, Christian (frivillig i Bosnien) 179
Stjernerfeldt, Frederik ; anmeldelse af Anne Knudsens bog om blodhævn på Korsika 163
Storvesir 55
Strukturer >< Begivenheder 7
Struma-floden 95
Suez-kanalen 94
Suli-klanen 61, 65
Sunni-muslimer 202
Svane, Gunnar (sprogforsker) 33, 35, 37, 193, 197
Syberg, Karen (journalist) 118
Syrien 97
Süleiman (sultan) 40
Søer 185
Sønderjylland; det sønderjyske spørgsmål 20, 88, 175
Tanzania 166
Tenet, George (CIA) 81
Teuta (illyrisk dronning) 25
Thessalien 26, 33, 36, 93, 95, 96
Thessaloniki 93, 95, 96
Thrakien 22, 36, 97
Tiberius 198

Timar-systemet 43
 Timur Lenk 39
 Tirana 22, 26, 45, 70, 100, 109, 124, 129, 135, 143, 148, 149, 153, 157, 161, 165, 166, 169, 172, 180, 185, 186, 194, 198, 200-203, 206
 Tito, Josip 18, 108, 110, 111, 120, 122-124, 126, 187, 204
 Tjekkoslaviet 106, 140, 205
 Tobak; foto 146
 Toptani, Esad Pasha 86, 87, 91, 93, 100, 101
 Toskerne 29, 73, 74, 185, 194, 197
 Traditioner, sociale 165
 Trafik 137; Biler 170
 Tri Urat 172, 173
 Trieste 94
 Tripolis 76, 86
 Tripolis - se: Libyen 86
 Tropoja 149, 161
 Truman (am .præsident) 123, 124
 Trærup, Birthe (musikforsker)
 Studierejse i '59: Video 197
 Turhan Pasha Permet 100
 Tyrkiet (se: Osmannerriget) 29, 30, 32, 34, 36-40, 47, 52, 54, 58, 59, 70-72, 74, 76, 83-87, 91-95, 97, 100, 105, 113, 163, 184, 188-190, 193, 195, 197, 200
 Tyskland 8, 20, 39, 69, 83, 93-97, 103, 106-109, 111, 114, 133, 139, 148, 155, 177, 189, 195, 202, 203, 205
 UCK (= KLA) 157, 178-180
 UDB 143
 Udvandring
 USA 81
 Ungarn 39, 128
 Ungarn (se også: Østrig-Ungarn) 56, 106, 140, 204
 Ungtyrkerne 83, 84, 87
 USA 81, 86, 96, 102, 124, 128, 129, 139, 140, 150, 161, 162, 166, 186, 191, 204

Ustasa 106
Valuta 186
Vangjeli, Lorenc 167
Vardar 96
Varna 50
Vasal-struktur 190
Veli Bey af Tepelena 58
Veli Pasha 63
Venezia 30, 33, 36, 37, 39, 41, 42, 49, 50, 52, 53, 55, 56, 199
Venskabsforening; Delegationsrejse ('70-erne) 147
Verlaci, Shefqet 106
Vestgoterne 28, 198
Via Appia 26
Via Egnatia 26, 50, 54, 70, 71
Vickers, Miranda og Pettifer, James; "Albania" 108, 109, 148, 150, 152, 156, 161
Vidin 61
Vietnam 140, 141, 204
Vilayet 192, 200
Vilhelm af Wied 93
Visegrad 94
Vjosa 24, 185
Vllasi, Azem 178, 205
Vlora 11, 24, 36, 70, 84, 85, 87-89, 93, 95, 99, 100, 121, 124, 149, 186, 189, 199, 201
Vogt-Göknil, Ulya og Stierlin, Henri; "Architecture of the World: Ottoman Turkey" 29, 56
Vojvodina 57, 205
Vukmanovic-Tempo, Svetozar (jugoslavisk kommunist) 110
Våbenforbud 74
Våbenhandel 180
Wanberg, Walter (norsk jurist) 162
Warszawa-pagten 204, 205
Wiberg, Håkon (fredsforsker) 14

Wien 39, 56, 57, 88, 200

Wilkes, John; "The Illyrians" 22

Wissing, Lars (diplomat, forsker) 118, 119

Wivel, Peter (journalist) 118, 133

Wolf, Markus (østtysk efterretningschef) 139

Wulfila (gotisk biskop) 28

Xoxe, Koçi 121, 122, 131

Ypi, Xhafer 201

Zëri i popullit 140

Zogu, Ahmet 20, 44, 81, 99-104, 106, 107, 109, 118, 119, 125, 130, 155, 190, 201, 202

Zogu, Leka 118, 155, 156

Zulíki (albansk oprører) 74

Øberg, Jan (fredsforsker) 14

Øl 135

Østrig, Østrig-Ungarn 39, 57, 59, 83, 86, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 197, 200, 201

Østrig-Ungarn (se også: Habsburg) 56

Østrup, Johannes (filolog, oversætter) 62, 77; "Æresordet" (oversættelse) 76; foto 80

Tilføjelser til *Krudttønden i baghaven* 1999-2007

Oversigt over Albaniens historie

http://migesia.dk/erfaring/albaniens_historie.htm

[2010: seneste version 23.07.2005]

* * *

1999

»*Fra Kosovo til Kosóva*«

*Amerikansk og Europæisk udenrigspolitik - i Machiavelli's og
Clausewitz' fodspor?*

Se nærmere på:

<http://bjoerna.dk/albansk-historie/fra-kosovo-til-kosova.htm>

* * *

2000

Den skrøbelige bro

Artikel i FDB's *Samvirke*, oktober 2000, s. 108-114.

Tekst: Bjørn Andersen.

Foto: Joachim Ladefoged / BAM²²³

EN EPISODE. I sommer skete der noget besynderligt i Vlora - en havneby i det sydlige *Albanien*. Det italienske finanspoliti, som har en

²²³ Joachim Ladefoged - og nogle af hans billeder fra Albanien - kan findes på:
<http://www.joachimladefoged.com/>

station hos albanerne, opdagede en motorbåd, der kom ind fra Adriaterhavet - hvor trafikken er *meget* tæt for tiden.

Politiet mistænkte båden for at have været i Italien med narkotika og illegale flygtninge og satte efter den. Motorbåden speedede op, men endte på stranden ved Vlora, og der kunne sagen være endt med pågribelse og alhøring. Men sådan gik det slet ikke.

Politiet blev forhindret i at gøre »noget«, for inden man havde set sig om, var man blevet indviklet i et slagsmål med en mindre flok, og så - hurtigt - med en anseelig forsamling. En af de italienske politimænd måtte på hospitalet, og optøjerne stoppede først, da albansk specialpoliti kom til stede. Det siges, at politiet bagefter fik fat i dem, der sejlede motorbåden.

ITALIENSK DILEMMA. Nogle dage efter var den gal på den italienske side af havet. En albansk motorbåd vædrede en italiensk politibåd, flere røg i vandet, og to italienske politifolk og en illegal immigrant - formentlig af kurdisk afstamning - druknede. Denne episode gav anledning til, at man igen i Italien gav sig til at diskutere, hvad man skal stille op med albanerne.

Nogle vil gerne samarbejde med dem, nogle ser økonomiske muligheder, for på et senere tidspunkt kan Albanien blive et brohoved til Østbalkan, og allerede nu er der dem, der spekulerer i forskellige former for udviklingsbistand eller i at hyre albanere til lavtlønnede jobs i Italien.

Mange er imidlertid blevet overordentlig skeptiske, for de synes, det albanske bekendtskab bringer alt for mange ulykker med sig. Mange illegale indvandrere fra Asien, også fra Albanien, en opblussen af berigelseskriminaliteten og prostitutionen i de italienske storbyer, der drives af skrappelløse, albanske alfonser.

I Albanien sker der slemme ting. For nylig blev politichefen i Kukës, som ligger i den nordlige, utilgængelige del, skiftet ud, for han havde ikke styr på, hvad der »skete« på vejene. En bus, der kører på ruten mellem Tirana og Pristina i Kosovo, blev beskudt, da den ikke ville stoppe for væbnede røvere. En lastbilchauffør blev skudt i ryggen, da han prøvede at slippe væk. To nødhjælpsfolk blev holdt op, da de havde været på restaurant for at spise til aften.

Men det er ikke kun i Kukës, den er gal. Politichefen i Shkodra blev en dag tilkaldt af sine folk for at være med til at klare en vanskelig

pågribelse. Der blev skudt fra begge sider, og både politichefen og ham, man ville pågribe, blev dræbt.

VALG I OKTOBER. Selv om situationen er vanskelig, og man absolut ikke kan tilråde folk at tage på fornøjelsesrejse til Albanien, så er der også noget, som går den rigtige vej. Der er trods alt blevet fanget mange gangsterchefer i det sidste år tid, og nogle af dem har fået meget lange fængselstraffe. Det gælder bl.a. *Zani*, der fik en livstidsdom for drab, røveri og ulovlig våbenbesiddelse. Flere af hans konkurrenter og nogle af hans slægtninge og folk blev dræbt undervejs. For i de kredse hører hævndrab til dagens orden.

Der er lokalvalg i Albanien første oktober (med eventuelt omvalg 15. oktober), men parlamentsvalg holdes først engang næste år. I det hele taget er 2000 et valgår på Balkan. Der skal være valg i Kosovo, præsidentvalg i Jugoslavien og lokalvalg i Serbien.

Situationen i Albanien er ganske speget. Der er mange partier, men de har samlet sig i to blokke, om står helt uforsonlige over for hinanden.

Den ene blok består af socialisterne, socialdemokraterne og Demokratisk Alliance, og den har regeringsmagten. Den anden blok består af flere forskellige, »borgerlige« partier og anføres af demokraterne, som havde regeringsmagten frem til 1997, hvor samfundet brød totalt sammen.

PYRAMIDERNE VÆLTEDE. Sammenbruddet er en historie for sig. Mange familier havde sat deres sparepenge i forskellige pyramideforetagender, som tilbød meget store fortjenester - men der skete det, som plejer at ske med sådanne pyramidespil. De væltede. Folk blev rasende, nogle havde investeret alt, hvad de ejede, og de måtte derfor gå fra hus og hjem.

Det bemærkelsesværdige i Albanien var, at situationen derefter gik helt ud af kontrol, hvilket skyldtes, at pyramiderne så at sige dækkede hele landet.

Der udbrød oprør, ikke mindst mod syd. Hærens våbenlagre blev plyndret. Regeringen og præsidenten, Dr. Sali Berisha, måtte træde tilbage, og verdenssamfundet måtte sende tropper til landet for at sikre, at der kunne holdes valg under blot nogenlunde acceptable former.

Inden da var Berisha blevet tvunget til at løslade Fatos Nano, hans vigtigste, politiske modstander, som han havde fået fængslet for flere år

på tvivlsomme anklager for bedrageri.

Nano blev premierminister for en koalitionsregering af socialister, socialdemokrater og Demokratisk Alliance, og der blev valgt en ny præsident, fysikprofessoren Rexhep Meidani.

Men der var stadigvæk mange borgerlige og regeringsfjendtlige kommunalbestyrelser.

NY PRÆSIDENT - IGEN. De fortsatte politiske uoverensstemmelser nåede et overordentligt dramatisk højdepunkt, da en ledende, demokratisk politiker, Azem Hajdari, blev myrdet i september 1998. Der opstod kraftige tumulter, regeringskontorer blev stormet, og premierminister Nano flygtede til Makedonien.

Måske var der tale om forsøg på et statskup, måske ikke - men efter nogen tid kunne det dog konstateres, at regeringskoalitionen stadig var ved magten. Nano nedlagde sit embede og blev erstattet af Pandeli Majko, som siden tabte en magtkamp, der gjorde Ilir Meta til ny premierminister. Nano genvandt ved samme lejlighed meget af sin magtposition. Han blev formand for socialisterne og trækker i mange af trådene i albansk politik.

EN POLITISK KRUMTAP. Hadet mellem de politiske grupperinger er usvækket. Sali Berisha beskylder regeringen for at være svindlere og bedragere, for at stå bag mordet på Azem Hajdari, for at »rydde op« efter mordet (med nye attentater) og for at stå bag narkotikahandlen og transporterne af illegale immigranter til Italien.

Selv om Berisha stadig er en særdele vigtig person, en politisk krumtap på den borgerlige fløj, så er han ikke længere så stærk, som han har været. Flere af hans gamle proselytter er blevet uenige med ham og har dannet deres egen gruppe. Deter ikke så meget hans politik, de er uenige i, men de er stærkt utilfredse med hans egenrådige ledelsesstil.

KORRUPTION OG BLODHÆVN. At tingene ikke er helt sort-hvide kan se af, at Berisha måske har ret i noget af det, han siger. Måske er der virkelig socialister og socialdemokrater, der har fingrene godt nede i kriminalitet og korrupsion, for de, der er ved magten, gør temmelig meget for at få »noget« ud af det, mens tid er, mens de, der ikke er ved magten, bliver holdt helt uden for.

EU, Verdensbanken, Den Internationale Valutafond, Europarådet, OSCE og flere andre er på banen i Albanien og siger alle som en, at

man må se at få lagt kriminaliteten og korruptionen bag sig.

Det vil man også gerne, siger præsident Meidani og premierminister Meta, men problemet er, at man stadigvæk ikke kommer særligt langt i Albanien, hvis man ikke har forbindelserne i orden.

Det gælder både mod syd og nord, selv om der er forskelle på geografi, mentalitet, familie- og slægtskabsforhold. Mod nord har der i de sidste år været stærke stridigheder mellem forskellige klaner og familier. Mange er ramt af blodhævn, og mange må holde sig inden døre, fordi de er i fare. Måske har de ikke gjort noget, men det er *deres* tur.

KRIMINELLE POLITIFOLK. Man har naturligvis et politi, et toldvæsen og et militær i Albanien. Mange af de ansatte ønsker at arbejde for samfundet, men man har måttet skifte temmelig mange ud, fordi de supplerede deres lave lønninger med påfaldende meget bestikkelse.

Der er gjort en del i de senere år for at træne politiet i moderne politiarbejde, amerikanerne har eksempelvis holdt kursus i Tirana, og meget er gjort for at overbevise politifolkene og tolderne om, at de skal holde sig fra korruption og kriminalitet men der er langt igen.

Så sent som sidste år kunne selv nødhjælpstransporterne til Kosovo »sne inde« i Durrës havn, hvis der ikke faldt et par tydelige erkendtligheder.

EUs særlige toldrådgiver, italieneren Natalina Cea, endte med at opgive ævred i begyndelsen af året, efter højlydt at have konstateret, at der var talrige eksempler på, at man *købte* sig til toldembederne. Og hun mindede om, at de nye toldere nødvendigvis måtte tjene ekstra penge for at få investeringen hjem igen.

VI SKAL HJÆLPE. Der er noget, der virker, men der er så meget, der *slet ikke* virker, at det ville være mere end nærliggende at lade albanerne passe sig selv og bruge kræfterne et sted, hvor resultaterne er større.

Men måske skal man tænke sig om én gang til og blive ved, måske endda øge indsatsen. Ikke blot for at hjælpe dem, der har påtaget sig et betydeligt ansvar på lokalt plan eller på landsplan, og som let kan blive tvunget til at opgive, men sandelig også i vores egen interesse.

Nemt bliver det ikke. Der vil komme mange tilbageslag, og vi vil få mange kedelige opføvelser. Men hvis vi skal undgå uro af den slags, vi har haft de sidste 10 år - slagsmål mellem forskellige etniske grupper,

eksport af kriminalitet, prostituerede og illegale kurdiske og asiatiske flygtninge - så skal der gøres ikke så lidt i Albanien (og Kosovo). Her er vi trods alt »inde«, hvad vi ikke er i Serbien. Albanien og albanerne spiller en betydelig rolle i denne sammenhæng.

De internationale organisationer og de forskellige udenrigsministerier har fået mange erfaringer i de senere år og er blevet meget opmærksomme på, at man ikke bare skal sende penge afsted. Pengene skal helst gå direkte til dem, der skal have dem, så man kan undgå korruption, og der skal gøres ordentligt regnskab for dem. Man er også blevet helt klar over, at der er mange alt for mange - der satser på at få hjælp udefra, og som har opgivet at gøre noget selv.

DANSK INDSATS. Hvis tingene skal lykkes, skal der opbygges et demokrati, men et sådan - som i virkeligheden vil være noget nyt i Albanien vil være meget skrøbeligt, indtil det støttes af brede og stærke kræfter blandt albanerne, både i de utilgængelige bjerge mod nord og i de mere tilgængelige byområder mod syd.

Der er mange danskere involveret i nær-miljøet. SID har gennem nogle år været inddraget i uddannelsesprojekter i Vlora og Tirana. Red Barnet arbejder i det urolige Shkodra i det nordligste Albanien ved grænsen til Montenegro, og Brødremenigheden har mødt en vis interesse for kristen mission i et overvejende muslimsk miljø.

Der er også danskere, der er engageret i arbejdet i ministerierne i Tirana. Danske politifolk har fx rådgivet justitsministeriet, og for nylig har Rigsadvokat Fode været på besøg for at love dansk støtte.

I øvrigt spiller vi også en rolle gennem de internationale organisationer. Europarådet har været i Albanien i flere år og fik i forsommeren en ny missionschef, redaktør Jørgen Grunnet, som ikke er på Balkan for første gang. Han var talsmand for OSCE-missionen i Kosovo frem til forhandlingssammenbruddet i Rambouillet.

* * *

2002

Nogle af afsnittene i *Krudttønden i baghaven* og *Fra Kosovo til Kosóva*
er blevet ajourført i

Albanske studier 1-2:

<http://bjoerna.dk/albansk-historie/studier-2002.htm>

* * *

2003/2004

Holberg om Skanderbeg

Se nærmere på:

<http://bjoerna.dk/albansk-historie/Holberg.htm>

* * *

2005

Samy Bey

[Sami Bey Frashëri]

ÆRESORDET

Albanesisk Drama oversat fra den tyrkiske Original

Af J. Østrup

Se nærmere på:

<http://scanderbeg.dk/frasheri/aeresordet.htm>

* * *

2005

To skridt frem?

Albanien i en brydningstid

Se nærmere på:

<http://bjoerna.net/to-skridt-frem/>

* * *

2006

Progër

A village in the neighbourhood of Korça in Southern Albania

Se nærmere på:

<http://bjoerna.net/articles/Proger.htm>

* * *

2006

I Burrel, Urakë og bjergene i Mat:

Se nærmere på:

<http://bjoerna.net/sidste-nyt/323.htm>

* * *

2006

Om Kjell Høibraaten: »Brent«:

Se nærmere på:

<http://bjoerna.net/sidste-nyt/298.htm#Brent>

* * *

2006/2007

Ismail Kadare

sammenfattende artikel:

<http://bjoerna.net/Kadare/2006.htm>

* * *

Bjørn Andersen

Krudttønden i baghaven

Albansk historie # 1

BA FORLAG • SØBORG 1999

ISBN 87-90722-00-0 & ISSN 1600-5791

© BA Forlag, Søborg, København

1. udgave, 1. oplag - Januar 1999

Digital A5-version, 2010

Der er sket ganske få ændringer ift den trykte udgave; ændringerne er markeret.

Den digitale version er produceret vha *Open Office* og *Adobe Acrobat*

ISBN 87-90722-00-0

ISSN 1600-5791 (Albansk Historie)

Eftertryk eller kopiering kun efter gældende regler.
Dette gælder også edb-mæssig udnyttelse.

BA FORLAG

Bjørn Andersen
Valdemars Allé 63
2860 Søborg

E-mail: post@bjoerna.dk [adresse siden 2003]

Hjemmeside: bjoerna.dk [adresse siden 2003]